

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ ORTAÇAĞ ANABİLİM DALI

146822
✗

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BİZANS SİYASİ VE SOSYAL TARİHİNDE TASVİR KIRICILIK
(İKONOKLAZMA) HAREKETİNİN BAŞLANGIÇ DÖNEMİ**

JUNG HYE LEE

2501010545

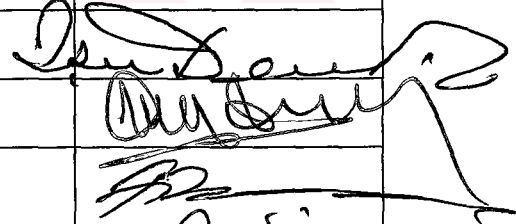
TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. IŞIN DEMİRKENT

İSTANBUL-2004

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

TARİH Anabilim Dalında **2501010545** numaralı **JUNG HYE LEE'NİN** hazırladığı **“BİZANS SİYASİ VE SOSYAL TARİHİNDE İKONOCİASM (TASVİR KIRICILIK) HAREKETİNİN BAŞLANGIÇ DÖNEMİ** “konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 10. Maddesi uyarınca **22.09.2004 PERŞEMBE** günü saat **11.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ...** ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.İŞİN DEMİRKENT	KABUL	
PROF.DR.ABDÜLKERİM ÖZAYDIN	KABUL	
DOÇ.DR.FAHAMEDDİN BAŞAR	KABUL	
DOÇ.DR.BEDİA DEMİRİŞ	KABUL	
YRD.DOÇ.DR.EBRU ALTAN	KABUL	

ÖZ

Bizans tarihinde 726 yılından başlayıp 843 yılına kadar süren ve şiddetli tartışmalara neden olan Tasvir Kırıcılık (İkonoklazma) hareketinin ortaya çıkışı hakkında karşımıza pek çok farklı sebep çıkmaktadır. 730 yılında III. Leon'un (717-741) tasvir kullanımını yasaklayan fermanıyla başlayan tasvir kırıcılık hareketi, V. yüzyıldan itibaren Bizans toplumunda olağan hale gelen tasvirlerin kutsal bir mevkiye yükselmesi ve o zamanlarda Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasî ve sosyal durumlardan kaynaklanmıştır. Bu tez, 787 yılında toplanan VII. Ökümenik Konsil ile sona eren I. Tasvir Kırıcılık dönemini, yani 726-787 yıllarını kapsamaktadır ve bu dönemi siyasi ve sosyal bakımlardan ele almaktadır.

ABSTRACT

There are a number of causes of Iconoclasm Controversy during the years 726-843 in the Byzantium history. Iconoclasm era started with the Imperial Edict of Leon III (717-741), which banned the use of religion images in 730. From the 5th century on, the idolatry – the misuse of religious images- was widespread. The condition of idolatry, and the political and social changes in Byzantium Empire during the 7th and 8th centuries prepared the grounds for the Iconoclasm. This thesis focuses on the first Iconoclasm period (726-787), from a political and social perspective, which is in fact a controversy era beginning in 726 and lasting until the VII. Ecumenical Council held in 787.

ÖNSÖZ

Tasvir kırıcılık (İkonoklazma) hareketi, Bizans tarihindeki önemli olaylardan biridir. Tasvir kırıcılık dönemi 726 yılından 843 yılına kadar sürmekte ve konu ile ilgili 4 dini konsili de -754, 787, 815 ve 843 yılı- kapsamaktadır. Ayrıca tasvir kırıcılık hareketi, aslında dini bir tartışma olmasına rağmen, İmparator III. Leon ile başlayarak din adamları yerine imparatorların taraf olduğu siyasi bir konu olarak karşımıza çıkmıştır. O yüzden tasvir kırıcılık dönemi, Bizans İmparatorluğu'nun geleceğine etki etmiş ve siyasal ve tarihsel bakımdan önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Bizans tarihinde önemli bir yeri olan bu olayın incelemesi gerektiğini düşündüm ve bu konu üzerine çalışmaya başladım. Fakat belirttiğim gibi tasvir kırıcılık hareketi 120 senelik uzun bir dönemi kapsayan ve çok geniş çapta gelişen bir olay olduğu için bu tasvir kırıcılık döneminin tümünü tek bir çalışmada incelemek zordur. Bu nedenle bu tezde tasvir kırıcılık hareketinin başlangıç dönemini siyasi ve sosyal açıdan incelemeye çalıştım.

Bu konu üzerine çalışmak için gereken kaynakları genelde İngiltere'deki British Library'de bulabildim. Konu ile alakalı kaynakların bir kısmını ise, bu konu ile ilgili çalışma yapan bazı öğretim görevlilerinden temin edebildim.

Öğretim görevlilerinin bir yabancı ile bilimsel alanda çalışma yapması kolay değildir. Dil, kültür ve diğer pek çok bakımdan riski göze almak zorundadır. Buna rağmen, yabancı birisini öğrencisi olarak kabul edip tezimin de danışmanı olan ve her zaman saygı duyduğum hocam Prof. Dr. Işın Demirkent'e yürekten teşekkür ediyorum.

Bu okuldaki akademik yaşamım sırasında değerli Ortaçağ tarihi hocalarımızla zevkli dersler işledik. Güzel insanlar arasında bulunmak, arkadaşlık ve dostluklar kurmak, yüz yıllar sonra tarih kokan bu şehirde, tez konumun geçtiği coğrafyada bulunmak ve çalışmak, ve tarihsel yerleri ayaklarımla adım adım basarak öğrenmek hayatımı daha derin kıldı ve zenginleştirdi. Bu güzel anıların yanı sıra, tabi ki

yaşadığım sıkıntılarda bana destek olarak tez boyunca benimle beraber yolculuk eden güzel arkadaşım Nergis'e de teşekkür ederim.

Türkiye'de edindiğim güzel anılar ve duyduğum samimiyet karşılığında ufacık da olsa bir çalışmanın izini bırakabilmek şansım olduğundan dolayı memnunum.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No.</u>
ÖZ (ABSTRACT)	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	ix
HARİTA ve TASVİRLER LİSTESİ.....	ix
KAYNAKLAR	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TASVİR VE TASVİR KIRICILIK(İKONOKLAZMA)

A. İkon ve İkonoklazmanın Etimolojisi	5
B. Tasvirlerin Kullanılmaya Başlanması	6
C. Tasvir Kullanımının Bizans İmparatorluğu'na Olumsuz Etkileri.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

7.YY'DAN 8.YY'IN İLK YARISINA DEK BİZANS İMPARATORLUĞU'NDAKİ SOSYAL DURUM

A. Herakleios Hanedanı'nın Yıkılmasından III. Leon Devrine dek İç Çatışmalar ve Taht Kavgaları.....	16
---	----

B. Siyasi ve Sosyal Yapıdaki Değişiklikler	20
--	----

1. Thema Sisteminin Kuruluş ve Bu Sistemin III. Leon'a Kadar ki Gelişmesi	20
2. Sosyal Alandaki Değişimler	23
3. Dini Yaşayış ve Manastırlar	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASVİR KIRICILIK (İKONOKLAZMA) HAREKETİ'NİN ORTAYA ÇIKMASI

A. III. Leon'un Tahta Çıkışı	30
B. Tasvir Kırıcılık Dönemini Hazırlayan Sebepler	34
1. Kitab-ı Mukaddes'deki (Tevrat) On Emir'den İkincisi Gereği Tasvirlerle İbadetin Yasaklanması.....	37
2. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu Bölgesindeki Doğal Afetler ve Bunların Yarattığı Etki	40
3. Müslüman-Araplar'ın Bizans'a Karşı Elde Ettikleri Başarılar	43
4. İslam İnancının Bizans Üzerindeki Etkileri	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASVİR KIRICILIK (İKONOKLAZMA) DÖNEMİ

A. III. Leon'un Tasvirleri Yasaklayan Fermanı	51
B. Tasvir Kırıcılık Dönemindeki İsyanlar	54
C. Tasvir Taraftarlarına Uygulanan Baskılar	58

D.Tasvir Kırıcılık Döneminin Papa Etkisi Altındaki	
Batı Dünyasıyla Münasebeti	64
E. Tasvir Kırıcılık Dönemi Sonrasında Ortodoks Kilisesi'nin	
Genel Durumu	66
SONUÇ	68
SUMMARY	71
KAYNAKÇA	75
EKLER.....	80

KISALTMALAR

. a. g. e.	adı geçen eser
. a. g. m.	adı geçen makale
. Bkz.	bakınız
. bsk.	baskı
. C.	cilt
. Çev.	çeviri, çeviren
. İng.	İngilizce
. s.	sayfa
. TTK	Türk Tarih Kurumu
. Yay.	yayımlayan

HARİTA ve TASVİRLER LİSTESİ

Sayfa No.

. Tavsir Kırıcılık Dönemindeki Bizans İmparatorluğu Haritası	80
. Mukaddes Mandilion Tipi İsa	81
. İsa Mozaîği	82
. Meryem Ana ve Bebek İsa Mozaîği	83
. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi	84
. Ortodoks Kilisesi'nin Zafer Günü Kutlaması	85
. Meryem Ana ve Kucağında İsa Tasviri.....	86

KAYNAKLAR

Bizans tarihinde yaklaşık 120 senelik (726-843) uzun bir dönemi kapsayan Tasvir kırıcılık (İkonoklazma) tartışması hakkında bilgi veren ve o günden günümüze ulaşabilen en önemli iki temel kaynak, rahip Theophanes (752-817) ile İstanbul patriği Nikephoros'un (758-829) kronikleridir.

Kronolojik açıdan tarihi anlatan Theophanes'in *Chronographiası*, Tarasius patriği Georgios Synkellos'un (Ö.810'dan sonra) yine kronolojik açıdan tarihi anlatan ancak tamamlanmamış bir eserinin devamı olup, Roma İmparatoru Diokletianus'un (284-305) tahta çıkışıyla başlamakta ve Ermeni V. Leon'un (813-820) 813 yılında imparator oluşundan kısa bir süre sonrasına kadar gelmektedir. Theophanes, bu eseri 811-815 yıllar arasında yazmıştır. Theophanes bir tasvir taraftarı olarak 817 yılında ölmüştür dolayısıyla İmparatoriçe Eirene ve bu tarihten sonra tasvirlerle ibadetin canlandırılması dönemine şahitlik eden en önemli tarihçidir. Theophanes, I. Tasvir kırıcılık dönemine (726-787) rastlayan III. Leon (717-741) ve V. Konstantinos (741-775) zamanındaki olaylara tanık olmadığından bunları bilfiil takip edemese de, kendi çağdaşı olan tarihçi Nikephoros gibi resmi belgelerden faydalanmıştır. Buna rağmen Theophanes, tarih bakımından Nikephoros'dan daha zengin bilgiler vermektedir hatta aynı olayları Nikephoros'a göre daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Fakat Theophanes'in kullandığı kronolojik sistem çok karmaşıktır. Dünyanın yaratılışından itibaren Hz. İsa'nın doğumuna dek 5492 yıl geçtiğini kabul eden Yaratılış Takvimini esas alan Theophanes, mesela A.M. 5501= M.S. 9 yıl olarak hesaplamaktadır. Genelde bu takvim kronolojik olaylar için değil, imparatorluğun sarayında vergi toplamak amacıyla kullanılmıştır. Fakat araştırmalara göre, kullanılan takvimin hatalı olan sistemi yüzünden Theophanes'in eserinde verilen yılların bazıları doğru gibi görünürken bazıları hatalı çıkmaktadır. Örneğin, A. M. 6207-6218 yılları (M.S.714/715 - 725/726) arasında kalan eşleşme doğru sonuç vermektedir

ancak iki ayrı devredeki (607-714 ve 726-774) tarihler birbirine pek uymamaktadır¹.

C. de Boor tarafından iki cilt halinde Leipzig'de yayınlanan *Chronographia*, A.M. 6039-6305 (M.S. 602-813) arasında kalan yılları kapsamaktadır ve Harry Turtledove tarafından da İngilizce'ye çevrilmiştir².

Tasvir kırılcılığın ilk dönemindeki diğer tarihçi ise, 787 yılındaki VII. Ökümenik Konsil'e (İznik) bizzat katılıp 806-815 yılları arasında İstanbul Patrikliği yapmış olan Nikephoros'tur. Nikephoros, 815 yılında tasvir karşıtı bir imparator olan V. Leon tarafından sürgün edilip, sürgün sırasında 829 yılında ölmüştür. Nikephoros'un eseri, genelde kısa ve basit bir şekilde kaleme alınmıştır. Nikephoros'un *Breviarium (Historia Syntomos)* adlı eseri, İmparator Maurikios'un (582-602) ölümünden sonra yani 602 - 769 yılına kadar olan olayları kısa ve basit hikayeler şeklinde anlatmaktadır. Nikephoros'un eserini kaleme alırken kullandığı kaynakların çoğu genelde Theophanes'in takip ettiği kaynaklar ile aynıdır³. Nikephoros'un eseri C. de Boor tarafından neşredilmiştir (Leipzig 1880) ve Cyril Mango tarafından da *Short History* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir⁴.

Tasvir kırılcılık döneminde İmparator III. Leon'un tasvir karşıtı siyasetine karşı tasvirleri savunarak tasvir taraftarlarına öncülük yapmış olan Dımaşk'lı Ioannes'in eseri *Üç Nutuk*, o zamanki tasvir taraftarlarının tasvir ibadeti hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir. Aslen Grek olan Ioannes (675-749), Arap ismi ile Mansur olarak da tanınmaktadır. Ioannes, Dımaşk'ta bulunan Emevi Devleti'nde memuriyetle ilgili büyük bir makama sahipti ancak daha sonra keşiş olarak Kudüs'teki Sabbas manastırına çekilmiştir (735). O zamanki en büyük din bilgini olan Ioannes, Bizans İmparatorluğu'ndan uzak bir bölgede yaşadığı için III. Leon'un tasvir karşıtlığına karşı daha serbest olarak çalışma fırsatı bulmuştur. İmparator'un dini konularda hiç bir yetkisi olmadığını içeren yazılar yazarak III. Leon'u eleştirmiş

¹ E.J. Martin, *A History of the Iconoclastic Controversy*, London, 1978, s. 12-13.

² Theophanes, *Chronographia*, (nşr. Carolus de Boor), Leipzig 1883-85, C. I-II. İng. Çev. Harry Turtledove, *The Chronicle of Theophanes A.D. 602-813*, Philadelphia, 1982.

³ Martin, a. g. e., s. 13 -14.

⁴ Nikephoros, *Breviarium (Historia Syntomos)*, Yay. C. de Boor, Leipzig 1880. İng. Çev. Cyril Mango, *Short History*, Washington D.C., 1990.

ve tasvir taraftarı doktrinin daha sonraki gelişimi için bir örnek teşkil eden *Üç Nutuk*'u 726-736 yılları arasında kaleme almıştır⁵. Günümüzde, Ioannes'in eserleri kısmen de olsa İngilizce'ye çevrilmiş olarak Bizans üzerine araştırma yapanların kaleme aldıkları eserler içinde karşımıza çıkabilmektedir⁶.

III. Leon, tasvirlerin kullanımına ve tasvirlerle ibadete karşı bir ferman ilan edip tasvirler ile mücadeleye girişmeden önce, Hristiyanlık ilkelerine dayanan yeni bir kanun kitabını da yayınlayarak tasvir kırımcılık hareketi için kanun açısından da bir önlem almıştır. 726 yılında Grekçe olarak yayınlanan bu yeni kanun kitabı *Ecloga* (Seçme), özellikle putperest eylemlere ağır cezalar öngörmektedir. III. Leon ve oğlu V. Konstantinos adı ile ortaya konulan bu yeni kanun kitabı, tasvir kırımcılık dönemine ait olan önemli kaynaklardan biridir. Bu tezde bu eserin hem Grekçe orijinalinden yararlanılmış hem de Almanca'ya tercüme edilen bazı kısımları kullanılmıştır⁷.

Bundan başka tasvir kırımcılık dönemine ait olan konsilin kararları ile İmparator III. Leon ve oğlu V. Konstantinos'un sözleri kısmen de olsa bu dönem hakkında araştırma yapan çalışmalarda yer almaktadır. Ayrıca o dönemdeki tarihçilerin kaleme aldıkları yazılı kaynaklar ile tasvirler hakkında yayınlanan araştırma eserlerden bilgi edinebiliriz⁸.

Bu tezin konusu "Bizans siyasi ve sosyal tarihinde tasvir kırımcılık (ikonoklazma) hareketinin başlangıç dönemi" olduğundan bu tezde kullanılan kaynaklar genelde araştırma eserlerinden oluşmaktadır. Çünkü siyasi ve sosyal açıdan tasvir kırımcılık hareketini araştırmak için bu dönemi içeren çalışmaları incelemek gerekiyordu. Dolayısıyla VII – VIII. yüzyıllardaki Bizans'ın sosyal ve

⁵ Martin, a. g. e., s. 14. 117.

⁶ Din ve Devlet hakkındaki eser için Bkz.; Martin, a. g. e., s. 123; Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium: Pass from Byzantine Writers and Document*, Oxford, 1957, s. 86-87. ve *Üç Nutuk* için Bkz.; Anthony Bryer - Judith Herrin, *Iconoclasm*, Birmingham, 1977, s. 183-184; Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453: Sources and Documents*, Englewood Cliffs, 1972, s.169-172.

⁷ Herausgegeben Von Ludwig Burgmann, *Ecloga – Das Gesetzbuch Leons III. Und Konstantinos V. --*, Löwenklou-Gesellschaft, Frankfurt; *Ecloga* yayınlanırken III. Leon bu kitabı bir önsöz yazmıştır. Günümüzde önsözün İngilizce tercümesi de mevcuttur; Barker, a. g. e., s. 84-85.

⁸ Anthony Bryer - Judith Herrin, a. g. e., s. 182 –184; Mango, a. g. e., s. 149 –177; Robin Cormack, *Writing in Gold: Byzantine Society and its Icons*, London, 1985, s. 95 – 140.

siyasi durumu üzerine bilgi toplamak için J. M. Hussey, John Haldon ve Warren Treadgold'un eserlerini kullandık⁹. Bu zamanlarda Bizans'ın edebiyatı üzerine de bayağı etkili olmuş olan İslamiyet ile Bizans arasındaki ilişkileri incelememizde Daniel J. Sahas, G. J. Reinink ve John Haldon'un çalışmalarından faydalandık¹⁰. Ayrıca konumuz için tasvir kırıkcılık dönemi hakkında çeşitli ve ayrıntılı konu başlıkları altındaki çalışmaları kapsayan Anthony Bryer ve Judith Herrin'in *Iconoclasm* adlı eserine, Cyril Mango, Mark Whittow ve yine Judith Herrin'in araştırma eserlerine başvurduk¹¹.

⁹ J.M. Hussey, *The Cambridge Medieval History*, Cambridge, 1966, C. IV, 60-104; John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge Uni. Press, 1990, ; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California, Stanford, 1977, s. 346 – 413.

¹⁰ Daniel J. Sahas, *Byzantium and Islam: An Encounter of two Theocracies Mutual Admiration and Exclusion*, The Greek Canadian Association of Constantinople, Toronto, 1993; G.J. Reinink, "Ps- Methodius: A concept of History in Response to the Rise of Islam", *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Princeton, 1992; John Haldon, "The Work of Anastasius of Sinai: A key source for the History of Seventh Century East Mediterranean Society and Belief", *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Princeton, 1992.

¹¹ Cyril Mango, *The Oxford History of Byzantium*, Oxford Uni. Press, 2002. ; Mark Whittow, *The Marking of Orthodox Byzantium, 600 – 1025*, New Studies in Medieval History, 1996; Judith Herrin, *The Formation of Christendom*, London, Phoenix Press, 2001.

GİRİŞ

Bizans tarihinde önemli bir olay olan Tasvir kırıclık (İkonoklazma) hareketi, İsa ve Azizler'in tasvirlerinin kullanılmasının yasaklandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvir kırıclık hareketi, 726 ile 843 yılları arasında kalan 120 senelik bir dönemi kapsamakta ve kendi içerisinde iki devreye ayrılmaktadır. I. tasvir kırıclık dönemi, 726 yılında III. Leon'un tasvirlerle karşı giriştiği mücadeleler ile başlamış, 730 yılından itibaren resmîyet kazanmış ve daha sonra 787 yılında İmparatoriçe Eirene tarafından tasvirlerle ibadetin serbest bırakılması ile kapanmıştır. II. Tasvir kırıclık dönemi ise 815 yılında Ermeni V. Leon tarafından tekrar başlatılmış, ancak 843 yılında zamanın İmparatoriçesi Theodora tarafından tasvirlerle ibadet serbest bırakılmıştır.

Bizans tarihine bakıldığında tasvir kırıclık tartışması haricinde başka hiç bir konunun Batı'daki ilimlere bu denli büyük bir etkisinin olmadığı görülür. Çünkü tasvir kırıclık, Batı'daki dini mezheplerin yenilenmesine -Kalvin'den Protestan reformasyonuna dek- neden olmuş hatta 1789 yılındaki Fransız Büyük İhtilalini de etkilemiştir¹.

V. yy'ın ortalarından itibaren tasvir kullanımı Bizans toplumunda olağan bir durum haline gelmişti. Hatta 692 yılında Troullos'ta² gerçekleşen *Quinisext* Konsili'nde kuzu resmi -İsa'nın en yaygın olarak kabul gören sembolü- yasaklanmış ve İsa'nın ancak insan vücudu halinde tasvir edilmesi kararı alınmıştı. Bu karar ile tasvir kullanımı resmi olarak da bir güç kazanarak daha kuvvetli bir hal almıştı. Tasvir kullanımının bu denli yaygınlaşması ve önem kazanması, tasvirlerin aynı zamanda putperest bir mevkiye yükselmesine de yol açmıştı.

Bu arada Bizans İmparatorluğu'nda ciddi bir bunalım dönemi başlamıştı. Herakleios Hanedanı'nın yıkılmasından sonraki 20 sene zarfında sürekli taht

¹ Patrica Karlin – Hayter, “Iconoclasm”, *The Oxford History of Byzantium*, Oxford Uni. Press, 2002, s.153.

² İmparatorluk Sarayı'nın toplantı odasına verilen bir isimdir. Bkz. John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge Uni. Press, 1990, s. 73.

kavgaları yaşanmış, imparatorluk tahtı 7 kez el değiştirmiş ve pek çok askeri isyan çıkmıştı. Dışta ise İmparatorluk sürekli Müslüman Araplar'ın tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. 717 yılında tahta geçen İmparator III. Leon, tasvir kullanımının bir tür putperestliğe dönmüş olduğunu düşündüğünden, içte ve dışta yaşanan bu olumsuz olayların kökeninde artık putperest olarak nitelenen tasvir kullanımının yattığını varsaymış ve bu durumu putperestliğin Bizans toplumunda bu denli yayılmasına öfkelenen Tanrı'nın Hristiyanlara gönderdiği bir işaret olarak görmüştür. Nihayet 730 yılında yayınladığı ferman ile resmen başlayan tasvir kırıclık hareketi, oğlu V. Konstantinos'un imparatorluğu esnasında düzenlenen konsil (754) ile daha da güç kazanarak doruk noktasına ulaşmıştır. Bundan sonra Bizans tarihindeki en azimli ve en hevesli imparatoriçe olan Eirene, tasvir taraftarları ile siyasi bakımdan temas kurarak 787 yılında toplanan VII. Ökümenik Konsil'de (İznik) alınan kararlarla tasvir ibadetini yeniden canlandırmıştır.

Fakat Bizans Devleti'nin ekonomisi Eirene'nin dengesiz hareketleri nedeniyle iflas etmiş ve bu durum Eirene'nin ardından tahta geçen tasvir taraftarı olan imparatorların zamanında benimsenen dış politikaların başarısızlığı ile daha da kötü bir duruma sürüklenmiştir. Özellikle Bulgarlar ile devam eden savaşta sürekli başarısızlığa uğrayan Bizans devleti, tasvir kırıclık dönemindeki idari ve askeri güç ve yeteneğe sahip imparatorları arar hale gelmiştir. Tasvir taraftarı imparatorların idari ve askeri başarısızlıkları ve bu başarısızlıkların devlete ve millete yansıyan sonuçları, halk arasında tasvirlerle mücadele edilen döneme geri dönmeyi arzulayan bir tepki yaratmıştır.

I. Tasvir kırıclık dönemini başlatan III. Leon, bir bakıma Araplar ve İslamiyet'ten etkilenecek tasvir kullanımının putperestliğe dönüşmesine karşı çıkmış ve bu nedenle tasvirlerle mücadeleye girişmişti. II. Tasvir kırıclık döneminde ise, monofizit mezhebine mensup olan V. Leon (813-820), monofizit eğilimi nedeniyle tasvirlerle karşı harekete geçmiştir³

815 yılında yeniden canlandırılan ve I. dönemle karşılaştırıldığında nispeten daha kısa süren II. tasvir kırıclık dönemi, ilk tasvir kırıclık dönemine oranla daha az

³ J. M. Hussey, *The Cambridge Medieval History*, Cambridge, 1966, C. IV, 68.

baskıcı bir dönem olmuştur. II. Tasvir kırıclık dönemindeki diğcr imparatorlara göre daha kararlı bir şekilde hareket eden Theophilos'un (829-842) karısı İmparatoriçe Theodora, tasvirlerle duyduğu sevgi ve saygı ile tasvir kullanımını oğlu III. Mikhail'in (842-867) tahta çıkışından hemen sonra, 843 yılında serbest bıraktırmıştır⁴.

Böylece uzun bir dönemi kapsayan tasvir kırıclık, aslında dini temellere dayanmasına rağmen din adamları yerine imparatorlar tarafından ortaya çıkarılmış ve uygulanmıştır. Ayrıca bu hareketin ilginç bir diğcr yanı ise, her iki defasında da tasvirlerin sadece imparatoriçeler tarafından serbest bırakılmasıdır. Bu nedenle tasvir kırıclık üzerine getirilebilecek ilginç bir yorum ise, tasvir kırıclık hareketini, erkeklik ile kadınlık arasındaki bir çatışma olarak görmektir. Böyle bir yoruma göre, kadın ebediyete ve kutsallığa daha yakın olarak, erkek ise belirli kalıplara sahip ve sınırlı olarak görülmektedir. Bu nedenle erkekliğin zaferi kısa sürecek ve mutlaka sonu gelecektir fakat kadınlığın zaferi ise sonsuz olacaktır⁵. Tasvir kırıclığın ortaya çıkışı hakkında bir sürü farklı nedenler verilmektedir ve tasvir kırıclık tartışması, aslında dini bir konu olmasına rağmen sebepleri daha ziyade Bizans'ın sosyal ve siyasal yaşamında aranmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi tasvir kırıclık dönemi, çok uzun bir zaman dilimini kapsadığı için bu dönemi bütünüyle ve her bakımdan incelemek zordur. Bu sebeple çalışmamızda, tasvir kırıclık hareketinin ortaya çıkış ve başlangıç safhasını ele alarak bu başlangıç dönemini de dini, siyasi ve sosyal açıdan inceledik. Ayrıca tasvir kırıclık hareketinin batı dünyasına siyasi etkisi ve Ortodoks Kilisesi'nin tasvir kırıclık döneminden sonraki genel durumuna da kısaca değindik.

Bu tez 4 bölümden oluşmaktadır. I. bölümde tasvir kırıclık hareketinin ortaya çıkması üzerine IV. yüzyıldan itibaren Bizans toplumunda olağan bir hal alan tasvir kullanımının hangi yönden geliştiğini ve bu tasvir kullanımının Bizans toplumu üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ele aldık. II. Bölüm ise, tasvir kırıclık dönemi ortaya çıkmadan önceki bir tarihten başlayarak yani VII. yüzyıldan VIII.

⁴ Hussey, a. g. e., 60-104.

⁵ J. Pelikan, *Imago Dei: The Byzantine Apologia of Icons*, Yale Uni. Press, 1990, s. 8.

yüzyılın ortalarına kadar olan zaman zarfında Bizans İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal durumuna değinmektedir. III. Bölümde tasvir kırıclık dönemini hazırlayan sebepleri inceledik ve IV. bölümde 726 yılında III. Leon tarafından başlatılan ve 787 yılına kadar olan I. tasvir kırıclık dönemini konu aldık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASVİR ve TASVİR KIRICILIK(İKONOKLAZMA)

A. İkon ve İkonoklazmanın Etimolojisi

Yunanca *Eikon* sözcüğünden gelen İkon, tasvir (imge) demektir. Genellikle yassı resimler, özellikle de ahşap üzerine yumurtalı boya tekniği⁶ ile yapılan resimler ya da özenle işlenmiş mozaikler, hatta fildişi ya da metal ve başka malzemelerden oluşturularak Doğu Kilisesi'nde Hz. İsa veya Azizleri temsil eden ya da bu amaçla kullanılan tasvirlere ikon denir⁷.

İkonoklazma kelimesi, yukarıda söylendiği gibi tasvir anlamına gelen *eikon* sözcüğü ile yine Yunanca bir fiil olan ve kırmak anlamına gelen *klaō* sözcüğünün birleşmesi ile oluşan ve "tasvir kırmak" anlamına gelen bir sözcüktür⁸. İkonoklazma'yı (tasvir kırıcılık) destekleyenlere *ikonoklast* yani tasvir kıranlar, buna karşı çıkarak ikon kullanımını tercih edenlere ise *ikonofil* yani ikonu sevenler ya da *ikonodül* yani ikon köleleri denmektedir⁹.

Ortaçağ Bizans tarihinde 726-843 seneleri arasında ikonun kullanılması ile kullanılmaması hakkında ikon yandaşları ile ikon karşıtları arasında çekişme ve tartışmalar, şiddetli kavgalar vukubula gelerek sürgünler, ağır cezalar ve kanlı öldürme eylemleri ile sonuçlanan bu döneme ikonoklazma dönemi denmektedir.

⁶ Yağlı boya tekniğindeki yağ yerine bağlayıcı malzeme olarak yumurta akı ya da sarısının kullanıldığı resim yapma tekniği

⁷ F. L. Cross and E. A. Livingstone, "Icon", *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, 3. bsk., Oxford University Press, 1997, s. 815.

⁸ John Lowden, *Early Christian and Byzantium Art*, London, Phaidon Press, 1977, s. 148.

⁹ Reiner Sörries, "Images", *The Encyclopedia of Christianity*, Wm. B Eerdmans Publishing Company, 2001, C. II, 659.

B. Tasvirlerin Kullanılmaya Başlanması

II. asrın sonlarına doğru (180) Yeni İncil'deki dört esas kitabın tamamlanmasıyla İncil yaygın bir şekilde okunmaya başlanmıştır. Ayrıca kutsal imgelere karşı çıkmayan Suriye ve Ermenistan'da bulunan Hristiyanlar, İncil yazılarının bir tür görselleştirme aracı olarak tasvirlerle didaktik bir rol de yüklemişlerdir¹⁰. Bizans İmparatorluğu'nun Grekçe konuşulan bölgelerindeki Hristiyanlar ise, Hristiyanlık öncesi gelenek ve alışkanlıklarını daha da ileri götürerek, Hristiyanlık öncesi dönemde dahi ilahi inançlarında büyük önem taşıyan dini imgeleri ibadetlerinde kullanmaya başlamışlardır.

Ortodoks Kilisesi'nde V. yy'dan itibaren tasvirlerin sayısı gitgide artmaya başlamış, VII. ve VIII. yüzyıl içinde ise, tasvir artık Hristiyanların günlük yaşamında olağan bir simge haline gelmiştir. Sözkonusu olan ister şahsi yaşam olsun ister resmi bir cemaat ya da ibadet de olsun, tasvirsiz bir yaşam bu dönemlerde düşünülemez hale gelmiştir.

Bizans İmparatorluğunda tasvir kullanımının hızla yaygınlaştığı zamanlarda özellikle 692 yılında Troullos'da toplanan *Quinisext* Konsili'nin (V. ve VI. Genel Konsili'nin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yeni konsil)¹¹ 82. maddesine göre İsa'nın simgesi olan kuzu resminin kullanılması yasaklandı ve bundan böyle İsa'nın sadece insan suretinde şekillendirilmesine ya da resmedilmesine karar kılındı. Aynı sıralarda II. Justinianus'un (685-695) döktürdüğü altın sikkenin ön yüzünde imparatorun haç taşıyan bir resmi arka yüzünde ise İsa'nın portresinin bulunması tasvirlerle resmi anlamda daha da güç vermiş, tasvirlerle rağbet edilmesine neden olmuştu.¹²

¹⁰ Virgil Candea, "Iconoclasm", *The Encyclopedia of Religion*, Macmillan Library Reference USA, 1995, C. VII, 1.

¹¹ Quinisext Konsili, İmparatorluk Sarayı'nın kubbeli Troullos salonunda yapıldığı için Troullan Konsili olarak da tanınmaktadır. Bkz. John Haldon, a. g. e., s. 73.

¹² Mark Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium, 600 – 1025*, New Studies in Medieval History, 1996, s. 141; Anthony Bryer - Judith Herrin, *Iconoclasm*, Birmingham, 1977, s.182.

İnanılmaz derecede saygı duyulan tasvirler öpülüyor, önlerinde tütsüler ve kandiller yakılıyordu. İnsanlar hastalıklarından iyileşmek için, şeytanların kovularak uzaklaştırılması için, bereket ve iman için ve sair nedenler için tasvirin önünde durarak tasvire yalvarıyorlardı. Ayrıca Tanrı erişilmez görüldüğünden Azizler'e adeta bir elçi görevi yüklenerek insanla Tanrı arasında bir köprü oluşturması bekleniyor ve insan yaşamındaki bütün önemli olaylar adeta azizlerin elinde görülüyordu. Tanrı'nın lütfundan ve kutsal gücünden faydalanmak için insanlar, Tanrı'ya daha yakın olduğu düşünülen Azizler'e yakarıyorlardı¹³.

Başlangıçta İncil'i veya Tanrı'yı daha iyi betimlemek ya da daha iyi ifade edebilmek amacıyla didaktik bir rol yüklenen tasvir, artık bu sınırları aşarak Hristiyan yaşamında mutlaka bulunması gereken bir unsura dönüşmüş ve adeta tasvirin kendisine tapınılmaya başlanmıştır.

C. Tasvir Kullanımının Bizans İmparatorluğu'na Olumsuz Etkileri

Bizans toplumunda tasvirlerin nasıl kullanıldığı üzerinde daha ayrıntılı bilgi vermek faydalı olur. Zira tasvirin yanlış kullanılması, tasvire fazla düşkünlük ya da bağlılık Bizans toplumunu olumsuz olarak etkilemiş, bunun sonucunda da tasvir kırılcılık hareketini hazırlayan nedenlerin arasında yer almıştır.

Hristiyan ikonografyası, Hristiyan düşüncesinin, tarihinin ve Hristiyanlık dünyası için önemli şahısların resimsel veya simgesel bir anlatımıdır. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Hristiyan sanatı genelde sadece simgelerle ifade edilmekteydi. Kilise genellikle Hz. İsa'yı basit bir şekilde balık, genç bir çoban veya kuzu olarak sembolize etmiştir. Hristiyanlığın diğer sembolleri arasında ise çiçek, meyve, hayvan ve kuşlar bulunuyordu. Bunların dışında Tevrat'taki Nuh'un gemisi, Musa ile onun asası ve Yunus Peygamber'in hikayesi, insanların kurtuluşu

¹³ Cross - Livingstone, a.g.m., s. 815.

erme umudunu ifade eden semboller arasındaydı¹⁴.

Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki sade simgeler, zamanla İncil'deki olaylar ve dini mezhepleri anlatmak ve eğitim amaçlı kullanılmak üzere gelişmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır¹⁵. Tevrat'taki tarihsel olayları, Aziz ve Havarilerin yaşam hikayelerini ve Hz. İsa'nın hayatını anlatan tasvirler IV. yüzyılın sonlarından itibaren artık olağanlaşmış ve sıklıkla rastlanır bir hal almıştı. V. yüzyılın ortalarında ise Hz. İsa'nın tasvirleri hızlı bir şekilde yayılmaya ve kullanılmaya başladığından kısa bir zaman içinde bu durum putperest bir harekete dönüştü.

İslam gibi Hristiyanlık da tek tanrılı bir inançtır. Tanrı ise vücutsuz, sabit bir tanımla tasvir edilmesi imkansız, ancak dini öğretiler ve iman yoluyla idrak edilen bir kavram olduğundan insan için müphem kalmaktadır. Genelde Hristiyanlar, Tanrı ile insan arasındaki mesafenin, Azizler, Meryem Ana ya da bu dünyaya insan görünümünde gelmiş olan İsa aracılığı ile aşılabileceğine inanmaktadır. VI. ve VII. yüzyılda ise, halen yaşamakta olan aziz ve çilekeşlerin örnek yaşamları da bu düşüncelere daha da bir katkıda bulunuyordu. Bu dünyadaki basit ve sofu yaşayışlarıyla Tanrı'ya ve öbür dünyaya yaklaşmanın yolunu arayan aziz ve çilekeşlerin mertebelerinin Tanrı'ya daha yakın olduğuna inanılıyordu. Bu yüzden insanlar onlara dua ediyor, onlardan medet umuyorlardı, bu nedenle de onların tasvirleri yaygın olarak kullanılıyordu. İnsanlar, kilisenin duvarları üzerine çizilen mozaik ve freskler veya ahşap üzerine resmedilen İsa, Meryem Ana ve Azizlerin tasvirlerine el sürerek ya da dokunarak kutsal dünyaya ya da cennete girilebileceğini düşünüyorlar, bununla teselli buluyorlardı. Tasvir kutsal dünyaya, cennete adeta bir giriş kapısı, Tanrı'ya yaklaşmanın bir aracıydı.

Zaman zaman tasvirler öyle hayat buluyordu ki, üzerlerinden kan akabiliyor, terleyebiliyor ve ağlayabileceğine hayal kılan rivayet ve efsaneler ortamda dolaşmaya başlamıştı. Aşağıda verilecek bir kaç örnekten de tasvir kullanımının yanlış yola yöneldiğini ve insanın eliyle yapılan tasvirlerin hangi dereceye kadar

¹⁴ E. J. Martin, A History of the Iconoclastic Controversy, London, 1978, s 19.

¹⁵ Cross - Livingstone, a.g.m., s. 816.

yükseldiğini anlayabiliriz.

Örneğin, Kıbrıs Adası'nın güneyindeki bir kasabada bulunan kilisede resmedilerek Meryem Ana'ya adanan mozaik bir tasvir bulunmaktadır. Bu mozaikte Meryem Ana ile kucağında daha küçük bir bebek olan İsa vardır. Bir gün, bir Arap kiliseye girer ve kilisenin duvarında Meryem Ana ve kucağında İsa'nın resmedildiği bu mozaiki görür. Adam resimdeki Meryem Ana'nın bacağına bir ok atar ve ok Meryem Ana'nın bacağına saplanır saplanmaz mozaikteki Meryem Ana aniden çılgın atar ve bacağından ayaklarına doğru kan akmaya başlar.

Bu hikaye Araplar'ın tasvirlerle karşı kafirce davranışını vurguluyorsa da, asıl önemli olan taraf, tasvirin yaralandığında insan gibi kanıyor olması yani insanların tasviri sadece cansız bir resim gibi değil, tasvirin temsil ettiği orijinal modeli (örneğin Meryem Ana) de gerçekmişçesine benimsiyor olmasıdır¹⁶.

Tabiki bunun gibi bir sürü hikaye gerçeklikten daha ziyade tasvir taraftarları tarafından icat edilip ağızdan ağıza dolaşan bir tür efsane olmalıdır. Tasvirsiz düşünilemeyen günlük yaşam ortamında tasviri artık bir canlı haline getiren bir hikayedir. Halbuki günümüzde hala var olan Meryem Ana'nın tasvirleri genelde göğüse kadar resmedilmekle beraber vücudunun tümü görüldüğü tasvirlerde bedeni baştan ayağa kadar koyu renkli uzun bir elbise ile örtülü olarak karşımıza çıkmaktadır. Meryem Ana'nın ne bacağı ne de ayaklarını görmek mümkün değildir.

İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'nde vaktiyle bulunan İsa tasviri için de buna benzer bir hikaye nakledilmektedir. Bu efsane, Filistin'den İstanbul'a getirtilip Ayasofya Kilisesinde bir süreliğine koruma altına alınan ancak daha sonra nereye götürüldüğü bilinmeyen ve Hristiyanlığın kutsal emanetlerinden biri olarak kabul edilen İsa tasvirinin hikayesidir.

¹⁶ Robin Cormack, *Writing in Gold: Byzantine Society and its Icons*, London, 1985, s. 127.

İsa Filistin’de yaşadığı zamanlarda bir gün Samiriye’li bir kadınla oturup sohbet ettiği kuyunun kenarına sonraki zamanlarda bir İsa tasviri koyulmuştur¹⁷.

Bir gün bir Musevi bu İsa tasvirini göğsünden bıçaklar. Aniden tasvirin göğsünden kan fışkırarak adamın yüzü ve elbisesine bulaşır. Paniğe kapılan adam tasviri yandaki kuyuya atar, fakat bu defa kuyudaki bütün su kırmızıya döner. Elbise üzerindeki kan izlerinden katil olarak addedilmekten korkan adam, yaptığı şeyi itiraf eder. Tasvir kuyudan çıkartıldığında bıçak hala tasvirin göğsünde durmakta ve tasvirin göğsünden hala kan akmaktadır. Bu tecrübe neticesinde bu Musevi Hristiyan olur¹⁸.

Tasvir’in rollerinden biri de, iyileşme imkanı bulunmayan hastalıkları iyileştirme yeteneğidir. Tasvirin şifa vereceğine inanan insanlar, tasvirlerin üzerlerinden kazıdıkları parçaları su ile karıştırıp içerlerse hastalıktan kurtulabileceklerine ve şifa bulacaklarına inanıyorlardı¹⁹. Artık tasvir şifa dağıtıyor, dilekleri yerine getiriyor ve mucizeler yaratan Kutsal Varlık’ın yerine geçip iyice putperest ortamını oluşturuyordu. Ayrıca bu mucizeler dilden dile dolaşarak hikayeler oluşturmaktaydı.

Mesela bir tarihte Musevi’nin biri Filistin’de bir kasabada bulunan bir İsa tasvirine mızrak saplar. İsa haça gerildiği sırada Romalı bir asker İsa’nın ölüp ölmediğini anlamak üzere İsa’nın böğrüne mızrak saplar ve vakti zamanında İsa’dan kan ve su akmış olması gibi Musevi’nin mızrak sapladığı tasvirden de kan akar. Daha sonra bu kan körlük, sakatlık ve başka pek çok hastalığı iyileştirerek uzun zaman mucizeler yaratır²⁰.

¹⁷ Samiriye, Filistin’de Yahudiye bölgesinden kuzeydeki Celile bölgesine giderken yol üzerinde bulunan bir eyalettir. Bu Samiriye bölgesinde Yakup kuyusu denilen bir kuyu bulunmaktadır. Eski geleneklere göre, Yahudi bir erkek Samiriyeli bir kadınla konuşamazdı. Fakat İncil’de geçtiği üzere İsa bu kuyu yanında oturup Samiriyeli bir kadınla muhabbet etmiş, ve bu muhabbet esnasında İsa, “benim vereceğim sudan içen sonsuza dek susamaz” diyerek kendisini “yaşam suyu” olarak müjdelemiştir. Bu nedenle İncil’de bu yer tanınmış olup başka yerlerde sıklıkla ıktibas edilmektedir (Yuhanna 4:1-15).

¹⁸ Cormack, a. g. e., s. 128.

¹⁹ Whittow, a. g. e., s. 139.

²⁰ Cormack, a. g. e., s. 128.

Başka bir örnek ise, yaşlı bir adam evinden ayrılırken Meryem Ana'nın portresi önünde kandil yakarak evini emanet edip yola çıkar ve bir süre sonra döndüğünde evin hala onun evden çıktığı andaki gibi görüldüğünü, kandilin sönmediğini, her şeyin tam bıraktığı andaki gibi olduğunu fark eder. Bu hikayelerden de anlaşılacağı üzere insanoğlunun yaşamının her köşesinde tasvirlerle dair bir mucize ya da hikaye bulmak mümkündür²¹.

İsa ile ilgisi olan kutsal emanetler, azizlere ait olan eşyalar ve kutsal kalıntılar ise, tasvirlerden de daha önemli bir yere sahipti. I. Konstantinos (324-337) döneminden itibaren imparatorluğun her köşesindeki kutsal eşyalar Konstantinopolis'e (İstanbul) getirtilip sergileniyor ve burada koruma altına alınıyordu.

İsa ile ilgili tasvirler arasında ilk ve en tanınmış olanı, İsa'nın kendisi tarafından Edessa Kralı Abgar'a gönderilen İsa tasviridir. İsa'ya kadar uzanan bu hikaye, zaman bakımından Hristiyanlığın ilk dönemine dayanırsa da bu tasvir aslında VI. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

İsa Filistin'de yaşadığı sırada Edessa (Urfa) Kralı Abgar hastalanır ve yanındaki adamlardan bir olan Ananias'ı elçi sıfatıyla İsa'ya göndererek kendisini iyileştirmesi için gelip şifa vermesini Hz. İsa'dan rica eder. Ananias adında olan bu elçi, resim yapmaktan da anladığından bu arada İsa'nın resmini de hazırlayacaktır²². Abgar'ın elçisi beraberinde getirdiği mektubu İsa'ya takdim ettikten sonra bu resmi meydana getirmeye gayret eder. İsa'nın etrafına toplanan büyük kalabalık fazla yaklaşmasına mani teşkil ettiğinde, Ananias hiç olmazsa uzaktan ve yüksek bir yerden İsa'nın resmini çizmeye çalışır. Fakat bütün emeğine rağmen, bu defa sanatı tesirsiz kalır. Çünkü İsa'nın yüzü nur yağdığı için aydınlandığından sürekli olarak

²¹ Martin, a.g.e., s 24.

²² Başka kaynaklarda ise , Ananias'ın mesleği tamamen ressam olarak yazılmaktadır. **Bkz.** Ken Parry and David J. Melling, "Icon, Iconography", **The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity**, Blackwell Publishers, 1999, s. 243.

değişmektedir. İnsanların en gizli düşüncelerini dahi sezen İsa, bunun üzerine yıkanmak arzusunu izhar ederek kendisine uzatılan beyaz mendile kurulanır ve üzerinde bir resim çıkmış olan bu mendili Ananias'a verir. Ananias İsa'nın tasviri ile krala döndüğünde bu resim Kral Abgar'ı iyileştirir. Mendilin, yani "*Mukaddes Mandilion*"un sayesinde hastalığından şifa bulması üzerine Edessa kralı onu bir levhanın üzerine oturtarak şehir kapısı üstündeki bir nişin içine yerleştirdi.

Fakat putperestliğin Edessa'da tekrar hakim olduğu sıralarda, bu resmi korumak ve tahripten kurtarmak isteyen bir piskopos, resmin içinde bulunduğu nişin önüne sadece bir duvar örmeye vakit bulabilmişti. Bundan sonra asırlar geçmiş ve 544 yılında İranlılar'ın Edessa'yı kuşatmaları sırasında çaresizlik içinde kalan Hristiyanlar bir gün nişi açmışlar ve resmi bulmuşlardı. Rivayete göre bunun önünde vaktiyle yakılmış olan kandil de hala yanmaya devam ediyormuş. Yine rivayete göre Mandilion'un karşısında duran ve nişin önünü kapatan bir tuğlanın (Keramis) sathına da mendildeki İsa resminin aynen bir benzeri çıkar. Bu efsane her yıl kiliselerde anlatılarak anılır. Kilise ayrıca bu efsaneyi daha vurgulu bir şekilde yaşatmak için, üzerinde İsa'nın resmi olan beyaz mendil, yani "*Mukaddes Mandilion*" ile bunun kırmızı tuğla üzerindeki kopyasını, yani "*Mukaddes Keramidion*"u resim halinde tasvir ettirmiştir²³.

Sonraki zamanlarda "insan eliyle yapılmamış olan" bu Mandilion, nihayet 944'de Edessa'dan İstanbul'a nakledilerek 15 Ağustos tarihinde Ayasofya Kilisesi'nde büyük sevinçle ayin yapıldıktan sonra sarayın başlıca kiliselerinden bir olan Pharos Kilisesi'ne getirtilip burada koruma altına alınmıştır. *Keramidion* ise, 968 yılında İmparator Nikephoros Phokas tarafından Hierapolis'ten İstanbul'a getirilmiştir. Fakat 1204 yılı dördüncü Haçlı seferi sırasında Haçlı ordusu tarafından İstanbul'un korkunç bir surette yağma edilmesi esnasında her iki mukaddes eşya da ortadan kaybolmuştur. Sonraları, Abgar resmi oldukları iddia edilen bir takım İsa tasvirleri Roma ve Cenova'da ortaya çıkmıştır²⁴.

²³ Philip Schweinfurth, "Bizans İkonografyasında İsa", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, No.5-6, 1951/9-1952/3, C.III, İstanbul, 1953, s. 4.

²⁴ Schweinfurth, a. g. m., s. 110-112.

Bu hikayeye göre İsa'nın ilk tasviri, insan eli ile değil bizzat İsa'nın kendisi tarafından yaratılmıştır. Bu tasvirin ortaya çıkışı ise, büyük bir ihtimalle VI. asrın ortalarında (544), yani Edessa'nın İranlılar tarafından kuşatılması sırasında rastlamaktadır²⁵.

Bunun gibi “insanın elinden çıkmamış” olan bir başka tasvir örneğini Meryem Ana'ya ait bir resimde görebiliyoruz. Söz konusu bu tasvir Meryem Ana'nın bir portresidir ve görünmeyen ve ilahi bir el tarafından Lydda'daki²⁶ kilisenin sütunu üzerine resmedilmiştir. Bir rivayete göre bu resim Havari Petros'un ve Yuhanna'nın duasına cevap olarak ortaya çıkmıştır²⁷.

Havari Petros ve Yuhanna, Filistin'de bulunan Lydda Kilisesi'ni kendi elleriyle inşa edip Meryem Ana'ya adarlar. İki havari Meryem Ana'ya gelip bu ithafı kabul etmesi için dua eder. Meryem Ana da dualarına cevap olarak kilisenin bir sütunu üzerine kendisinin şeklini resmeder. Sonra IV. yüzyılda putperest imparator Julianus (361- 363), bu tasvirin var olup olmadığını araştırmak üzere o bölgeye iki Musevi ressam gönderir. İki ressam da oraya varıp sütun üzerinde duran süslü erguvan bir elbise içindeki Meryem Ana'nın resmini görür. Resim o kadar canlı gibi görünmektedir ki ressamların ikisi de sanki bu resim konuşabilecek ve hareket edecekmiş gibi hisseder. Onlar ellerindeki malzemeler ile sütundaki resmi çıkartmaya uğraştıkça resim daha bir belirginleşir hatta mermer içine daha da derinlemesine gömülür. Dolayısıyla yine bu hikayeye göre bu resim onların uğraşları ertesinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır²⁸.

Bu hikaye yine bizzat Meryem Ana'nın kendisi tarafından yaratılan bir Meryem Ana imgesini anlatmakta ve kutsal imgelere verilen zararlara karşı tasvirin sahip olduğu kutsal direniş gücünü göstermek amacıyla kullanılan bir örnek olarak

²⁵ Schweinfurth, a. g. m., s. 8.

²⁶ Filistin'de Kudüs'ten Akdeniz kıyısındaki Yafa liman şehrine giderken yol üzerinde bulunan bir kasaba.

²⁷ Martin, a.g.e., s 22.

²⁸ Cormack, a. g. e., s. 125.

kabul edilmektedir. Bu efsaneye göre Meryem Ana görkemli erguvan bir elbise giymiş ve canlı gibi görünmektedir. Fakat biz günümüzde görülebilen Meryem Ana tasvirleri arasında, Meryem Ana'nın erguvan bir elbise giymiş herhangi bir resmini veya tasvirini göremeyiz. Genelde bugün karşımıza çıkan Meryem Ana tasvirlerinde Meryem Ana'nın giydiği elbisenin rengi siyah ya da koyu lacivert olarak resmedilmektedir.

Meryem Ana'nın başka bir resmi ise, o daha hayattayken Aziz Luka tarafından yapılan bir tasviridir. Şimdi Roma'da bulunan bu resim de Abgar'a gönderilen "*Mukaddes Mandilion*" gibi VI. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Kendisinden sonra gelenlere Meryem Ana'nın nasıl görüldüğünü göstermek isteyen Aziz Luka, Meryem Ana'nın bir tasvirini resmetmiş ve Luka'nın yaptığı bu işten Meryem Ana çok memnun kalmıştır. Bu tasvirin hikayesi, mucize yaratan veya insan elinden çıkmamış tasvirlerden biraz daha farklı bir anlam taşımaktadır. Aziz Luka bu resmi yaptığı zaman, Meryem Ana'nın bu resmi memnuniyetle kabul etmesi bir yerde insanların tasvir yapmasını ve genel olarak bu hareketi onayladığını göstermektedir²⁹.

Bizanslıların günlük hayatının vazgeçilmez bir parçası olan tasvirlerin en önemli rolü özellikle imparatorluğu koruma ve şehri savunma görevi idi. İmparator savaşa çıktığında bir tasvir ordunun önünde taşınır, şehir düşmanlar tarafından kuşatıldığı sıralarda ise şehrin surları üzerinde tasvirler sergilenir ve ayinler yapılırdı. Şehrin savunma gücü artık tasvirlerle emanet ediliyordu³⁰.

Tasvir taraftarlarından biri olan Theophanes, 727 yılında İznik'in (Nicea) Araplar tarafından kuşatılmasına dair bir hikaye anlatmaktadır.

İznik şehrinin uzun süre kuşatılması ve şehir surlarının bir kısmının delinmesine rağmen Araplar şehri bir türlü ele geçirememiştir. Bunun üzerine İznik

²⁹ Cormack, a. g. e., s. 126.

³⁰ Whittow, a. g. e., s. 139.

halkı, resmedilmek suretiyle o vakte dek kilisede sergilenen Azizlerin aracılığı ile dualarının Tanrı'ya ulaştığını düşünerek şükreder. Konstantinos denilen Artavasdos'un bir hizmetkârı şehrin duvarlarında sergilenen Meryem Ana'nın tasvirini görünce bu tasviri bir taş aracılığı ile kırarak yere düşürür ve kalan parçaları da ayaklarıyla ezer. O gece rüyasında bu duruma çok kızan Meryem Ana'yı görür ve Meryem Ana ona, kendi yaptıklarının aynısı ile cezalandırılacağını söyler. Gerçekten de ertesi gün Araplar'ın saldırısı sırasında şehrin surlarını savunmaya çalışan bu zavallı adamın başı Arapların fırlattığı bir mancınık taşı ile ezilir³¹.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere insan elinden çıkma bir tasvir, bir eşya olmaktan çıkıp, mucize ve güç yaratan bir mertebeye yükseltilip, tapınılacak bir yere oturtulmuştur. Bunun etkisi tasviri putperest bir duruma düşürmüştür. Bizans İmparatorluğu, içinde yaşadığı bunalım döneminde hem iç karışıklıklar ile uğraştığından hem de şiddetli ve sürekli bir şekilde yabancı kavimlerden zulüm gördüğünden uyanıp bu putperest duruma bir son vermek istemiş ve tasvir kullanımını bu putperest bakıştan temizlemeye kalkışmıştır. Bu tasvir kullanımının putperestliğe yol açması da tasvir kırıcılık (ikonoklazma) hareketinin bir başlangıcı olarak sayılabilir. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun temeli Hristiyanlığa dayandığına göre, tasvirlerle bu kadar önem verilmesi sonucu putperestliğe dönmek ve Hristiyanlıktan ayrılığı simgelemektedir. Ayrıca Kutsal Kitap'taki Tanrı kelamı, putperestliğe şiddetle karşı çıkarak Tanrı'nın bu eylemlere mutlaka cevap vereceğine dair ağır uyarılarda bulunmaktadır³².

Tasvirler'in çok miktarlarda çoğaltılması ve putperest eylem yolunda kullanılması yanında Bizans imparatorluğuna zarar veren manastırların bu tasvirleri koruma altında tutarak tasvirlerin yuvası olması üzerine tasvir kırıcılık hareketleri imparatorlar tarafından manastırların yetkisini kırmak amacıyla yönetilmiştir.

³¹Theophanes, *The Chronicle of Theophanes A.D. 602- 813*, (Çev. Harry Turtledove), Philadelphia, 1982, bölüm 406, s. 97-98; Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312- 1453: Sources and Documents*, Englewood Cliffs, 1972, s. 152;

³² Kitab-ı Mukaddes'de Tanrı özellikle On Emir içerisinde putperest davranışlarda bulunan kişilere karşı ağır uyarıda bulunmaktadır (Mısır'dan Çıkış Ayeti 20:4 -5; Yasa'nın Tekrarı Ayeti 5:8-10); Kutsal Kitap, İstanbul, Yeni Yaşam yay., 2001, s. 92, 224.

İKİNCİ BÖLÜM

7. YY'DAN 8. YY'IN İLK YARISINA DEK BİZANS İMPARATORLUĞU'NDAKİ SOSYAL DURUM

A. Herakleios Hanedanı'nın Yıkılmasından III. Leon Devri'ne dek İç Çatışmalar ve Taht Kavgaları

Bizans İmparatorluğu, Herakleios Hanedanı'nın yıkılmasından III. Leon'un tahta çıkışına dek askeri isyanlar ve taht kavgaları ile oldukça karışık bir dönem geçirmiştir.

Herakleios Hanedanı'nın son imparatoru II. Justinianus'un (685-695) tahttan indirilmesi ile yüz senelik Herakleios sülalesinin sonu gelmiş, ondan sonraki imparatorlar ise gerekli otoriteye sahip olamamıştır. Bu nedenle taht sık sık el değiştirmiştir. İmparator II. Justinianus'tan sonra tahta geçen Leontios, III. Tiberios, Philippikos, II. Anastasios ve III. Theodosios'un isimleri Bizans tarihinde fazla bilinmediği gibi bu imparatorlar, imparator unvanını başarılı bir şekilde taşıyamayan silik kişilerdir. Bir isyan sonucu Herakleios Hanedanı'nın ortadan kaldırılması ertesinde tahtı elde edebilme fırsatı yakalamış olan beş imparatorun üçü ise, arkasına askeri bir güç alarak tahta çıkmaya imkanı bulabilen talihli generaller iken, geri kalan ikisi ise, kendi ellerinde hiç bir askeri güç olmadığından elinde askeri güce sahip olanların kuklası olmaktan öteye gidememişlerdir. Ayrıca 7. yy ile 8. yy arasında tahta çıkan imparatorların ortalama tahtta kalma süresi 17 - 20 yıl olmasına rağmen, bu imparatorların tahtta kalma süresi en fazla 3 yılı aşmamıştır¹.

Şimdi bu karışık dönem içerisinde meydana gelen taht kavgalarına biraz daha ayrıntılı olarak değinelim. 695 yılı sonuna doğru Herakleios sülalesinin son

¹ Judith Herrin, "The Context of Iconoclast Reform", *Iconoclasm*, (Yay. Anthony Bryer, J. Herrin), Birmingham, 1997, s. 15-16.

imparatoru II. Justinianus'a karşı bir isyan patlak verdi ve Bizans halkı, Hellas *Themasi*'nin *Strategosu* (başkumandan) olarak tayin edilmiş olan Leontios'u imparatorluk tahtına çıkardı. II. Justinianus ise burnu kesilerek Khersones'e gönderildi.

695 yılında gerçekleşen hükümet darbesi Bizans'ın genel dengesini bozmuş ve 20 yıl boyunca devam edecek bir karışıklıklar devresi başlatmıştır. Bu iç kargaşa devri devleti yeni tehlikelerin ortasına atmış ve Bizans'ta yeni ve hissedilir kayıplara mal olmuştur. İlk önemli kayıp Kuzey Afrika sahillerinin Bizans'ın elinden çıkmasıydı. Hellas *Themasi*'nin kumandanı olarak tahtı ele geçiren Leontios (695-698), 698 yılında Araplar'ın eline geçmiş olan Kartaca'yı geri almak için bir ordu göndermişti. Fakat bu ordu savaş alanında yenilgiye uğramıştır. Bunun neticesinde askerler İstanbul'a boş elle dönmek yerine bir isyan çıkartıp o zamanda Anatolikon *Themasi*'na bağlı olan Kibyraioton Deniz *Themasi*'nin² *Drungariosu* (amiral) III. Tiberios'u imparator ilan ederek İstanbul'a döndüler. III. Tiberios'un (698-705) tahta geçmesinin ardından Leontios, burnu kesilerek bir manastıra hapsedilmiştir³.

III. Tiberios hükümeti, kaybedilen Kartaca eksarhlığını tekrar elde etmek veya hiç olmazsa Araplar'ın Afrika'da daha fazla ilerlemesini önlemek için hiç bir teşebbüste bulunmamıştır. 711 yılında Septe Kalesi (Ceuta) düştükten sonra Araplar bütün Kuzey Afrika kıyılarına hakim oldular ve derhal İspanya'nın fethine başlayarak buradaki Vizigot hakimiyetini bir kaç yıl içinde yıktılar. Bu suretle, Araplar'ın Avrupa'ya ilerlemek için aşması gereken fakat Araplara geçit vermeyen kuvvetli İstanbul surları farklı bir yoldan aşılmış oldu ve Araplar bu sefer farklı bir rotadan yani Afrika üzerinden Batı Avrupa'ya girmiş oldular.

Bu arada Herakleios Hanedanından II. Justinianus bir kere daha tahta çıkabilme fırsatını yakalamıştır. Ne zalimane bir şekilde burnunun kesilmesi ne de

² Kibyraioton Deniz *Themasi*, Anadolu sahili ile buna civar olan adaları altında tutuyordu. İlk önce Anatolikon *Strategosu*'nun emrine bağlı olan *Drungarios* tarafından yönetiliyordu. Sonra III. Leon döneminde bağımsız bir Deniz *Themasi* olarak düzenlenmiştir. Bkz., Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, (Çev. F. Işıltan), Ankara, TTK, 1995, s. 131, 147.

³ John Julius Norwich, *A Short History of Byzantium*, London, Penguin Books, 1998, s. 104-105.

uzaktaki Khersones'e sürülmesi Justinianus'un yenilgi tanımayan azimli ruhunu engelleyebilmişti. Justinianus önce Hazar Devleti topraklarına kaçmış ve burada Hazar Kağanı tarafından iyi karşılanmıştır. Hatta Hazar Kağanı'nın kızkardeşi ile evlenmiştir. Sonra Bulgar Hanı Tervel ile temas kurarak onun desteğini de elde etmiştir. 705 yılı sonbaharında II. Justinianus, Tervel'in refakatinde ve büyükçe bir Bulgar-İslav ordusunu da yanına alarak İstanbul'a gelmiş ve nihayet 10 yıllık macera dolu bir sürgün hayatından sonra ikinci defa atalarının tahtına çıkıvermiştir. İmparatorların kusursuz olması gerektiğinden, tahta çıkmasını engellemek üzere zalimane bir şekilde kesilen burnunu ve kesik burnunun simgelediği anlamları hiçe sayarak II. Justinianus, "kesik burunlu (*Rhinotmetos*)" lakabıyla altı yıl boyunca Bizans imparatoru olarak hüküm sürmüştür (705-711). Fakat ikinci defa tahta geçen Justinianus, iyi bir hükümdar olmaya çalışmaktan daha ziyade intikam almaya uğraşarak ortamı dehşet ve kan dolu bir devre sokmuştu. Nihayet vuku bulan isyan sonunda Ermeni Bardanes, Philippikos adıyla imparator ilan edilmiştir⁴.

711-713 yılları arasında imparator olan Ermeni Philippikos ise monofizit eğilimi ile devlet içinde karışıklık yaratmış ve o arada gelen Arapların işgali sırasında Opsikion *Theması* askerlerinin isyanıyla tahttan indirilerek gözleri kör edilmişti.

Opsikion *Theması*'nın desteği ile önce sivil bir memur olan II. Anastasios (713-715) imparator olmuştur. Yeni imparatorun ilk tedbiri, selefinin monofizit iradelerini geri almak ve törenle VI. Ökümenik Konsili (680-681) tanımak olmuştur. Sonra II. Anastasios büyük bir enerji ile o vakte dek ihmal edilen işleri tamamlayarak başşehrin savunmasını ve geçimini sağlamaya çalışmıştır. Kumanda mevkilerine en donanımlı, en uygun kumandanları getirmiş ve Araplar'dan önce davranarak Arap donanmasını hazırlıkları esnasında baskına uğratmaya karar vermiştir. O sırada Bizans Kuvvetleri'nin birleşme yeri olarak Rodos Adası saptanmıştı. Fakat Opsikionlular buraya henüz varmışlardı ki, yeniden isyan bayrağını çekerek bir vergi memuru olan Theodosios'u imparator ilan ettiler. III. Theodosios bu beklenmedik ve

⁴ Ostrogorsky, a. g. e., s. 132-134.

tehlikeli şereften kurtulmak için her ne kadar kaçtı ise de nihayetinde yakalanmış ve imparatorluk tacını kabule zorlanmıştı. Eski imparator II. Anastasios ise keşiş libasını giyerek Selanik'teki bir manastıra çekilmiştir. Fakat Opsikion *Themasi*'ndaki askerler tarafından hiç isteksiz hatta mecburiyetten tahta geçen III. Theodosios'un tahtta kalma süresi (715-717) de fazla uzun sürmemiştir. III. Theodosios'u tahttan indiren kişi ise, gençlik yıllarından bu yana tüm yaşamını orduda geçiren, tecrübeli ve yetenekli bir kumandan yani Anatolikon *Themasi*'nin *Strategos*u III. Leon idi⁵.

III. Leon da tahtı asker gücüyle elde edenler arasındaydı fakat en azından onun tahta çıkmasıyla bir denge ve istikrar sağlanmış ve 20 sene içerisinde 7 imparatorun tahta çıkmasına neden olan taht karmaşasına son verilmiştir⁶.

Tüm bu karışıklık zamanlarında hayatını askerde geçiren ve sonunda kendi ordusunun desteği ile tahta kadar yükselen III. Leon'un diplomatik planlar ve idari yöntemlerinde kendisinin askeri tecrübeleri rol oynamaktadır. Zira yıllardan beri süren Bizans'ın yaşadığı iç çatışmaları ve taht kavgalarını izleyen III. Leon, imparator olur olmaz derhal isyanlarının merkezi olan büyük *Themalar*'ı bölerek *Thema*'daki başkumandanın gücünü azaltmaya uğraşmıştır. III. Leon'un *Themalar*'ı bölme siyaseti, taht isyanlarını önlemek amacıyla *Thema*'daki *Strategos*'un etkisini azaltma ve *Thema*'daki askerleri imparatora daha sıkıca bağlaması idi. Genelde Araplar ile savaş alanında bulunan *Themalar*'daki askerler, daha yakından Arap kültürünü ve dinini (İslam) de tanıma fırsat bulmuşlar ve bir bakıma İslamiyet'den etkilenmişlerdir. Sonra III. Leon'a önemli desteğin kaynağı olan *Themalar* arasında İslam'dan etkilenmiş olan tasvir düşmanı havanın yayılması, III. Leon'un tasvirlerle karşı mücadeleye girmesine de bir etki olmuştur.

⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s.142-144.

⁶ Herrin, a.g.m., s. 15.

B. Siyasi ve Sosyal Yapıdaki Değişiklikler

640'dan 780'e kadar uzanan bir devir, Bizans tarihinin karanlık dönemi olarak addedilmektedir⁷. Savaşların devamlı kaybedilmesi, siyasi sistemin sağlam olmaması, ekonominin geri gitmesi, eğitimin düzensiz yürütülmesi gibi hemen her alanda ilerleme durmuş hatta bir gerileme başlamıştı. Bu durum, orta Bizans döneminde sosyal alanda bir takım değişimlerin gerçekleşmesine neden olmuştur.

Bu değişimlerin önemli nedenleri ise, önce Suriye, Mısır, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Afrika, İtalya'daki çoğu bölgeler ve Balkan bölgesinin kaybedilmesiyle Bizans topraklarının küçülmesi ve İstanbul'un başkent olmasıyla gelişmekte olan imparatorluğun temelini artık bir Latin kültürü değil, nispeten doğu kökenli Doğu kültürü üzerine oturtulmasıdır⁸.

Bu dönem içerisinde imparatorluğun kalan toprakları ve şehirlerini dış düşmanlarından koruma meselesi genelde imparatorluğun gelişmesine engel olmuş, ancak Bizans'ın gücü gündeme gelen sorunları çözmek için gereken idare sistemi ile yetinmiştir. Orta Bizans döneminde siyasi ve sosyal sistem daha ziyade savunma üzerine dayandırılmış, bu nedenle kültürel yaşayış bakımından da daha saf ve basit bir tarz benimsenmiştir⁹.

1. Thema Sisteminin Kuruluşu ve Bu Sistemin III. Leon'a Kadarki Gelişmesi

Bizans ile ilgili Ortaçağ dönemindeki değişimlerin en göze çarpıcı olanı Bizans devletindeki siyasi, askeri ve idari sistemin birleşmesidir. İmparator Diokletianus ve Konstantinos döneminden itibaren III. - IV. yüzyılın içerisinde

⁷ Warren Treadgold, "The struggle for survival (640-780)", *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University Press, 2002, s.129.

⁸ Treadgold, a.g.m., s.142.

⁹ Treadgold, a.g.m., s.148-149.

Bizans devleti idari sisteminin temeli sivil ile asker sisteminin birbirinden tamamen ayrı olması üzerine kuruluydu¹⁰. Fakat bu sivil idare ile askeri idareyi birbirinden kesin çizgilerle ayıran sistemin dengesi, dış kuvvetlerin tehditleri ve Bizans devletinin bu tehlikelere karşı koyacak asker gücüne ihtiyaç duyduğu durumda bozulmuştur. Yeni bir askeri sistem olan Thema organizasyonunun ortaya çıkması ve Bizans içinde askerin etkisinin artmasıyla birlikte sivil memuriyet sistemi etkisini yavaş yavaş da olsa düzenli bir biçimde kaybetmiş ve asıl vazifesini göremez hale gelmiştir¹¹.

İmparator Herakleios (610-641) zamanında, Bizans devleti eyaletlerinin bilhassa İran saldırıları ile zayıflatıldığı ve Balkan Yarımadası'nın da İslav-Avar istilası altında olduğu korkulu yıllar içinde, düşman hareketinden korunmak amacıyla elde kalan Anadolu arazisi askeri bölgelere yani Themalar'a taksim edilir ve bu surette Orta Bizans Devleti'nin eyalet idaresine yüzyıllarca damgasını vuracak olan bir sistemin temeli atılır. Thema düzeni, Diokletianus - Konstantinos düzenine son verip, eksarhlıkların organize edilmesiyle başlayan gelişmenin devamı olmuştur. Ravenna ve Kartaca eksarhlıkları gibi Anadolu Themaları da tamamıyla askeri mahiyette idare birlikleridir. Themaların başında, bölgelerinde en yüksek askeri ve sivil yetkileri elinde tutan *Strategos* bulunur. Thema organizasyonu elbette uzun süren bir oluşumu gerektirmiş ve son şeklini ancak yavaş yavaş, zaman içerisinde almıştır.

İlk olarak sadece para karşılığında ordu hizmetini yüklenen askerler daha sonra bu hizmet karşılığında miras olarak bırakabilen arazileri (irsi) elde etmişlerdir. Thema Organizasyonu, kuvvetli ve yerli bir ordunun oluşması için temel teşkil ederek, hiç bir zaman güven vermeyen ve her zamanda yeterli sayıda sağlanamayan yabancı asıllı, ücretli askerlerin çok pahalıya mal olan görevlendirilmesi mecburiyetinden devleti kurtarmıştır.

¹⁰ Robert Browning, *The Byzantine Empire*, London, 1980, s. 49.

¹¹ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California, Stanford, 1997, s. 384.

İlk önce Herakleios devrinde *Opsikion*, *Armeniakon* ve *Anatolikon* themaları kurulmuş ve Anadolu'nun güney kıyısındaki *Karabisian deniz theması* da muhtemelen yine bu devirde kurulmuştur¹². Sonra II. Konstans (641-668) döneminde yeniden düzenlenerek özellikle *Themalar*'ın *Strategosu*, eyalet sivil memurluğunun yetkisini de elinde tutarak gerçek anlamında asker ve sivil idarenin tek yöneticisi olmuştur. Bu değişim, askeri ve sivil idareyi tek bir irade altında toplamakla beraber *Themalar*'ın Bizans devleti içinde sabit ve kuvvetli bir yer elde etmesine neden olmuştur¹³. Zaman içerisinde gelişen Thema düzeni daha sonra batı bölgelerde de kurulmuştur. Bulgarlar'a karşı savunma amacıyla IV. Konstantinos'un (668-685) zamanında *Trakya* Themaı, daha sonra II. Justinianus (685-695) döneminde Orta Yunanistan'da *Hellas* Themaı, ve VIII. yüzyıl sonlarında ise *Makedonya* Themaı kurulmuştur¹⁴. Böylece İmparator Herakleios döneminde başlayan ve Bizans idari sisteminde devamlı bir önem taşıyan thema düzeni, Erken Bizans devri devlet sistemine son vererek köklü değişiklikler ile gelişme yolunu izlemiştir¹⁵.

Devletin ekonomik iflasından kurtulmak için orduya dağıtılan askeri arazinin Bizans tarihi üzerine hem olumlu hem de olumsuz etkisi olmuştur. Olumlu noktalar ise, Thema'daki askerlerin askerlik karşılığında yetersiz bir maaş alması yerine geçimi sağlayabilecekleri bir toprak alarak yerleştiği bölgelerde bizzat görevlendirilmeleri, Thema sistemini bütün imparatorluk içinde sağlamca oturtmuştur ve askerlerin kendi yaşadığı bölgeyi bizzat savunmaya çalıştığı için ülkeyi daha güvenli bir hale getirmiştir. Ancak Thema'daki askerler maaş almak yerine askeri arazi ile geçimlerini sağladıklarından imparatora bağlı olmaktan ziyade Thema kumandanı Strategos'a sadık kalıyorlar, dolayısıyla sık sık askeri isyanlarının ortaya çıkmasına ya da tekrarlanmasına sebep oluyorlardı¹⁶.

668 yılındaki iki Strategos'un isyanının ardından başarısız bir kaç isyanın yanı sıra 695, 698, 713, 715 ve 717 yılındaki başarılı isyanların temelinde Thema

¹² Ostrogorsky, a.g.e., s.90-91.

¹³ Treadgold, *A History of the Byzantium State and Society*, s.133 ; Aynı yazar, "The struggle for survival(670-780)", s.375.

¹⁴ Ostrogorsky, a.g.e., s.124, 180-181.

¹⁵ Ostrogorsky, a. g. e., s.92.

¹⁶ Treadgold, "The Struggle for Survival(670-780)", s.133.

bulunmaktaydı. Ayrıca 741 yılındaki V. Konstantinos'a karşı çıkan Artavasdos'un isyanı da Opsikion Theması'ndan kaynaklanmış olup, esasen Opsikion Theması sekiz isyandan yarısının çıktığı yer olmuştur¹⁷.

Anatolikon Themasının kumandanı olan III. Leon, kendisi de asker gücüyle imparator olduğundan bu tehlikeyi hissederek Thema'nın gücünü azaltmadan Thema'daki askerleri emir altında tutan Strategos'un etkisini küçültmeye çalışmıştı. III. Leon, kendisini imparator yapan ve diğer Themalar'dan daha kuvvetli duruma gelen Anatolikon Themasını, güney-batı kıyısında *Kibyraioton* Deniz Theması'nı, batıda ise *Trakesion* Theması'nı kurarak üçe bölmüştür. Böylece hem Anadolu'daki Deniz Theması'nı güçlendirmiş olup hem de imparatora karşı çıkacak bir tehlike ihtimalini önlemiş olmuştur. Sonra babasının izinden giden V. Konstantinos, kendisine baş kaldıran Opsikion Theması'nı ikiye bölerek *Bukellarion* Theması'nı meydana getirmiştir. Ayrıca V. Konstantinos döneminde, imparatora ait olan ve korunma amaçlı küçük bir garnizon sistemi olan *Tagmata*'nın başkentte kurulmasıyla imparatorun etkisi daha kuvvetlendirilmişti. Bu organizasyon imparatora daha sadık kalarak tasvir kırıclık döneminde imparatoru destekleyen ana kuvvet olmuştur¹⁸.

III. Leon bu Thema sisteminin desteğiyle imparator olduğunda idare bakımından Thema düzenini yeni bir şekle sokmuş, diplomatik ve askeri başarılarla imparatorun otoritesini de güçlendirmiş ve arkasındaki asker gücü ile tasvir kırıclık hareketine adım atmıştır¹⁹.

2. Sosyal Alandaki Değişimler

Bizans Devleti, Ortaçağ Bizans Dönemi'ne girdiğinde ekonomik açıdan felakete uğramıştır. Devamlı dış kuvvetlerinin işgali ve saldırısı, Bizans'ın büyük ölçüde toprak kaybetmesine sebep olduğu gibi özellikle Mısır ve Kuzey Afrika kıyı

¹⁷ Treadgold, *A History of the Byzantium State and Society*, s. 382.

¹⁸ Herrin, *a.g.m.*, s. 18.

¹⁹ Herrin, *a.g.m.*, s. 20.

bölgelerinin kaybı ile Bizans'ın geliri ve vergi toplanmasında büyük kayıplar meydana gelmiştir²⁰. Ayrıca Mısır'ın buğday kaynağı olarak İstanbul ve diğer bölgeler için önemi büyüktü²¹.

542 yılı ve 618 yılındaki veba salgınları, 726 yılında Anadolu'da meydana gelen ve 740 yılında İstanbul'da da cereyan eden şiddetli depremler de Bizans ekonomisine darbe vurduğu gibi nüfusun da iyice azalmasına sebep olmuştu²². Bir sürü felaket yanında hala devam eden dış kuvvetlerin saldırılarına karşı sürekli şehrin savunması güçlendiriliyordu. Bitip tükenmek bilmeyen savaşlar yüzünden devletin hazinesi tükeniyordu. Ayrıca her zaman tetikte bulunulması yeni masraflara neden oluyordu. Devletin bütün gücünü düşmanlara karşı koymak için kullanmak gereği ve devletin iflasın eşiğindeki hali de Bizans'ın siyasi sistemini sadeleştirerek *Thema* organizasyonunun güçlenmesine yol açmıştır²³. Ayrıca nüfusun azalması, asker sayısını da etkilemiş ve daha ileriki tarihlerde tasvir kırıncılık hareketinin özellikle manastırlara şiddetli tepki göstermesine neden olmuştur. Zira devleti korumak ve yenilemek için insan gücüne ihtiyaç olduğu halde iş görebilen veya askerde olması gereken erkeklerin hemen hemen hepsi manastırlara çekilip buralara sığınmış ve bu durum da asker sayısının ciddi oranda azalmasına neden olmuştur.

Eğitim alanına gelince, eğitim sistemi üç seviyeden oluşmaktaydı. *Grammaticus* adı altında ilk ve orta eğitim, *Rhetor* adı altında yüksek eğitim verilmekteydi ise de genelde İstanbul dışında bu eğitim sistemi fazla işlenmemiştir. Erken Bizans devrinde eğitim hocaları yanında daha eğitimli insanlar tarafından düzenli şekilde halka eğitim verildiği için, eğitim alanlar rahatlıkla yazabiliyorlar ayrıca ağıdalı dini eserler ya da nispeten anlaşılması daha kolay olan laik edebiyat dahil her türlü eseri okuyabiliyorlardı. Fakat şimdi ise, iyi işlenmeyen eğitim sistemi nedeniyle aslında sadece ilk öğretim seviyesinde eğitim alabilen halk (genellikle askeri memurlar ve keşişler) ancak okuyup yazabiliyorlardı. Bu üç seviyedeki eğitim

²⁰ John Haldon, *Byzantium: A History*, Tempus Publishing, 2002, s. 29.

²¹ Browning, a.g.e., s. 46.

²² Işın Demirkent, "Bizans Kaynaklarına göre IV.-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul Uni. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2001, s. 61-63.

²³ Treadgold, *A history of the Byzantium State and Society*, s.375, 402-403.

sistemi, hala Arapların tehdidi altında kalan Bizans'ın diğer sistemleri gibi gereğince işlenmemiştir²⁴.

II. Theodosius (408-450) döneminde Latince ve Yunanca olarak dilbilgisi, felsefe ve tıp gibi pek çok alanda eğitim veren yüksek okul ise VI.yy'ın sonlarında kapatılıp, imparator Herakleios zamanında laik eğitimi kabullenmeyen bir kilise okulu olarak tekrar açılmıştır. Bir anlamda ilahiyat fakültesi olan bu okul, İstanbul Patriğinin kontrolü altında olup III. Leon zamanına dek açık kalmıştır. Fakat öğretim üyelerinin III. Leon'un 730 yılındaki tasvir kırıncılık hareketine karşı çıkması üzerine bu eğitim merkezi III. Leon'un emri ile kapatılmıştır²⁵. Üçüncü yüksek okulun kuruluşu ise, Makedonya Hanedanı'ndan önce ancak IX. yüzyılın ortasında meydana gelmiştir.

Düzensiz eğitim ortamı edebiyat alanını da kötü etkilemiştir. Laik eserlerin ortadan kaldırılması ile ortaya çıkan ve genelde Grekçe olarak kaleme alınan yeni dini eserlerin odaklandığı konu ise, o sıralarda en önemli nokta olan İslam tehdidi ve bunun etkileriydi. İslam'ın hızla gelişmesi hatta Hristiyan dünyasının sembolü olan Kudüs'ün Araplar'ın eline geçmesiyle (638) birlikte Hristiyanlık ortamı fena halde sarsılmıştır²⁶. Bu karanlık durumda Orta Bizans döneminde Hristiyanların karamsar düşünceleri ve yine de İslam dünyasına karşı Hristiyanlığın zaferini ümit eden Apokalips edebiyati Bizans toplumu içinde yayılmıştır. Yabancı kavimler tarafından zulüm gördüklerinde bunun Tanrı'ya itaatsizlik veya Tanrı'dan uzaklaşmaları nedeniyle kendilerine Tanrı tarafından verilen bir ceza olduğuna inanan İsrailoğulları'nın düşünceleri Hristiyan dünyasına sızmış ve Arap akınları bu çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durumda acilen hata yapılan durumun düzeltilmesi ve dine daha doğru bir şekilde yaklaşılabilmesi için gerekli

²⁴ Browning, a. g. e., s. 69.

²⁵ Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium: Passage from Byzantine Writers and Document*, Oxford, 1957, s. 50.

²⁶ Averil Cameron, "New themes and styles in Greek Literature:Seventh-Eighth Centuries", *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Princeton, 1992, s. 101.

rehberlik görevi Bizans İmparatoru'nun sırtına yüklenmiştir²⁷. Kendisini Hristiyan dünyasının yeni İsrail'i olarak benimseyen Bizans İmparatorluğu, bu dünyada İslamiyet'e karşı zafer kazanmak ve öbür dünyaya dek tüm kötülükler, dini hatalar, başka dinler ve Şeytan'a karşı hep zafer kazanmaya çalışmak ve bu zaferleri ebediyen korumakla görevli idi²⁸.

Ortaçağ Bizans döneminin bir özelliği olan bu Apokalips edebiyatı, genelde bu dünyadan inzivaya çekilerek basit ve sade bir yaşayışla Tanrı'ya yakınlaşmaya uğraşan çilekeş veya münzevilerin eserleriyle ortaya çıkmıştır. Bu tür eserler, özellikle İslam'ın ortaya çıkmasıyla Hristiyan dünyasında artan başarısızlıklara rağmen sonunda gerçekleşeceğini umdukları İsa Mesih ve Haç'ın zaferine inanç ve umudu yansıtmaktadır²⁹.

Bizans kanunları alanında da bazı değişiklikler olmuştur. Latince olarak yayınlanan Justinianus'un (527-565) kapsamlı kanun kitabını – *Kodex* ve *Novella*'lar - uygulamada kolaylık sağlaması bakımından sadeleştirilmiştir. 726 yılında III. Leon tarafından Grekçe olarak yayınlanan kanun kitabı *Ecloga* (seçme), Hristiyan bir bakış açısı ve İncil'i rehber alarak gündelik konular üzerine odaklanmaktadır. Evlilik, miras, kölelik ve özgürlük, hırsızlık, tecavüz, aynı cinsle cinsel ilişkiler gibi konuları kapsayan *Ecloga*, özellikle İncil'e aykırı gelen aynı cinsle cinsel ilişkiler, putperest eylemler, falcı ve büyücülere en ağır cezaları (idam cezası) layık görmektedir³⁰.

²⁷ John Haldon , “ The Works of Anastasius of Sinai: A Key Source for the History of Seventh Century East Mediterranean Society and Belief”, *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Princeton, 1992, s. 108, 115-116.

²⁸ G. J. Reinink, “ Ps.- Methodius: A concept of History in Response to the Rise of Islam”, *The Byzantine and Early Islamic Near East*, Princeton, 1992, s. 154,165.

²⁹ Reinink, a.g.m., s. 186-187; Ps.-Methodius, Daniel Peygamber'in düşüncelerinden hareketle eserinde, Tanrı'nın İsrail'i cezalandırmak amacıyla dört yabancı kavim yani Babilonya, Mede, Pers ve Grekleri kullandığını söyler. İsrail üzerine gönderilen en son kavim Greklerdir ve Bizans İmparatorluğu da temellerini Grek kültüründen alır. Büyük İskender'in zaferi ise adeta Grekler'in gücü ve hakimiyetinin bir başlangıcıdır. Bu nedenle Methodius, Bizans İmparatorluğu'nu Büyük İskender'in son halefi olarak vurgulamaktadır. Artık Hristiyan dünyasının liderliğini ele alan Bizans İmparatorluğu, kafirlerle savaşmak da görevine dahil olmak kaydıyla Hristiyanlığın otoritesini belirli bir düzene sokmak görevini üstlenmektedir. Tanrının son temsilcisi olarak Bizans imparatoru, üstlendiği görevlerin tümünü başarıyla yerine getirmesi gereken son kişidir. İslam'm etkisi büyük olsa bile aslında Tanrı'nın kullandığı 4 kavim içinde Arap kavmi bulunmamaktadır. Bu nedenle bir taraftan İslam'ı küçümsemek diğer taraftan da Hristiyanlığın bir gün muhakkak İslamiyet'e karşı mutlak bir zafer kazanacağını ümid etmektedir (Reinink, a.g.m., s. 166-168).

³⁰ Herrin, a.g.m., s. 19.; Barker , a.g.e., s. 31.

3. Dini Yaşayış ve Manastırlar

Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan ana kaynaklar Roma devlet yapısı, Grek ve Doğu kültürü ile Hristiyan inancıdır. Bizans gelişmesinin bir özelliği olan Hristiyan inancı, devlet – kilise işbirliği, manastırlar ve şahıslar olarak üçe bölünebilir. Özellikle İmparator ile sıkıca bağlantılı olan devlet - kilise işbirliği sistemi, Bizans dini ortamının temelidir. İstanbul Piskoposu'nun başı çektiği devlet - kilise işbirliğinde özellikle imparatorun rolü de büyüktür. Zira İstanbul Piskoposu Bizans imparatoru tarafından tayin edilir ve bu nedenle piskopos aslında imparatora bağlıdır.

Bazı olaylarda Bizans imparatoru ile İstanbul Piskoposu arasında sürekli şiddetli çekişmeler vuku buldu ise de, piskoposun imparator tarafından tayin edilmesi ve imparatorun da piskoposun onayı ertesinde Ayasofya Kilisesi'nde piskopos tarafından taç giydirilerek tahta çıktığında resmen imparator olarak otoritesini kazanabilmesi, Bizans imparatorluğunun devlet idaresinin sembolüdür³¹.

Bizans'ın dini yaşayış ortamında devlet ile kilisenin işbirliğinin yanı sıra, keşiş ve münzevilerin rolü de büyüktür. Laik dünyadan çekilip çöl ve dağlara sığınarak ibadet dolu ağır bir çilekeşlik yaşamıyla kutsal güce ulaşmayı amaçlayan münzevi ve keşişler de Bizans dini ortamının olağan resimlerindendi. Tanrının lütfunu kazanabilen en emniyetli yol, din uğruna şehit olmak veya acı çekmektir. Fakat 313 yılındaki Milano Fermanı ile Hristiyanlığın serbest bırakılması ile Hristiyan inancı ortamı rahatladı ve Tanrı'nın lütfunu arayanlar çilekeşliğe yönelmiştir. Bu dünyadaki bedensel mevcudiyetin nasıl olsa bir gün yok olacağını bildiklerinden dünyevi yaşam ve arzulardan uzak durarak maddi ve manevi sıkı bir perhiz ile yaşamaya başladılar hatta kimi zaman vücudlarına zarar vererek kutsal güç kazanmaya çalıştılar. Bedensel yaşamın terk edilmesi ile ruhun daha saf ve özgür olacağına inanarak İsa'nın havarilerine vaad ettiği doğaüstü güce sahip olmak için ibadet ettiler. Hastaları iyileştirme kabiliyeti, şeytanları kovma gücü, kehanet ve

³¹ John Haldon, *Byzantium: A History*, s. 136-140.

mucizeler yaratabilme gibi Tanrısal armağanlara sahip olmayı umud ettiler. Fakat olağan günlük yaşamın içinde bu yaşayışı sürdürmek kolay olmadığından toplum yaşamından vazgeçerek çöl ve dağlara çekildiler. Bu kişilerin yaşayış şekli, sadelik bakımından sonraları manastır keşişlerinin yaşayışlarını etkiledi³². Devlet-kilise işbirliği düzeninden farklı bir şekilde gelişerek daha bağımsız dini bir organizasyon olarak 270 yılında Mısır'da ortaya çıkıp hızla Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'ya yayılan manastır sistemi Bizans dini ortamında önemli bir mevkiye oturmuştur³³.

IV. yy'da Kayseri Piskoposu Aziz Basileos tarafından Kapadokya bölgesinde kurulup gelişmeye başlayan Bizans manastır sistemi, VII. yüzyıl içerisinde Ege kıyı bölgesi, Anadolu'nun batısı, Karadeniz ve Balkan bölgelerine yayılmıştır. Hızla artan manastırların sayısı aşağı yukarı 700'e yükselmiş olup³⁴ bunların 300'ü İstanbul'da bulunmaktaydı³⁵. Zamanla dindar ve zenginlerin manastırlara arazi, toprak ve hazine bağışlaması ile manastırlar gittikçe zenginleşmiştir. VII. yy'ın sonlarına gelindiğinde imparatorluğun verimli topraklarının adeta üçte biri kilise ve manastırların eline geçmiştir³⁶. Bu çok geniş arazi, ayrıca vergiden muaf tutulduğundan bu durum imparatorun para sıkıntısı çekmesine ve ordusunu beslemekte zorlanmasına neden olmuştur³⁷. Ayrıca bu yıllarda yaşanan veba salgını ve vuku bulan doğal afetler yüzünden Bizans nüfusu azaldığı gibi aralarında bir cinsiyet ayrımı olmaksızın hem erkek hem kadın pek çok genç insan da yaşanan zorluklar sebebiyle manastırlara sığınmıştır. Bu ise, devletin ekonomik gücünün azalmasında tabiatıyla önemli rol oynamıştır. Bu durumda, tasvir kırıccılık döneminde keşişlerin tasvirleri koruyarak imparatora karşı çıkmasıyla artık imparatorun sabrı taşmış ve bütün baskı manastırlara odaklanmıştır. Devlet-kilise işbirliği düzeninden farklılaşan ve imparatorlardan bağımsız olan manastırların tasvir kırıccılık döneminde

³² Cyril Mango, "New religion, old culture", *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University, 2002, s. 109.

³³ Mango, *a.g.m.*, s. 109-110.

³⁴ Peter Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", *Dumbarton Oaks Papers*, 25 (1971), s. 64-65.

³⁵ Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s. 294.

³⁶ Charanis, *a.g.m.*, s. 83.

³⁷ Barker, *a.g.e.*, s. 11.

baskı altına girmesi, aslında dini nedenlerden değil, ekonomik ve sosyal ortamdan kaynaklanmaktadır. Zira evlenip nüfusu çoğaltmaya çalışması gereken insanların keşiş veya rahibe olması ve düşmanlara karşı savaş alanında bulunması gereken genç erkeklerin hemen hemen tümünün manastırlara sığınması ile manastırlar imparatorluğa sadece ekonomik açıdan değil askeri bakımdan da zarar verir hale gelmişti³⁸. Dini konular üzerine oturtulan tasvir kırıncılık hareketinin imparator tarafından işlenmesi, bir yandan o zamana dek İsa'yı temsil eden piskoposlar veya İsa ve azizleri taklit eden keşişler üzerinde imparatorun dini otoritesini de arttırmıştır³⁹.

³⁸ Norwich, a.g.e., s. 114.

³⁹ Treadgold, A History of the Byzantium State and Society, s. 388.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASVİR KIRICILIK (İKONOKLAZMA) HAREKETİ'NİN ORTAYA ÇIKMASI

A. III. Leon'un Tahta Çıkışı

Bizans Devleti'nin bunalım döneminde güçlü liderliği ile etkili bir rol oynayan İmparator III. Leon (717-741) enerjik bir idareci, tecrübeli bir askeri kumandan ve yetenekli bir devlet yöneticisiydi. III. Leon, devletini Araplar'ın tehditlerinden koruyarak kurtardı. Bizans kanunlarının oluşumunda önemli rol oynadı ve tasvirler hakkında yeni bir siyaseti belirleyerek bu meseleyi resmen düzenledi.

III. Leon'un 25 Mart 717 tarihinde tahta çıkmasıyla 685 yılında başlamış ve o güne dek sürmüştü olan karışık bir devrin sonu geliyordu ve böylece 85 yıl sürecek (717-802) yeni bir hanedan, yani İsauryan Hanedanı da kuruluyordu¹.

İsim yapmamış bir aileden gelen Leon aslen Kuzey Suriyeli idi², fakat II. Justinianus'un ilk hükümdarlık devresinde bu imparatorun tehcir siyaseti uygulaması sonunda ailesi ile birlikte Trakya'ya yerleştirilmişti. Bu, Leon'un şansının açılmasına neden olan bir olaydı çünkü bu şekilde imparatorun yanında çalışma fırsatı elde edecekti. "Burnu kesik imparator" on yıllık bir sürgün hayatından sonra 705 yılında Trakya'dan geçerek, atalarının tahtını tekrar ele geçirmek üzere İstanbul'a giderken, Leon da genç bir asker olarak II. Justinianus'un hizmetine girmişti. Leon daha sonra *Spatharios* (uşak) tayin olundu ve önce II. Justinianus'un ikinci saltanat döneminde, sonraları da onun kısa aralıklarla birbirini izleyen halefleri devrinde orduda yükselmeye başladı ve nihayet II. Anastasios (713-715) zamanında Anatolikon *Themasi*'nin *Strategosluğu*'na tayin edilerek en büyük ve en önemli Bizans eyaletlerinden birisinin başına getirildi. Leon bu mevkiini, II. Anastasios'un tahttan

¹ Hussey, 62.

² John E.N. Hearsey, *City of Constantine 324-1453*, London, John Murray, 1963, s.105.

inişi ertesinde zayıf olan III. Theodosios'a karşı ayaklanmak suretiyle, imparatorluk tahtına sahip olmak için bir sıçrama tahtası olarak kullandı. Ayrıca kızı Anna'yı Armeniakon *Theması Strategosu* Artavasdos ile evlendirmek ve bu şahsa şerefli *Kuropolates* unvanını vermeyi vaadetmek suretiyle Artavasdos ile ittifak kurarak daha güçlü duruma gelen Leon, hiç bir zorluk çekmeden kolayca tahta yükselebildi. Leon'un tahtı ele geçirmeye çalışması sırasındaki çatışmaları aslında kendi teması Anatolikon ve müttefiki Artavasdos'a ait olan Armeniakon Themaları ile III. Theodosios tarafını tutan Opsikion Teması arasındaki bir mücadele idi. Leon, Opsikion arazisini geçerek, İzmit'te imparatorun oğlunu bütün maiyetiyle birlikte esir etti ve Üsküdar'a kadar ilerledi. Bunun üzerine müzakereye girildi ve III.Theodosios, kendi şahsı ve oğlu adına gerekli güvenceyi elde ettikten sonra, hayatının geri kalan kısmını Efes'te keşiş olarak geçirmek üzere tacını başından çıkardı³. 25 Mart 717'de Leon'un İstanbul'a gidip Ayasofya'da imparatorluk tacını giymesiyle artık taht kavgaları devresi sona ermiş bulunuyordu.

Yeni imparatorun yapması gereken ilk görev, devletin varlığını yeniden sorun haline getirecek gibi görünen ve gittikçe yaklaşan Müslüman Arap tehlikesine karşı devleti savunmak idi. III. Leon, II. Anastasios'un akıllıca bir ön görüşle başlamış olduğu savunma işlerini yeniden ele almak suretiyle başkenti hemen maruz kalacağı kuşatmaya karşı süratle hazırlamaya girişti. 717 Ağustosunda halifenin kardeşi Mesleme, ordu ve donanma kuvvetiyle İstanbul önlerine geldi. Araplar'ın 717 yılındaki seferi, sadece bir işgal eylemi değil, 674 yılındaki gibi doğrudan İstanbul'u ele geçirmek amacıyla planlanmış bir hareketti.

Mesleme idaresindeki 120.000 kişilik bir kuvvet ve 1800 parça gemiden oluşan muazzam bir donanma, hem karadan hem de deniz yoluyla İstanbul'u abluka altına almıştı⁴.

IV. Konstantinos günlerinde olduğu gibi, Bizans devletinin ölüm kalımını kesin sonuca bağlayacak bir savaş yeniden başladı. Fakat kırk yıl önce olduğu gibi

³ Ostrogorsky, a. g. e., s.144-145.

⁴ Theophanes, a. g. e. , bölüm 395, s. 88 (Bkz. Treadgold, A history of the Byzantium State and Society, s. 346-347)

Bizans bu sefer de Grek ateşi (Sıvı ateşi) sayesinde Müslüman donanmasını yeniden yakarak bu savaşı kazandı. Bundan başka 717-718 kışı bilhassa o kadar sert geçti ki, Müslümanlar büyük kitleler halinde öldüler, hatta Müslüman ordugâhında daha da büyük kayıplara sebep olan dayanılmaz bir kıtlık da yaşandı. Ayrıca Bulgarların da Bizans'a yardıma gelip Müslüman ordusunu karadan kuşatarak saldırıya geçmesi ile bu muazzam ordu yine ağır kayıplara uğradı. O sırada Müslüman ordusuna yiyecek sağlamak amacıyla halife II. Ömer'in (717-720) gönderdiği Mısır ve Afrika filolarının da Bizans imparatoruna sığınmasıyla durum daha da kötüleşti⁵. Nihayet kuşatma, başlamasının üzerinden tam bir yıl geçtikten sonra 15 Ağustos 718'de kaldırıldı ve Müslüman gemileri Bizans surları önünden çekildiler. İstanbul'dan dönüş sırasında Ege sahillerinde şiddetli fırtınaya yakalanan şanssız Müslüman filosu paramparça oldu, içlerinden ancak 5 gemi Suriye'ye ulaşabildi⁶.

Bu kesin başarıyla III. Leon, imparator olarak mevkiini güçlendirmişti. Daha 30 yaşını ancak geride bırakmış olan Leon 10 yıl içerisinde yükselip, çiftçilikten imparatorluk tahtına yükselmiş ayrıca devleti de çöküş tehlikesinden kurtarmıştı⁷.

Müslümanlara karşı kazandığı büyük zafer ile güç elde eden Leon, 717-719 yılları arasında cereyan eden iki ayaklanma eylemini de isabetle bastırdı. İlk isyan, Müslümanların İstanbul'u kuşatması sırasında, Sicilya *Themasi* kumandanı Sergios liderliğinde çıkmış ve bu isyan sırasında Tiberius adındaki birisi imparator olarak ilan edilmişti⁸. İkincisi ise, Selanik'te sürgün olan eski imparator II. Anastasios'un kumandasında çıkan ve Bulgar Hanı Tervel ile II. Anastasios'un taraftarlarının çoğunun da katıldığı bir isyandı. Leon, Bulgarları Bizans'a karşı isyan etmekten vazgeçmeye ikna ederek Anastasios ve taraftarlarını idam cezasına çarptırdı ve bastırılan bu isyana katılan Opsikion *Themasi* kumandanının yerine damadı

⁵ Theophanes, a. g. e., bölüm 395- 398, s. 88-90; Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, (çev. Cyril Mango), Washington D.C. 1990, bölüm 54, s. 121,123; Hakkı Dursun Yıldız, "İstanbul'un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları", *Lale*, İstanbul, 1982, No. 1, s. 29.

⁶ Theophanes, a. g. e., bölüm 399, s. 91 ; Nikephoros, a. g. e., bölüm 56, s. 125; Hussey, a.g.e., 63.

⁷ Norwich, s.110-111.

⁸ Nikephros, a. g. e., bölüm 55, s. 125.

Artavasdos'u getirdi⁹.

Bu isyanlardan ders almış olan III. Leon, tecrübelerine güvenerek daha güçlü durumda bulunan Themaları bölmeye karar verip kendi theması Anatolikon'un büyük kısmını *Trakesion Theması* ile *Kibyraioton Deniz Theması* olarak üç ayrı themaya bölerek Thema düzenine de yeni bir soluk getirmiştir.¹⁰ 720 yılında oğlu Konstantinos'u kendisine ortak imparator ilan etmiş ve bunun bir simgesi olarak oğlunun resmini de para üzerine bastırmıştı. Fakat yeni Thema düzeninin, en güçlü Themalardan biri olan hatta bütün asker isyanların yuvası olan Opsikion Themasına uygulanmaması, oğlunun tahta çıkışı sırasında bir kere daha taht kavgasının çıkmasına sebep olacaktı.

Bu siyasi ortam da yeni hareketler de başlamıştır. III. Leon'un hükümdarlığı süresince gerçekleşen en önemli olaylar aslında kanun kitabı *Ecloga*'nın yayınlanması ile tasvir kırıkcılık hareketinin başlamasıdır. 726 yılında Grekçe küçük bir kitap olarak yayınlanan kanun kitabı *Ecloga* (seçme), adaleti uygulama açısından kolaylaştırmak amacıyla kaleme alınan ve bütünüyle Hristiyanlık ilkelerine uygun olarak oluşturulan ilk kanun kitabıdır¹¹. Dolayısıyla Justinianus döneminde çıkartılan ve henüz putperest bir ortamda uygulanan bir kanun kitabı olan *Novellalar*'a göre çok daha ayrıntılı maddeler içermektedir.

Ecloga'nın önsözünde İmparator III. Leon ve oğlu Konstantinos, bilhassa hümanizma ilkelerine uygun olarak kanun yapmaya gayret gösterdiklerini söylemişlerdir. Bu önsözde politik açıdan da ilginç olan bir husus vardı. Tanrı'nın Havari Petros'a verdiği imanlıları koruma görevi ile onları idare etme yetkisi III. Leon ve oğlu Konstantinos tarafından devralınmıştır. Bu yüzden III. Leon ve oğlu Konstantinos, kendilerini Havari Petros'un halefi olarak ilan etmişlerdir. Havari Petros'un halefi olduğunu iddia eden imparatorun görevi ise, halkı adaletle idare etmek ve doğru iş yapmayanları ortadan kaldırarak Tanrı'nın lütfuyla düşmanlara

⁹ Treadgold, a.g.e., s.349; Hussey, a.g.e., 64.

¹⁰ Hussey, a.g.e., 64.

¹¹ Hussey, a.g.e., 65.

karşı daima zafer kazanan, daha huzurlu ve daha sağlam bir devlet kurmaktır¹².

Ecloga, genellikle gündelik yaşamdaki evlilik ve boşanma, miras, kölelik ve özgürlük (kölelerin serbest bırakılması), tecavüz, satılan ve alınan mallar, askerlik ve putperestlik konularını içermektedir. Bu kanunlar uyarınca çoğu suçlular vücudun bir kısmının kesilmesiyle cezalandırılıyorken idama mahkum edilen suçlular, yani imparatora karşı isyan edenler, aynı cinsle cinsel ilişkiye girenler, şeytandan güç alarak büyü yapanlar, falcılar ve sapkın bir dini mezhepte olanlar ise kılıçtan geçiriliyorlardı¹³. Büyücü ve falcı gibi putperestlere ve dinsel ilkelere aykırı mezhep taraftarlarına ağır uyarıda bulunan *Ecloga*, aslında tasvir kullanımının yasaklanma eylemine de uymaktadır¹⁴. *Ecloga* içinde tasvir sözcüğü geçmese de, artık yaygın bir putperest eylemi durumuna dönüşen tasvir kullanımına karşı hareket, bir yerde *Ecloga*'nın yayınlandığı 726 yılından itibaren başlamış sayılabilir.

III. Leon, 726 yılında tasvirlerle karşı mücadeleyle girişerek 120 sene sürecek bir tasvir kırıkcılık dönemini başlatmıştır ve bu yüzden III. Leon'un hüküm sürdüğü dönem (717-741), özellikle tasvir taraftarı tarihçiler tarafından yeterince takdir edilmemiştir. Buna karşın modern tarihçiler, III. Leon'un tasvir kırıkcılık hareketini, tasvirin yaygın putperest eylemlere dönüşmesine karşı dinin saf ve manevi bir reform hareketi olarak görmektedir. Ayrıca III. Leon'u devlet idaresi bakımından da yetenekli bir yönetici olarak görmekte ve kanuni ve askeri alanda yeni düzenlemeler gerçekleştiren örnek bir şahsiyet olarak takdir etmektedirler¹⁵.

B. Tasvir Kırıkcılık Dönemini Hazırlayan Sebepler

Bizans tarihinde 120 sene (726-843) boyunca tasvirlerin kullanılması ya da kullanılmamasına dair süren şiddetli tartışmanın ilk ortaya çıkışı hakkında çeşitli

¹² Barker, s. 84 - 85.

¹³ Herausgegeben Von Ludwig Burgmann, *Ecloga -- Das Gesetzbuch Leons III. Und Konstantinos V. --*, Löwenklou-Gesellschaft, Frankfurt, 1983, s. 239-243.

¹⁴ Treadgold, *A History of the Byzantium State and Society*, s. 350.

¹⁵ Hussey, a. g. e. , 61.

nedenler karşımıza gelmektedir. Tasvir kırıcılık tartışması, dine dayanan bir konu olmasına rağmen, bu dönemin meydana gelmesinin sebepleri dinden daha ziyade Bizans'ın iktisadi, siyasi ve sosyal durumu ile alakalıdır.

I. bölümde bahsedildiği üzere tasvir kullanımının putperest eylemlere dönüşmesi durumunu, tasvir kırıcılık dönemini hazırlayan bir neden olarak kabul edebiliriz. Fakat yine de Bizanslıların tasvirlerin putperest durumuna düştüğünü hissetmeye başlamasındaki önemli nedenler arasında dış kuvvetler tarafından yapılan sürekli saldırılar ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar yatar.

VII. yüzyılda İslam'ın ortaya çıkışından itibaren Bizansla devamlı mücadeleye girmiş bulunan Müslüman Araplar, hep Bizans'ın zor zamanlar geçirmesine neden olmuşlardır. Müslüman Araplar'ın faaliyetleri ve İslam inancında ne olursa olsun kutsal imgelerin her hangi bir şekilde kullanılmaması düşüncesi de Bizans'ın tasvir kırıcılık hareketinin başlamasının sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca Hristiyan inancına göre, ardı arkası kesilmeyen siyasi ve askeri başarısızlıkların Bizanslıların Tanrı'ya itaatsizlikleri karşısında Tanrı'nın verdiği birer ceza olarak görülmesi yani bir anlamda Kitab-ı Mukaddes'in etkisi de sebepler arasında yer almaktadır.

Bunun dışında modern tarihçiler tarafından ortaya atılan yeni düşünceler de mevcuttur. L. Barnard'a göre, tasvirlerle ibadete karşı çıkan imparatorlar, Hristiyanlığa dayanan yeni kanun ve düzenlemeleri ortaya koyarak eski geleneksel kültüre karşı çıkmıştır. Fakat aslında temeli Greko-Romen kültüre dayanan Bizans, tüm baskılara rağmen, bu yeni düzenlemeleri reddederek sonuna dek Greko-Romen kültür içinde kalmayı tercih etmiştir¹⁶. Bu konuda L. Barnard ile hemen hemen aynı fikirde bulunan Cyril Mango'ya göre, geleneksel Greko-Romen kültürü, sayısız Tanrı ve Tanrıça içeren çok Tanrılı putperest bir dindir ve Hristiyan inancı putperestlikten Tek Tanrılı inanca doğru gelişmektedir. Hristiyanlar, eski putperest ortamlarında bulunan çeşitli Tanrıların rolleri ve yetkilerinden örnek alarak bunları yeni ve tek Tanrılı bir inanç olan Hristiyanlık düşüncesine dahil etmişlerdir. Mesela, Meryem

¹⁶ Lesile Barnard, "The Theology of Image", *Iconoclasm*, Birmingham, 1977, s. 7; Casim Avcı, *İslam Bizans İlişkileri*, İstanbul, Klasik yay., 2003, s. 164-165.

Ana da Athena, Kybela ya da İsis gibi tanrıçalar mevkine yükseltilmiştir ve çeşitli hastalıklara karşı etkili olan şifa yeteneğinin tümünü aslında tıpkı diğer tanrıçalar gibi putperest bir inançtan almıştır. Yine yumurta veya Meryem Ana'nın kucağındaki bebek olarak resmedilen tasvirler, Asklepius, İsis ve başka kutsal tapınaklarda yapılan törenlerde sıklıkla kullanılan birer imgeydi. Greko-Romen kültür içinde oluşan çeşitli Tanrı ve Tanrıça rollerini Hristiyanlık'ta Aziz Mikhael, Thekla, Iohannes, Kosmos ve Damianos gibi Azizler devralmıştır¹⁷. Bu Greko-Romen kültürü içinde gelişmekte olan Bizans kültürü, tasvir kırıkcılık döneminde tasvirin yasaklanmasına karşı mücadeleyi başarıya ulaştırmış, bunu da artık günlük yaşama girip iyice yerleşen tasvir ve Grek ikonografyasına sadık kalarak yapmıştır¹⁸. Ben de kısmen Barnard ile Mango'nun düşüncelerine katılıyorum. Çünkü Bizans tarihinde uzun yıllar süren tasvir kırıkcılık tartışması sonucunda Ortodoks Kilisesi'nde tasvirler daha kuvvetli bir mevkiye ulaşmıştır. Ve Ortodoks Kilisesi, 15 Ağustos 843 tarihinde kutlayan tasvir kullanımının serbest bırakılması olayını halen her sene önemseyerek "Doğru inancın zaferi" olarak anmaktadır¹⁹. Onun için tasvir kırıkcılık dönemi, eski Greko-Romen dünyasındaki felsefe ve inançlara karşı Hristiyanlığa dayanan yeni inancın mücadelesi, veya Çok Tanrıçılığa karşı Tek Tanrı inancının mücadelesi olarak nitelenmektedir²⁰. Ancak bu Greko-Romen kültürüne karşı çıkan imparatorlar ya vaktinden çok evvel bu konu ile ilgili yeni bir siyasete giriştiğinden ya da artık Bizans hayatının içine dek işleyen tasvirlerle ibadete karşı çıkmak için çok geç kaldığından tasvir kırıkcılık hareketi sonunda başarısız olunmuştur.

Tasvir kırıkcılık döneminin ortaya çıkmasının diğer kuvvetli nedenlerinden biri ise, Bizans İmparatorluğunun manastırlara karşı uyguladığı siyasettir. III. Leon'un imparator olduğu sıralarda Bizans Devleti, o vakte dek ekonomik açıdan çok gelişmiş olan manastırların devletten daha zengin olması nedeniyle mali bakımdan zor bir duruma düşmüştü. Ayrıca toprağı işlemesi, askerlik yapması ve evlenerek nüfusu çoğaltmaya çalışması gereken delikanlıların her şeyden vazgeçip aslında

¹⁷ Cyril Mango, "New Religion, old Culture", *The Oxford History of Byzantium*, Oxford Uni., 2002, s.113.

¹⁸ Barnard, a. g. m., s. 7.

¹⁹ Virgil Canda, "Iconoclasm", a. g. e., s. 2; F. L. Cross and E. A. Livingstone, "Icon", a. g. e., s. 816.

²⁰ Ramilly Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries AD 610-1071*, London, 1966, s.76.

devlete hiç de faydası olmayan manastırlara sığınmaları, Bizans imparatorluğu için daha fazla ve çeşitli sorunlar yaratmaktaydı. Ekonomik, askeri ve sosyal bakımdan (nüfus ve toprakların işletilmesi gibi) devlete sürekli zarar veren manastırlar, artık sanki putperest bir yaşayışa dönüşmüş olan tasvirlerin korunduğu bir merkez haline gelmişti. Bu durumda imparatorlar, tasvirlerle ibadete karşı çıkma bahanesi ile aslında devlete çok sorun çıkartan manastırları bir bakıma baskı ve kontrol altına almak istemişlerdir.

Bu bölümde, tasvir kırıclık döneminin meydana gelmesine sebep olarak kabul edilen birkaç unsur ile bunların etkilerinden söz edilecektir.

1. Kitab-ı Mukaddes'deki (Tevrat) On Emir'den İkincisi Gereği Tasvirlerle İbadetin Yasaklanması

Tasvirlerle ibadete karşı mücadele, Bizans tarihinde yeni ve kendine özgü bir dönem açmıştır. III. Leon'un tasvirler kültürüne karşı bir tavır benimsemesi, bu devreye damgasını vuran ve devleti yüzyıldan fazla bir süre ağır kanlı iç mücadelelere sürükleyen büyük bir buhranın patlak vermesine neden oldu.

III. Leon'dan önce yani tasvir kırıclık hareketinin başlamadan önceki devir olan VI.-VII. yüzyıllarda tasvirlerle tapınmak en üst seviyeye çıkmıştı. Özellikle I. Justinianus sonrası devrede, Ortodoks Kilise etrafında dindarlığının en önemli işareti Aziz tasvirlerine tapınmak olmuştur. Bununla beraber Hristiyanlık içinde tasvirlerle ibadet kültürünün doğru olmadığı inancı da hakimdi. Bu tasvirlerle ibadete karşı durum, arta kalan monofizitlerin varlıklarını sürdürme geldikleri, özellikle dini kaynaşmaların çokça yaşandığı devletin doğu bölgesinde görülmekteydi.

Tasvirlerle ibadete karşı düşmanlık duyanların temel düşüncesi, tasvirin putperest bir duruma düşmesi idi. Tasvirlerle ibadete karşı olanların ilk ve en kuvvetli desteği ise, Kitab-ı Mukaddes olup, özellikle Tanrı'nın On Emir'inden

ikincisi idi²⁰.

Kitab-1 Mukaddes'teki On Buyruk'un ikinci emri, Mısır'dan Çıkış ayeti (20:4-5)²¹ ve Yasanın Tekrarı ayetinde (5:8-10)²²;

“Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın RAB, kıskanç bir Tanrı'yım. Beni sevmeyen kişinin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, hatta üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm” diye geçmektedir.

Kitab-1 Mukaddes'in başka yerlerinde de puta tapanlara karşı uyarılar bulunmaktadır. “RAB Sina Dağı'nda ateşin içinden size seslendiği gün hiçbir suret görmediniz. Bu nedenle kendinize çok dikkat edin. Öyle ki, kendiniz için erkek ya da kadın, yerde yaşayan hayvan ya da gökte uçan kuş, küçük kara hayvanı ya da aşağıda suda yaşayan balık suretinde, heykel biçiminde put yaparak yoldan sapmayasınız. Gözlerinizi göklere kaldırıp güneşi, ayı, yıldızları –gök cisimlerini- görünce sakın aldanmayın, eğilip onlara tapmayın..... Bugün size bildirdiğim RAB'bın kurallarına, buyruklarına uyun.” (Yasanın Tekrarı Ayeti 4:15-19, 40)²³.

“Put yapmayacaksınız. Oyma put ya da taş sütun dikmeyeceksiniz. Tapmak için ülkenize putları simgeleyen oyma taşlar koymayacaksınız. Çünkü Tanrınız RAB benim” (Levililer Ayeti 26:1-2)²⁴.

Yukarıda gördüğümüz gibi İncil'de yazılan Tanrı'nın puta karşı olan bir takım sözleri ve Tanrı'nın herhangi bir biçimde tasvir ya da kutsal imgeler yapılmaması konusundaki uyarıları, III. Leon'un tasvirlerle ibadete karşı mücadelesi için manevi bir destek olarak kabul edilmektedir. Tanrı'nın ikinci emrine göre Tanrı, yukarıda

²⁰ Barnard, a.g.m., s.10.

²¹ Kutsal Kitap, İstanbul, Yeni Yaşam yay., 2001, s. 92.

²² Kutsal Kitap, s. 224.

²³ Kutsal Kitap, s. 222-223.

²⁴ Kutsal Kitap, s. 156.

gökyüzünde aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer şekilde put yapmamaya dair emir vermiş ve herhangi bir kişi buna benzer şekilde put yapma ya da puta tapınma eylemine kalkışırsa, sadece bu suçu işleyenin kendisini değil, onun çocuklarını, hatta belki onun çocuklarının çocuklarını da suçlu tutarak bu suçun bedelini arayacağını söylemektedir. Fakat Tanrı, kendisine sevgi gösterenlere aynı şekilde sevgi göstereceğine söz vererek ne olursa olsun herhangi bir biçimde kendisinin yerine herhangi bir şey koymamayı emretmektedir. Buna rağmen, V. yüzyıldan itibaren Bizans'ta insan eliyle yapılan tasvirler ise kutsal imge olarak kabul edilip zaman içerisinde artık kutsal bir varlık mevkiine yükseltilmişti. İşte bu yıllarda, Doğu'da Müslüman Araplar'ın düşünce ve inanç felsefeleri Bizans'ın sosyal yaşamını etkiliyor, Batı'da yaşanan doğal afetler halkı büyük bir endişe ve korku havası içine itiyordu.

Buna mukabil saf Hristiyan inancına sahip olanlar, devletin başına gelen bütün bu felaketlerin asıl sebebini birer putperest olarak gördükleri tasvirlerle tapanların suçu olarak görmekteydi. Bu sırada Bizans tahtında bulunan İmparator III. Leon, oğlu Konstantinos ile beraber esas Hristiyanlık ilkelerine dayanan kanun kitabı *Ecloga*'yı²⁵ yayınlamıştır. Ve *Ecloga*'da en ağır ceza putperestlere verilmektedir.

Kanuni açıdan da putperest eylemlere karşı önlem alan III. Leon, 726 yılındaki doğal felaketlerin yarattığı korkulardan etkilenerek artık tasvirlerle ibadeti Tanrı'nın ikinci emrine karşı putperest bir eylem olarak ilan etmiştir. Manevi bakımdan Kitab-ı Mukaddes'teki Tanrı'nın İkinci Emir'ine dayanan tasvirlerle ibadetin yasaklanması, tasvir kırıclık dönemi olarak addedilmiş ve bu gelişme zaman içerisinde dinden daha ziyade siyasi bir nitelik kazanmıştır.

²⁵ III. Leon devrinde 726 yılında Grekçe olarak yayınlanan kanun kitabıdır (Bkz. Hussey, a.g.e., 65.), bu konu hakkındaki bilgi "III. Leon'un tahta çıkışı" kısmında anlatılmıştır.

2. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu Bölgesindeki Doğal Afetler ve Bunların Yarattığı Etki

Müslüman-Araplar ile yapılan savaşlar nedeniyle, Bizans İmparatorluğu'ndaki tasvir düşmanlığı daha ziyade Araplar'ın etkisi altında olan Doğu Anadolu, Suriye, Filistin bölgelerinde ortaya çıkmıştı. Bizans'ın Anadolu kesimindeki tasvir düşmanı ortam aslında III. Leon'un tasvirlerle karşı mücadele etmek üzere 726 yılında ilan ettiği fermanndan evvel de mevcuttu.

Tasvirlerle ibadete karşı olan bu taraftarların başında Anadolu ruhban sınıfının yüksek temsilcileri, Klaudiopolis (Bolu) Metropoliti Thomas ve özellikle, Bizans'ta tasvirlerle karşı mücadelenin öncüleri olup Ortodoks Kilisesi tarafından "*Heresiarkhos* (sapkın mezhebin başı)" olarak adlandırılan Nakoleia (Seyitgazi)²⁶ Piskoposu Konstantinos bulunmakta idi²⁷. 720'li yıllar içerisinde Nakoleia Piskoposu Konstantinos, tasvirlerle karşı yazılar yazmaya ve cemaate vaaz vermeye başlamış, Klaudiopolis Metropoliti Thomas ise, tasvirleri yok etme eylemine girişmiştir²⁸.

Anadolu'daki tasvir düşmanı havayı dikkatle izleyen III. Leon ise, bizzat doğu menşeli (Germanicea yani şimdiki Maraş doğumlu) olup, uzun yıllarını devletin doğu eyaletlerinde geçirmiş ve Anatolikon Thema'sı Strategosu olarak görev yaptığı sıralarda Müslüman Araplarla sık sık münasebetlerde bulunmuş ve bunlardan edindiği tecrübelerle de artık tasvirlerle ibadete karşı bir mücadele başlatma vaktinin geldiğini hissetmişti. Böylece o vakte değin ağır ağır oluşan tasvirlerle ibadete karşı düşmanlık bu tarihlerden itibaren alenen kalkışılan bir hareket haline dönüştü. Nihayet 726 yılında III. Leon, resmen tasvirlerle ibadete karşı olan bir ferman ilan ederek bir yüzyıldan daha uzun bir dönemi kapsayan bir mücadeleye girişti.

III. Leon'un bu mücadeleye dair ilk adımı atmasındaki en önemli ve etkili

²⁶ Eskişehir'in 38 km. Güneydoğusunda bulunan bir yer.(Bkz. Judith Herrin, *The Formation of Christendom*, London, Phoenix Press, 2001, s.130.); Avcı, a. g. e., s. 153.; bu tezin arkasındaki haritaya bakınız.

²⁷ Ostrogorsky, a.g.e., s. 150.

²⁸ Herrin, a g. e., s. 331.

neden 726 yılı yazında Ege kıyısındaki Thera²⁹ adasında meydana gelen volkanik patlama idi. Bu olayın meydana geldiği vakitlerde o ortamı yakından izleyen tarihçi piskopos Nikephoros ve keşiş Theophanes de bu volkanik patlamadan civar bölgelerde deprem yaratmış korkunç bir olay olarak bahsetmiş, ve yine bu olayı Leon'un tasvirlerine ibadete karşı bir mücadele başlatmasının en önemli sebebi olarak göstermişlerdir³⁰.

726 yılı yazında meydana gelen su altındaki büyük volkanik patlama, Thera patlaması olarak anılsa da aslında Ege kıyısındaki Thera adası ile Therasia adası arasında bulunan küçük bir adada meydana gelmiştir. Bu patlama öylesine şiddetli olmuştur ki, deniz sularında büyük bir gel git hareketine neden olmuş, tür³¹ ve küllerle yüklü bulutlar gökyüzünü karartmış ve bu küller her tarafa yağmur gibi yağmış, ve erimiş lavlar bütün Ege sahillerine yayılmıştır³². Ayrıca bu büyük volkanik patlama sırasında bu bölgeler depremlerle sarsılmış ve büyük korkuya neden olmuştur. Kararan gökyüzü, deniz suyuna karışan ve dalgalarla her tarafa yayılan küller ve artçı sarsıntılar da dehşet ve korku yaratmıştır³³.

Ortaçağda yaşayan insanların düşüncelerine göre olağanüstü olayların meydana gelmesi, Tanrıya itaat etme ve itaatsizlik ile sıkı sıkıya bağlantılı idi ve doğal felaketler, genelde bir şeye çok kızmış olan Tanrı'nın halka yaptığı bir uyarı olarak kabul edilmekteydi³⁴.

Bu bir takım doğal afetlerin tek anlamı, bir şeye memnun olmayan Tanrı'nın öfkelenmiş olmasıydı. Kitab-ı Mukaddes'e göre, Tanrı İsrailoğulları'nı kendi halkı olarak seçmişti ve İsrailoğulları'nın kendisine itaat etmediği zamanlarda onlara

²⁹ Ege kıyısında bulunan Kos ile Girit adası arasında bulunan küçük bir ada. (Bkz. Herrin, a. g. e., s. 130; Avic, a. g. e., s.153; arkasındaki harita).

³⁰ Theophanes, a. g. e., bölüm 404-405, s. 96-97; Nikephoros, a. g. e., bölüm 59-60, s.129; (Bkz. Patrica Karlin-Hayter, "Iconoclasm", The Oxford History of Byzantium, Oxford Uni. Press, 2002, p.155; Herrin, a. g. e., s. 334.)

³¹ Yanardağların püskürttüğü kül, kum ve lav parçacıklarından oluşan, çoğunlukla açık renkli, hafif gözenekli bir tür çökelti taş; Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988, C. II, 2262.

³² Theophanes, a. g. e., bölüm 404, s. 96; Nikephoros, a. g. e., bölüm 59, s. 129.

³³ Herrin, a.g.e., s.334.

³⁴ Patrica Karlin-Hayter, a.g.m., s.155.

düşman işgalleri, hastalık ve doğal felaketler gibi işaretler göndererek uyarıda bulunurdu. Buna benzer şekilde, Bizanslılar'ın bir kısmı da bu doğal olayı işledikleri suçlara karşı Tanrı'nın uyarı mahiyetinde verdiği bir ceza olarak görmeye başlamıştılar. Durum böyle olunca, III. Leon bu olayı tasvirlerle tapındıkları için bu halka gönderilen ilahi bir ceza, bir uyarı olarak görüp, tasvirlerle ibadete karşı bir mücadele başlattı.

Aslında III. Leon'un Anadolu'daki doğal felaketlere bu kadar önem vermesinin bir başka sebebi daha vardı. Daha önce de bahsedildiği üzere Bizans'ın Anadolu bölgesinde yüksek mevkide bulunan iki piskopos, tasvirlerle ibadete karşı açıkça mücadeleye zaten girişmiş durumdaydı. Anadolu'daki bu tasvir düşmanlığı, Müslüman Araplar tarafından sürekli yenilgiye uğrayan Anadolu *Themaları*'ndaki askerlerin morallerini bozmuş, tasvirlerle karşı benimsenilen düşmanca hava gittikçe koyulaşmıştı. Bu durum özellikle Anadolu'daki Opsikion Theması ile Anatolikon Theması'ndaki askerler arasında daha şiddetli yaşanmıştır³⁵.

Themalar'daki askerlerin genel düşünceleri ve ortama hakim olan hava, *Anatolikon Theması Strategosu* sıfatıyla tahta yükselip askeri gücün desteği ile imparatorun yetkisini daha da kuvvetlendirmeye çalışan III. Leon için önemli olmalıydı. III. Leon'un tahta çıkışından sonraki ilk işlerinden biri de, *Themalar*'ı yeni bir düzene sokmak ve bu sayede *Themalar*'ın başkumandanının yetkisini azaltarak askerleri daha ziyade İmparatora bağlamaya çalışmak olmuştur. Bu *Themalar*'ın tasvirlerle ibadete karşı düşmanlığı tabiki III. Leon'u da etkilemişti. Ayrıca 726 yılında Thera Adası'nda meydana gelen doğal afetler, Anadolu *Themaları*'ndaki askerleri olumsuz etkilemiş ve tasvirlerle ibadete karşı geliştirilen duyguların daha da artmasına neden olmuştur. Bu nedenle Anadolu'daki doğal afetler, III. Leon'a tasvirlerle mücadeleye girişmek için bir fırsat vermiş ve olaylar bu mücadelenin işlemesi için uygun bir ortam yaratmıştır.

³⁵ Herrin, a.g.e., s.337-340.

3. Müslüman-Araplar'ın Bizans'a Karşı Elde Ettikleri Başarılar

630 yıllarında bütün Hristiyan dünyasına karşı kutsal savaş (*Cihad*) ilan ederek yıldırım hızıyla ilerlemeye başlayan Müslüman Araplar, Bizans İmparatorluğu'nun Doğu bölgesini iyice sarsmıştı. Bizans'ın 628-629 yılındaki İran Seferi ile kurtulan Bizans'ın doğudaki toprakları, yani Suriye bölgesi (634-636), Filistin (638), Mezopotamya (639/640), Ermenistan ve Mısır (692) yeniden Müslüman-Araplar'ın eline geçmişti³⁶.

İslam'ın doğuşundan sonraki ilk 10 sene içerisinde Doğu'daki önemli yerleri ele geçiren Müslüman Araplar'ın yabancı kavimler ile savaşlarında kazanılan büyük başarıların ardında, her bir zafer sırasında elde ettikleri ganimetlerin yanı sıra kutsal savaş (*Cihad*) fikri ile artan manevi destek de yatmaktadır. İslam inancına göre, Müslümanlığın dışında kalan inanca sahip olanlar ile savaşlarda ölenler ya da düşmanları öldürenler cennete giden yolu garanti altına almaktadır. Bu Cihad fikri, Müslümanlar'a moral verip iyice başarı elde etmelerine bir temel teşkil etmiştir³⁷.

VII. yüzyılın ortasından itibaren Müslüman Arap kuvvetleri, filolar oluşturarak deniz yoluyla da Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştı. Müslüman Arap filosu Kıbrıs (649), Rodos (651-654), Kos (654-655), İzmir, Çanakkale ve Kapıdağ yarımadasına gelmişti. Burada üs kuran Araplar İstanbul ve civarına saldırılara başlamışlardı. Karadan ise Kilikya ve İsaür'a'ya tekrar tekrar saldırarak Bizans'ı ateşkes anlaşmasına zorlamışlardı (650-653)³⁸. Ayrıca Müslüman Araplar, 655 yılında Bizans filosunu Lykia bölgesinde yenmişlerdi ve artık İstanbul'a ilerleme imkanı bulmuşlardı³⁹. Hatta 653-654 yılında İstanbul halkı ilk defa olarak İstanbul Boğazı kıyısında Müslüman Arap kuvvetlerini görmüştü⁴⁰.

Fakat Halife Osman'ın (644-656) öldürülmesiyle başlayan İslam dünyasındaki iç karışıklık nedeniyle Müslüman Araplar dış gelişme politikasına ara

³⁶ Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s.50.

³⁷ Herrin, a. g. e., s.213.

³⁸ Herrin, a.g.e., s.259-260.

³⁹ Yıldız, a. g. m., s. 27.

⁴⁰ Whittow, a. g. e., s.87.

vermek zorunda kalmıştı. Daha sonra tekrar faaliyete geçen Müslüman Arap kuvvetleri, 674-678 yılları arasındaki İstanbul kuşatmasını başaramadıysa da, 696 ve 698'de Kartaca'yı elde ederek Bizans'ın Afrika'daki hakimiyetine son vermiştir.

Anadolu'da da tekrar harekete geçen Müslüman Araplar, 708'de Amorion, 711-12 yılında ise Amasya ve Sebasta'yı ele geçirerek Anadolu'nun batı bölgesine ilerleyip 716 yılında Sardis ve Bergama'yı elde ederek İstanbul'a doğru hücumla geçmişlerdi. 717 yılının Mart ayında üç koldan hareket eden Arap kuvvetleri İstanbul'u hedefliyordu. Kuvvetlerden biri Bergama'yı elde ederek İstanbul'a ilerlerken bir diğeri Suriye'den hareket edip kuzey yoluyla Amorion'u geçerek İstanbul'a doğru geliyordu ve yolda bu iki kuvvet birleşmişti. Diğer taraftansa üçüncü kolu teşkil eden Müslüman Arap filosu Ege kıyısından dolaşp İstanbul Boğazına yaklaşmıştı. Fakat Müslüman Araplar üç koldan sıkıştırırsa da 717-718 yılındaki bu ikinci İstanbul kuşatması da başarısızlıkla sonuçlandı⁴¹. 720 yılında tekrar harekete geçen Müslüman saldırısı, Konya'yı (724) elde edip ardından 727 yılında İznik'e kadar varmıştı⁴².

Böylece 726 yılında III. Leon'un fermanını ilan etmesi sonucu başlayan tasvir kırıcılık hareketi sırasında, başkent her iki Müslüman Arap kuşatmasından kurtulmuş olsa da Arap tehdidini üzerinden atamadı. Üstelik Bizans'ın anlam taşıyan bütün önemli yerleri de aslında Araplar'ın eline geçmiş bulunuyordu. Bizans İmparatorluğu VII. yüzyılın ortasında Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'yı kaybetmesiyle büyük kayıplara uğramıştı. Bu bölgeler genelde Bizans içinde nüfus bakımından, ekonomik ve teknolojik açılardan ileri, gelişmiş bölgelerdi.

İskenderiye (Alexandria, 642), Hristiyan-Grek kültürün merkezi olup aynı zamanda Mısır'daki erzak ve gıdaların İstanbul'a nakledilmesinde önemli bir liman şehri idi. Antakya (636), Hristiyanlığın ilk döneminde, Hristiyan toplum ve Helenist kültür ve sanatın merkezi olup kara ticareti yolları bakımından da İran, Hindistan ve Çin'e ulaşabilen son derece önemli bir noktada bulunmaktaydı. Kudüs (638) ise,

⁴¹ Herrin, a.g.e., s.319; Lowden, a. g. e., s.154-155.

⁴² Nikephoros, a. g. e., bölüm 61, s. 131; Theophanes, a. g. e., bölüm 406, s. 97; Whittow, a.g.e., s.137-138.

bütün Hristiyanlar için manevi açıdan çok önemli kutsal bir yer idi. Gaza (638), burada felsefe ve edebiyat okulları bulunduğu ve Basra Körfezi ile Yemen'e gidip gelen kervanların güzergâhını oluşturduğu için önemli bir şehir idi. Urfa (639/640) ise, bir istihkâm ve ticaret merkezi olup Suriye kültürünün de bir yuvası idi⁴³.

Müslüman Araplar'ın geniş çaplı faaliyetleri ile önemli şehirleri elde etmeleri ayrıca Bizans'ın çoğu bölgelerinin de halen Araplar'ın tehdidi altında bulunması, Bizans'a büyük bir darbe indirmiş ve bu durumun sebeplerinin araştırılmasına yol açmıştı.

O dönemde Araplarla Bizans arasındaki ilişkiler hakkında bize bilgi veren C. Mango şöyle yazmaktadır: "Bizans düşüncesinde dini inancın doğru ve gerektiği gibi olması, bir milletin askeri ve siyasi başarılarından ayrı tutulamaz. Hristiyanlar Tanrı'nın istediği din yolunu takip etmezse, Tanrı muhakkak buna cevap verip, bir zaman onları kâfirlerin eline düşürerek cezalandıracak ve bu suretle onları tekrar doğru yolu bulmaya itecektir. Hristiyanlar Tanrı'ya itaat etmezse veya Tanrı'nın emirlerini çiğneyerek Tanrı'dan uzak durursa, Tanrı savaş alanında Hristiyanlar yerine Hristiyanların düşmanlarına başarı kazandırarak Hristiyanlara bir uyarı işareti verir, onların yeniden doğru yolu bulmasını sağlar. Dolayısıyla Hristiyan dünyasında savaş yenilgisi Tanrı'nın iradesi veya dinin doğru bir şekilde işlemesiyle ilişkilendirilmektedir"⁴⁴.

VII.-VIII. yüzyılın ilk yarısına kadar olan zamanlarda, Müslüman Arapların Bizans'a karşı elde ettiği pek çok zafer, aslında Tanrı'nın Bizans'ı uyarmak adına verdiği bir işaret olup, o zamana dek Bizans'ta iyiden iyiye yayılan tasvir meselesi ile bağdaştırılmıştır. Tanrı'nın herhangi bir biçimde şekillendirilmesini ve insan eliyle yapılan tasvirlerin tapınılacak değere yükseltilmesini yasaklayan Tevrat'taki On Emir'in ikincisi, Müslüman Araplar tarafından çok kötü bir duruma düşürülen Bizans'ın bu karanlık ortamını etkileyip yeni bir hareketin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kısacası bu düşünceleri toplayacak olursak C. Mango, Bizanslar'ın dini

⁴³ Browning, a. g. e., s. 46.

⁴⁴ Mango, "Historical Introduction", *Iconoclasm*, Birmingham, 1977, s. 2.

anlayışları ve dini tatbik edişlerinde pek çok günah – özellikle de insan eliyle yapılan tasvirlerle ibadet etmek gibi günahlar – bulunduğu için Tanrı'nın Müslüman Arapları Hristiyanların başına musallat ettiğini bu söz ile ifade etmiştir⁴⁵.

4. İslam İnancının Bizans Üzerindeki Etkileri

Hız. Muhammed (570-632), Arap Yarımadası'nın kuzeybatı bölgesinde bulunan ve kendisinin de doğduğu şehir olan Mekke'de Allah'ın sözü ve emirlerini vaaz ederek İslam dinini yaymıştır. İslam'ın kutsal kitabı Kuran, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi sadece Allah'a inanan tek Tanrılı bir inancı vurgulamaktadır. İslam dininin peygamberi olan Hız. Muhammed, dinini ilk önce Mekke'de yaydıysa da burada çok taraftar edinemeyince 622 yılında Medine'ye göç ederek (Hicret), burada kalabalık bir cemaât oluşturdu. İslam'ın kutsal savaş (Cihad) faaliyetleri ile İslam dini Medine'den Mekke'ye ve Arabistan'ın diğer bölgelerine hızla yayınlamaya başladı. Peygamberin hayatı süresince İslam dini sadece Arabistan'da yayılmıştı. Hız. Muhammed'in halefleri Ebu Bekir (632-634) ve Ömer (634-644) ise, bu başarılı kutsal savaş siyasetini daha da geliştirerek bütün Arabistan, Suriye ve Orta Doğu'yu İslam dünyası içine almıştır. Fakat üçüncü Halife Osman (644-656)'ın öldürülmesi ile başlayan İslam dünyasındaki iç karışıklık nedeniyle bu faaliyet bir ara sekteye uğramıştır. Nihayet Emevi Hanedanı'nın kuruluşu (661-750) Müslüman Araplar'ın iç savaşına son vermiştir⁴⁶.

İlk İslam hanedanı olan Emevi Devleti'nin hüküm sürdüğü dönem içerisinde İslam dünyası için bir takım önemli değişimler meydana gelmiştir. İlk olarak, İslamın merkezi 661 yılında Arabistan yarımadasındaki Medine'den Suriye'de bulunan ve eskiden Bizans'ın en büyük ve itibarlı şehirlerinden biri olan Dımaşk (Damascus)

⁴⁵ Başka eserde de Müslümanların askeri başarılarını Bizans'a kızan Tanrı'nın öfkesi ya da cezası olarak anlatmaktadır. (Bkz. Walter E. Kaegi, *Byzantium and The Early Islamic Conquests*, Cambridge Uni. Press, 1992, s. 216. ; Herrin, a. g. e., s. 343; Avcı, a. g. e., s. 175.)

⁴⁶ Robert Hoyland, "The Rise of Islam", *The Oxford History of Byzantium*, Oxford Uni, Press, 2002, s.121-123, 126.

şehrine taşınmıştır⁴⁸.

Emevi Halifesi Muaviye(661-680) zamanında Müslüman Arap donanması da hazır duruma gelip Kıbrıs, Rodos adaları ve Anadolu'daki sahil üzerinde bulunan Kos ve Kios (Sakız) adalarını da Bizans'ın elinden almıştır. Ayrıca Arap donanması o sıralarda Hristiyanlığın merkezi olan ve Konstantinopolis olarak anılan İstanbul'a hücumu da başlamıştır⁴⁹. Müslüman Araplar siyasi gelişme adına Bizans'ın başkenti olan Konstantinopolis'i fethetmek durumundaydı. Ayrıca Kudüs artık fethedildiğinden (638) dini bakımdan da Kudüs'ten sonra gelen en büyük Hristiyan şehri olarak Konstantinopolis'in ele geçirilmesi gerekiyordu.

Emevi dönemi, İslamiyet için kültürel açıdan da bir önem taşımaktadır. Emevi döneminde ortaya çıkan İslamiyet'in kültürel özellikleri ve faaliyetleri, Bizans'taki tasvir kırıncılık hareketine örnek olarak kabul edilmektedir. İslam dünyasındaki tasvirlere karşı faaliyetler, ilk önce Abdülmelik b. Mervan (685-705) zamanında yapılan sikke yapımında görülmektedir. Halife Abdülmelik b. Mervan döneminde 693-695 yılları arasında basılan altın ve bakır sikkelerden bazılarında aslında Bizans ve İran sikkelerinden esinlenilmiştir. İlk zamanlarda altın kaplanan sikkenin bir yüzüne İran sikkelerinden esinlenerek Sasani kralı Husrev'in resmi yerine Müslüman Halifesinin portresi resmedilmiş, diğer yüzüne ise Bizans'ın sembolü olan haç yerine Hz. Muhammed'in kılıcı resmedilmiştir. Sikkenin kenarında ise "Emirü'l-müminin (İmanlılar'ın lideri)", "Allah'ın Halifesi" ya da "Allah yardımcısı olsun" gibi yazılar bulunmaktaydı. Daha sonraları bakırdan basılan sikkelerde ise, tamamen Bizans sikkeleri örnek alınmıştır. Bizans sikkelerinde, sikkenin ön yüzünde bulunan Bizans İmparatoru'nun haç taşıyan resmi yerine elinde kılıç tutarak ayakta duran Halife resmedilmiş, yine Bizans sikkelerinin arka yüzünde bulunan haç yerine de Hz. Muhammed'in hükümdarlık asası konulmuş, sikke kenarları ise "Allah'tan başka Tanrı yoktur, Muhammed Allah'ın Peygamberidir"

⁴⁸ Bizans'ın Suriye'deki Merkezi olan Dımaşk (Damascus) şehri 634 yılında Müslümanlar'ın eline geçmiştir.

⁴⁹ Daniel J. Sahas, *Byzantium and Islam: An Encounter of two Theocracies Mutual Admiration and Exclusion*, The Greek Canadian Association of Constantinople, Toronto, 1993, s.11; Yıldız, a. g. m., s. 28.

gibi Kuran'dan ayetler ile süslenmiştir. Fakat 695 yılından sonraki 5 sene içerisinde basılan sikkelerde, insan biçimindeki şekiller tamamen kaldırılmış, sikkeler hiç resimsiz bir biçimde sadece Kuran'daki kelimelerle süslenmiş bir halde basılmaya başlanmıştır. Hiç tasvir kullanılmayan bu basit sikke yapımı, genelde insan sureti olarak şekillendirilen Hristiyanlık tasvirlerine karşı İslam inancının bir tavrı olarak kabul edilmektedir⁵⁰.

Halife Abdülmelik b. Mervan, sadece İslami sikkeler basmakla kalmamış, bunun dışında Kudüs'ün Tapınak Dağı'nda Kubbetü's-Sahra inşa etmiş (688-692) ayrıca Arapça'yı İslam dünyasının resmi dili olarak ilan edip İslam'ın otoritesini daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur⁵¹.

Abdülmelik b. Mervan'ın oğlu I. Velid (705-715) zamanında ise, Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ve Şam'daki Emeviyye Camii (706) gibi camilerin içi sadece Kuran'daki kelimeler ve geleneksel desenler, mesela çiçek demeti, meyve ve ağaçlar gibi sembollerle süslenerek insan sureti biçimindeki tasvir veya mozaikler hiç kullanılmamıştır⁵².

Bir süre sonra Halife II. Yezid (720-724), 723 yılı Temmuzunda hüküm sürdüğü bölgelerdeki bütün Hristiyanlara tasvir kullanımını yasaklamıştır. II. Yezid'in bu fermanı, III. Leon'un 726 yılında tasvirleri yasakladığı fermana örnek olarak kabul edilmektedir⁵³. II. Yezid'in fermanı hakkında şöyle bir hikaye de ortada dolaşmaktadır. Bu hikaye, 787 yılındaki VII. Ökümenik Konsil (İznik)'e katılan Kudüs Piskoposu Ioannes'in ifadesidir.

II. Yezid 720 yılında halife olduktan hemen sonra hastalanır. II. Yezid hastalandığı sırada Hristiyanlara karşı şiddetli düşmanlık besleyen ve Tiberios'ta yaşayan Musevi bir büyücü, halifenin yanına gelir. Visir veya Tessarakontapechys

⁵⁰ Gormack, s.102-105; Herrin, a.g.e., s.323.

⁵¹ Hoyland, a.g.m., s.128; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervan", DİA , I, 270.

⁵² Herrin, a.g.e., s. 324.

⁵³ Jenkins, a.g.e., s.81.

(Grekçe olarak 40 kübit⁵⁴ anlamı taşımaktadır) adıyla kendini tanıştıran büyücü, halifeye onun hüküm sürdüğü bütün bölgelerdeki tüm tasvirleri, bunların yerine (tasvirler ister kilisede olsun, ister toplumsal bir merkezde bulunsun), şekline (tasvirler ister oyma, ister resim, ister kabartma olsun) bakmaksızın imha ederse halifenin ömrünün ve hüküm süresinin 30 yıl veya 40 yıl daha uzayacağı kehanetinde bulunur. Halife bu sözü duyar duymaz derhal bütün tasvirleri yasaklayan bir ferman ilan eder ve bütün kiliselerdeki tasvirleri hatta hayvan resimlerini bile yok etmeye başlar. Sonra İznik (Nicea)'de yapılan VII. Genel Konsil (787)'in bir temsilcisi konsil sırasında, "Ben daha çocukken, Suriye'deki Arap Halife bütün tasvirleri imha etti" diye ifade verir⁵⁵.

II. Yezid'in bir Musevi büyücü tarafından kandırılıp ömrünü uzatmak için tasvirleri yok etmeye kalkması ve 40 yıl değil ancak 4 yıl daha yaşayabilmiş olması, bu hikayenin gerçeklikle pek alakası olmadığını göstermektedir. Bu efsane muhtemelen, II. Yezid'in tasvir kullanımını yasaklayan fermanını düşmanlıkla karşılayan Bizans'taki tasvir taraftarları tarafından uydurulup ağızdan ağıza dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. Fakat II. Yezid fermanının ortaya çıkması hakkında bir efsane gibi oluşturulduysa da, bu ferman hakikaten mevcuttu ve III. Leon'un tasvirlerle karşı mücadeleleri başlatmasına örnek olarak görülmektedir.

III. Leon 719 yılında taht isyanlarını bastırdıktan sonra oğlu Konstantinos'u ortak imparator olarak ilan etmiş ve II. Justinianus zamanında basılan ve üzerinde İsa portresini taşıyan sikkeleri tedavülden kaldırıp yerine kendisi ve oğlu V. Konstantinos'un adı ile yeni sikke basmıştır. 720-721 yılında ise, III. Leon, Yahudileri ve Hristiyanlığın ilk zamanlarındaki dinden sapan bir mezhep olan Montanists taraftarlarını⁵⁶ vaftiz olmaya zorlamış, ancak başaramamıştır⁵⁷.

⁵⁴ "Kübit" eski bir ölçü birimidir ve bir elin orta parmak ucundan dirseğe kadar olan uzunluğu ifade eder. Genel olarak bu 40-55 cm'e denk gelmektedir.

⁵⁵ Jenkins, a.g.e., s.82.; Theophanes, a. g. e., bölüm 402, s. 93-94; Anthony Bryer - Judith Herrin, *Iconoclasm*, Birmingham, 1977, s.182.; Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453: Sources and Document*, Englewood Cliffs, 1972, s. 151.

⁵⁶ Montanius taraftarları Hristiyanlığın ilk döneminde, II. yüzyılın ortasında ortaya çıkan sapkın bir dini mezheptir. Üyeleri kendilerinden geçerek bir vecit hali, esrarlı deneyimler ile Tanrı'ya yakın olmaya veya kutsal varlığı tanımaya çalıştıkları için bu mezhep aşırı kabul edilmektedir.

Hayatın çoğu kısmını Müslüman Araplar ile savaşıarak geçiren ve Arapları ortadan kaldırmaya uğraşan III. Leon, Yahudilere karşı da iyi duygular beslemiyordu. Fakat yine de III. Leon hem Yahudilerin tasvirlerine karşı düşmanlığından hem de bir din olarak resme karşı çıkan İslam inancının saflığı ve esnekliğinden etkilenmiştir.

Müslüman Araplar, Bizans ve batı Hristiyan dünyasında “Sarasens” olarak da tanınmaktadır. Sarasen’in etimolojisi aslında Arapça *Sharq* (*şark*/doğu)’dan gelir ve *Sharquiyn* (*Şarklılar*/doğulular) ya da Şeria Nehri’nin doğusunda yaşayanlar demektir. Fakat Bizanslıların kullandığı “Sarasens” kelimesinin başka bir anlamı vardır. Araplar’a “Sarasen” denmesi hakkında ilginç hikayeler vardır. Bu hikayelerden birinde Dimaşklı Iohannes (650-749)’in Sarasen’i şöyle yorumlamıştır.

Hiz. İbrahim’in meşru karısı Sara’dan İshak adında bir oğlu ve aslında karısı Sara’nın bir hizmetçisi olan Mısırlı Hacer’den de daha sonra Arap kavimin atası olacak olan İsmail adında bir oğlu oldu. İshak’ın doğduğu sırada Sara, Hacer’i evden kovdu. Oğlu İsmail ile beraber kovulan ve çöl ortasında susuz ve halsiz kalan Hacer ne yapacağını bilmediğinden keder içinde bağıarak ağlıyordu. O anda bir melek ortaya çıkarak Hacer’e neden ağladığını sordu. Hacer “Sara, saygısız şekilde beni böyle ellerim boş bir halde kovdu” dedi. Bu nedenle “Saracens” kelimesi, “Sara” ismi ve Grekçe bir sıfat olan “Kene (boş)” sözcüğü ile bileşerek, Hacer’in çölde dert içinde “Sara, saygısız şekilde beni böyle ellerim boş bir halde kovdu” diye bir meleğe yakınmasını simgelediği şeklinde yorumlandı⁵⁸. Tabi ki böyle bir yorumlama, İslam’a karşı düşmanlık duyan Bizanslılar veya Hristiyanlar’dan çıkmış ve Araplar ve İslam inancını küçümseme niyeti ile onların arasında ağızdan ağza dolaşan bir söz olabilir. Bizans tarihinde tasvir kırıcılık dönemini başlatan III. Leon’un tasvir düşmanlığı, İslam ve Arap kültüründen de bir miktar etkilenmiş olduğundan dolayı, o zamanki tasvir taraftarları III. Leon’u *Sarakenofron* (Saracen gibi düşünen kişi) olarak eleştirerek III. Leon’un tasvire karşı mücadelesini küçümsemiştir⁵⁹.

⁵⁷ Hoyland, a.g.m., s.155.

⁵⁸ Sahas, a.g.e., s.8.

⁵⁹ Jenkins, a.g.e., s.82; Avcı, a. g. e., s.175.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASVİR KIRICILIK (İKONOKLAZMA) DÖNEMİ

A. III. Leon'un Tasvirleri Yasaklayan Fermanı

III. Leon, Anadolu'daki piskoposların tasvirlere ibadete karşı mücadeleleri ve Themalar arasında yayılan tasvir düşmanı havayı bir süre dikkatle izlemiş ve nihayet 726 yılında Ege kıyısındaki bir adada cereyan eden dehşetli volkanik patlamadan¹ hemen sonra tasviri Tanrı'nın Kitab-ı Mukaddes'de yazılı olan On Emri'nin ikincisine karşı gelen putperest eylemlerden biri olarak nitelemiştir.

III. Leon'un 726 yılında yaptığı bazı konuşmalarda tasvirlere karşı olan pek çok fikir bulunmaktadır.

“Tanrı tarafından Musa'ya verilen Emirler ve bazı peygamberlerden öğrendiğimiz üzere, bizler, Hz. İsa'nın bütün insanoğulları için kurban olup çile çektiği Haç'a saygı gösteriyor ancak Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın emirlerinde bulunmayan herhangi başka bir tasvire saygı göstermiyoruz. Tanrı'nın yaşayan temsilcisi olarak bize gelen ve hayatını sevgi üzerine kuran Kurtarıcı İsa'ya inanıyor ve onu korumak istiyoruz. Elbette İsa'yı bu dünyaya bir insanın suretinde gönderip onun aracılığıyla bizi kurtaran Tanrı'yı da yüceltiyoruz. Kurtarıcı İsa'ya ve Azizler'e hürmet ediyoruz. Fakat ahşap üzerine rengarenk resmedilen tasvirlerle ne saygı gösteriyor ne de bunlara tapınıyoruz”².

III. Leon'un tasvirleri yasaklayan fermanının yayınlanma tarihi, çeşitli tarihi kaynaklarda farklı olarak karşımıza çıksa da, genelde tasvirlerle karşı mücadelenin 726-730 yılları arasında başladığı kabul edilmektedir. 726 yılında III. Leon – büyük ihtimalle resmi bir ferman olmaksızın-, O sıralarda İstanbul'da en tanınmış ve

¹ Bkz.: III. bölümde bahsedilen “Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu Bölgesindeki Doğal Afetler ve Bunların Yarattığı Etki”.

² Anthony Bryer - Judith Herrin, a. g. e., s.182.

Bizans'ın sembolik tasviri olan Khalke kapısı³ üzerindeki İsa tasvirinin kaldırılması ve onun yerine Haç'ın koyulmasını emretmiştir⁴. III. Leon'un emri üzerine imparatorluk sarayı ve başkent halkı için toplumsal bir anlam taşıyan ve halkın sempatisini kazanmış olan bu Khalke İsa Tasviri, kapı üzerinden indirilerek imha edilmiştir⁵.

Khalke kapısındaki İsa tasvirinin indirilmesi, İstanbul halkının şiddetli bir tepki vermesine sebep olmuştur. O sıralardaki tasvir taraftarlarından biri olan ve V. Konstantinos zamanında tasvir taraftarlarına yapılan baskılar esnasında acımasızca öldürülen Aziz Stephanos (714-765), bu Khalke İsa tasviri olayını aşağıdaki gibi ifade etmiştir.:

“Vahşi hayvan (III.Leon) bütün uşaklarını toplanmaya çağırıp uşakların arasında aslan gibi kükreyerek öfkeyle ateş püskürerek bu feci sözleri resmen bildirdi.

“Tasvir yapmak putperest işidir. Tasvirler'e ibadet edilmemelidir.”

Leon sadece sözle değil hareketle de tasvirlerle ibadet edilmemesini gerektiğini ispatlamak istemiş ve bunun üzerine bir memur olan Iouvinos'u Khalke kapısındaki İsa tasvirini imha etmekle görevlendirmiştir. Bu hareket yüzünden bu zavallı memur olaya çok kızan dindar kadınlar tarafından öldürülmüştü”⁶.

Keşiş Theophanes de bu olay hakkında halkın tepkisine değinmektedir.

“III. Leon'un yeni fermanının ilanıyla büyük üzüntü duyan imparatorluk şehrindeki halk, III. Leon'a saldırmayı planladı ve imparatorun hizmetinde bulunan ve büyük bronz kapı üzerindeki İsa tasvirini indiren bir kaç adamı öldürdüler. Bunun neticesinde imparatorluk şehrindeki halkın çoğu din uğruna ağır cezalar – vücudun

³ Çok büyük ve komplike bir yapı olan Bizans Büyük Sarayı'nın ana giriş kapısı olan Khalke kapısı (bronz kapı), genelde sarayın önemli törenlerinde giriş olarak kullanılmıştır. 6.yy'ın sonlarından itibaren Khalke kapısı sütunlar ve pek çok imparatorun resimleri ile de süslenmiştir. Bu kapının üzerinde, ahşap üzerine uzun saçlı ve sakallı olarak resmedilen İsa'nın bir tasviri de asılmıştır. 6.yy'da uzun saçlı ve sakallı olarak şekillendirilen bu İsa tasviri, II. Justinianus zamanında basılan altın kaplama sikke üzerine de resmedilmiştir.

⁴ Cormack, a. g. e., s.107.

⁵ Herrin, a. g. e., s.310; Cormack, a. g. e., s.107.

⁶ Patrica Karlin – Hayter, “Iconoclasm”, The Oxford History of Byzantium, Oxford Uni. Press, 2002, s.155.

sakatlanması, dövölme, sürgün ve para cezası gibi – aldılar”⁷.

726’da, başkentteki halk, III. Leon’un resmen ilan ettiğı tasvirlerle ibadete karşı mücadele hareketi üzerine bir sokak ayaklanması başlattı. Bu ayaklanma ve Yunanistan Hellas Theması’ndaki isyanlar gibi başka bir sürü karışıklığın ortaya çıkmasına rağmen, III. Leon planlarını uygulamaya devam etmiştir.

Daha emniyetli bir şekilde hareket edebilmek için Leon, Papa’nın ve İstanbul Patriğinin desteğini elde etmeye çalışmıştı. Fakat onun bu gayreti yaşlı İstanbul Patriğı Germanos (715-730) tarafından kesinlikle reddedilmiş ayrıca Papa II. Gregorios ile giriştiğı muhabere de tamamıyla olumsuz sonuçlanmıştı.

Papa II. Gregorios imparatorun tasvirler aleyhinde kullandığı yakışksız tabirleri alışılmamış sert bir ifade ile kınamış ancak diğer taraftan Bizans’la tamamıyla düşman olmayı da göze alamayarak böyle bir durumun ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmıştır. Zira o zamanlar Papalık, Langobard tehlikesi ile karşı karşıya idi ve bu yüzden Bizans İmparatorluğunun himayesine hala muhtaçtı. Dolayısıyla da imparatora sadakatini muhafaza etmek durumundaydı.

İmparatorun en önemli muhalifleri arasında Patrik Germanos ve Papa II. Gregorios dışında bir de Dimaşklı Ioannes (675-749) vardı. Arap ismi ile Mansur olarak anılan bu kişi, Şam’daki Emevi devletinde memuriyetle ilgili yüksek bir makama sahipti. Bu kişi daha sonra keşiş olarak Kudüs’teki Sabbas manastırına çekilmiştir (735). Hristiyan kökenli bir Arap ailesinden gelmiş olan Ioannes, Grek asıllıydı ve o yüzyılın en büyük din bilgini idi. Ioannes’e ait olan ve tasvir karşıtlığına karşı çıkarak tasvirleri savunan üç tane ünlü eseri, İonnes’in Dimaşk’ta memurluk yaptığı zamanlarda yazdığı tahmin edilmektedir (726-733)⁸.

III. Leon’un etkisinden uzak bir bölgede yaşadığı için daha serbest bir halde yaşayan ve bu durumdan istifade ederek tasvir taraftarlarının öncülüğünü yapan Ioannes’in, 754 yılındaki Hieria Konsili’nin sonuçlanmasından önce öldüğü tahmin

⁷ Theophanes, a. g. e., bölüm 405, s. 97;(Bkz. Mango, The Art of the Byzantine Empire 312- 1453: Sources and Document, s.152.)

⁸ Martin, a. g. e., s.117.

edilmektedir ⁹. Dimaşklı Ioannes'in en orijinal ve sanat bakımından da en olgun eseri *Üç Nutuk*'tur ve bu kitabı tasvirlerin müdafası adına kaleme almıştır.

Ioannes, tasvirlerle aşırı saygı göstermenin putperestliğin yeniden doğuşu olduğu niteliğindeki suçlamayı reddetmiştir. Neoplatonik anlamda tasviri bir sembol ve araç saymıştır; İsa tasviri ve resim problemini ise, Tanrı'nın insanlaşması dogmasına dayanarak Hristiyanlığın kurtuluş doktrini ile bağlamış ve kendine uygun bir tasvir felsefesi (*ikonosophie*) ortaya atmıştır. Ioannes'in bu sistemi, tasvir taraftarı doktrinin daha sonraki gelişimi için örnek teşkil etmiştir ¹⁰.

Pek çok yerdeki müzakerelerin başarısız olması üzerine, planlarını uygulamak isteyen III. Leon için kalan tek yol zor kullanmak olmuştur. Nihayet imparator, bütün Aziz tasvirlerinin imhasını emreden bir ferman yayınladı. 17 Ocak 730'da devlet erkani ile *Silention* (Susma toplantısı)'u toplayarak yayınlanacak emirnameyi kabul etmeleri için onlara gösterdi. Patrik Germanos bunu imzalamayı reddedince azlolundu ve 22 Ocak'ta patriklik tahtına imparatorun emirlerine hiç itiraz etmeden itaate hazır olan Anastasios çıkarıldı. Patrik Germanos ise, eziyet görmeden kendisine ait olan arazisine çekildi ¹¹.

Böylece tasvir karşıtı emirnamenin ilanı ile tasvir düşmanı doktrin, kanun kudretini almış oluyordu böylece tasvir kırıclık hareketi de başlamış oldu. Artık tasvirlerin imha edilme zamanı gelmiş ve tasvirlerle ibadet edenlere zulmetme vakti yaklaşmıştı ¹².

B. Tasvir Kırıclık Dönemindeki İsyanlar

726'da Khalke Kapısı üzerindeki İsa tasvirinin indirilmesi sırasında halk buna şiddetle karşı koymuş ve tasviri indirmeye çalışan birkaç asker öldürülmüştür. Bu olayın ardından tasvir karşıtı bu harekete tepki gösteren bazı başka eylemler de

⁹ Martin, a.g.e., s.117.

¹⁰ Ostrogorsky, a. g. e., s.152.; Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312- 1453: Sources and Document*, s.169 –171.; Anthony Bryer - Judith Herrin, a. g. e., s.183-184.

¹¹ Theophanes, a. g. e., bölüm 407-409, s. 98-100; Nikephoros, a. g. e., bölüm 62,s.131.

¹² Ostrogorsky, a. g. e., s.153; Martin, a. g. e., s. 33-34.

yapılmıştır.

727 Nisan'ında tasvir taraftarı olan Hellas Theması, III. Leon'un tasvir karşıtı bir eylemine isyan ederek III. Leon'a rakip olacak bir imparator ortaya çıkartıp filo refakatinde İstanbul'a gelmişti ¹³. Hellas Theması'nın bu ayaklanması, genelde tasvir taraftarlarının, imparatorun tasvir karşıtlığına karşı çıkması olarak değerlendirildiyse de, bazı tarihçiler Hellas Theması'nın isyanı salt dini nedenlerle değil aslında siyasi nedenlerle çıkardığını düşünmektedirler.

Tarihçi Theophanes'in ifadesine dayanarak Hellas Theması'ndaki ayaklanmanın tarihini 726 Nisan olarak söyleyen modern tarihçi Ahrweiler, Hellas Theması'nın ayaklanmasını biraz farklı şekilde yorumlamaktadır. Ahrweiler, Hellas Theması'ndaki Grek denizcilerin ayaklanmasının aslında tasvir kullanımının yasaklanmasından kaynaklanmadığını, bunun III. Leon'un Araplar ile devamlı mücadele etme siyasetine karşı bir tepki olduğunu söylemektedir. Zira, denizciler için ana servet kaynağı olan Araplar ile ticaret, III. Leon'un Araplar ile devamlı mücadele etme politikası nedeniyle çok zarar görmekteydi. Bizans'ın Araplar'a karşı dış siyaseti neticesinde Doğu Akdeniz dünyasındaki ticaret faaliyetleri yok olmaya başlamıştı. Özellikle deniz kıyılarında veya adalarda oturanların en önemli geçim kaynağı olan ve büyük kazanç elde ettikleri deniz ticareti çok etkilenmişti.

Bu nedenle Hellas Themasını oluşturan tüccar ve denizciler III. Leon'a karşı çıkmışlardır. Hellas Theması'nın ayaklanma tarihi olan 726 yılının Nisan ayı ise, Leon'un tasvire karşı mücadelesi ile hiç alakası olmayan bir tarihtir. Çünkü Khalke Kapısındaki İsa tasvirinin indirilerek yok edilmesi, yaklaşık 726 yılı yazı veya sonbaharı civarında meydana gelmektedir. Ayrıca III. Leon'un tasvirlere ibadete karşı resmen mücadelesi 730 yılından itibaren vuku bulmuştur. Ahrweiler, ordunun, İmparator'un resmi bir ilanı veya fermanına karşı değil de, sadece bir kapı üzerindeki bir İsa tasvirinin indirilmesine karşı isyan etmesinin mantıklı olmadığını söylemektedir ¹⁴.

¹³ Theophanes, a. g. e., bölüm 405, s. 97; Nikephoros, a. g. e., bölüm 60, s. 129,131; Hussey, a. g. e., 70.

¹⁴ Helene Ahrweiler, "The Geography of the Iconoclast World", Iconoclasm, Birmingham, 1977, s.23.

Hellas Themasi'nın ayaklanması ilk bakışta tasvir kırıcılık hareketi yüzünden çıkmış gibi görünse de, iktisadi açıdan baktığımızda imparatorun dış siyasetine karşı çıkmış olarak yorumlanması da mümkündür. Zira genelde din adına yapılan işlerde gerçek nedenler ve amaçlar saklandığından, imparatorun Araplarla mücadele siyaseti nedeniyle ekonomik bakımdan zarar gören Grekler de, gündeme gelen tasvir meselesini bahane ederek harekete geçmiş olabilir. Fakat isyanın çıkış zamanını 726 Nisan olarak tarihlendirmek o kadar mantıklı değildir. Çünkü Hellas Themasının isyanının asıl sebebi ekonomik nedenler ise de, en azından görünüşte ifade edilen neden, imparatorun tasvirlerle mücadelesi ve Khalke Kapısı'ndaki İsa tasvirinin indirilmesi olayıdır. Bu olayın bahane edilerek isyan çıkartılması ancak bu tasvirin indirilmesi gününe ya da bunun ertesinde bir tarihe rastlamak durumundadır ki, bu da muhtemelen 726 yılının sonbaharına rastlayacaktır. Çünkü Khalke kapısı'ndaki İsa tasvirinin indirilmesi olayı, Ege kıyısındaki Thera adasında 726 yılının Temmuz ayında meydana gelen volkanik patlamalardan hemen sonra yani 726 yılı yazında meydana gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu ayaklanma da Temmuz'da tasvirin indirilmesi ertesinde bir tarihte gerçekleşmiş olmak durumundadır¹⁵.

Sonra tasvir kırıcılık hareketine karşı başka bir isyan da 727 yılında Ravenna Eksarhlığı'nda çıkmıştır. Ravenna Eksarhlığı'ndaki tasvir taraftarları imparatorun tasvir düşmanlığına karşı çıkarak, Bizans İmparatorluğu tarafından atanan memurları ve adamları kovmuşlardır. O sıralarda Langobardlar'ın baskısı altında kalan Papa II. Gregorios (715-731), Langobardlar'a karşı Roma ve batı Hristiyan dünyasını korumak durumundaydı ve bu nedenle Bizans Devleti'nin himayesi altında kalması gerekiyordu. Dolayısıyla Papa II. Gregorios, Leon'un tasvirlerle mücadelesine karşı olmasına rağmen, müdahale ederek isyanın daha da ileri gitmesine engel oldu. Yine de Bizans Devleti'nin Ravenna Eksharlığında görev yapmak üzere atadığı bir kaç memur öldürülmüştü¹⁶.

Ravenna'daki isyan, görünüşte imparatorun tasvirle mücadelesine karşı olarak meydana geldi ise de, aslında bu isyanın nedeni de diğeri gibi Ravennalılar'ın

¹⁵ Hellas Themasi'nın ayaklanma tarihi Theophanes'in eserine bakılırsa, aslında 18 Nisan 727 olarak görünmektedir. Hellas Themasi'nın ayaklanma tarihi konusunda Ahrweiler yanılmaktadır; Theophanes, a. g. e., bölüm 404 -405, s. 96-97.

¹⁶ Hussey, a.g.e., 70; Norwich, a. g. e., s.112.

güttüğü siyasi nedenlerdir. Zira Ravennalılar uzakta olan yeni imparatorluğa bağlı olmaktansa eski Roma geleneğine göre bağımsız bir şehir devleti kurmak istiyordu¹⁷. 727 yılı isyanı, Ravenna'yı Bizans'tan tamamen koparamadıysa da, bu tarihten itibaren Ravenna Eksarhlığı bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamıştır¹⁸.

730 yılında III. Leon'un tasvirlerle mücadele etmek adına çıkarttığı ferman ise Roma'daki Papalığın yoğun tepki göstermesine sebep olmuştu. İmparatorun fermanına karşı Papa II. Gregorios, şimdiye dek İtalya'da toplanıp İstanbul'a gönderilen vergiyi ödemeyi reddetti. Ayrıca imparatorun yetkisinin dini alanı kapsamadığını ve dini meselelerin din adamlarına bırakılması gerektiğini ifade eden, hem İstanbul Patriği Anastasios'u aforoz eden hem de imparatorun Roma, İtalya ve bütün batı dünyasındaki politik ve dini vazifesini reddeden oldukça sert bir mektubu da imparatora gönderdi¹⁹. Buna karşılık olarak III. Leon, II. Gregorios'u tutuklamak üzere donanmasını gönderdi. Fakat Bizans gemileri Adriyatik Denizi'nde battı. Zaten II. Gregorios da o sırada ölmüştü (731).

II. Gregorios yerine geçen Papa III. Gregorios (731-741) ise, Leon'un tasvir düşmanlığına daha şiddetli bir biçimde karşı çıkarak 731 yılında Roma'da toplanan *Synod*'da III. Leon'u aforoz etti. Bunun üzerine Leon, daha önce Papalığa ait olan Sicilya ve Kalabria bölgelerindeki vergiyi attırarak bu verginin artık imparatorun hazinesine ait olduğunu bildirdi. Ayrıca Papalık idaresi altında bulunan Sicilya, Kalabria ve İlyricum bölgelerini Papalık elinden alarak İstanbul Patriğinin emri altına koymuştu²⁰. Böylece Leon'a karşı çıkan Roma Kilisesi insan kaybının yanı sıra önemli oranda servet de kaybetti, zira ayrılan bölgelerin piskoposları ve elde edilebilecek olan vergi geliri artık yoktu.

Gördüğümüz gibi, III. Leon'un tasvirle mücadelelerine karşı tepkiler, genelde Bizans devletinin uzak bölgelerinde, mesela Yunanistan'ın orta bölgesinde ve İtalya'da çıkmıştır. Bu durum, uzak bölgelerde imparator otoritesinin kalmadığının bir işaretidir. Zira imparatorun sağlam bir idari gücü ve otoriteyi koruduğu

¹⁷ Ahrweiler, a.g.m., s.23.

¹⁸ Norwich., a.g.e., s.112.

¹⁹ Hussey, a.g.e., 71.

²⁰ Norwich, a.g.e., s.112-113; Hussey, a.g.e., 71.

Anadolu'daki Thema bölgelerinde tasvir düşmanı hava yayılırken, imparatorun etkisinin fazla güçlü olmadığı daha uzak bölgelerde tasvirler bahane edilerek aslında siyasi bir isyan başlatılmıştır. Onun için tasvir, bir bakımdan imparatorun idari gücünü ölçen bir araç veya ölçü olarak düşünülmektedir ²¹.

Bir taraftan tasvir kırıclık hareketi, Doğu (Ortodoks) ile Batı kilisesi (Katolik) için de bir siyasi ayırım olmuştur. Doğu Kilisesi imparatorun etkisi altında kalmasına rağmen, Roma Kilisesi imparatorun etkisinden uzaklaşmış, daha fazla serbestlik kazanarak bağımsız bir yönetim kurmaya başlamıştır.

Ayrıca Doğu Kilisesi, faaliyet açısından daha çok Doğu ve Kuzey tarafına yönelmesine karşı Roma Kilisesi, Orta Avrupa ve Batı bölgelere ilerlemiştir. Bu ilerlemeler iki kilisenin de coğrafi açıdan yayılmalarına ve hükmettikleri alanlar söz konusu olduğunda da kesin ve sabit sınır çizgilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur²².

C. Tasvir Taraftarlarına Uygulanan Baskılar

730 yılındaki III. Leon' un tasvir kullanımını yasaklayan emirnamesi, "bütün tasvirler derhal imha edilmelidir. Eğer bu emre uymayan olursa, tutuklanıp cezalandırılacaktır" idi ²³. Birçok tasvir taraftarı, vücudun sakatlanması, dövölme, sürgün ve servetlerine el konulması gibi cezalarla cezalandırıldılar. Ayrıca İstanbul'daki yüksek eğitim okulunda eğitim veren hocaların tasvir taraftarı olması nedeniyle bu okul Leon' un emri üzerine kapatıldı. Bir rivayete göre ise, III. Leon'un bu okulu, kütüphane ve hocalar ile beraber ateşe verdiğini söylemektedir. Fakat III. Leon zamanında hiç kimsenin idam edilerek ya da başka bir yolla öldürölerek cezalandırıldığını ifade eden herhangi somut bir bilgi yoktur²⁴.

III. Leon'un oğlu V. Konstantinos (741-775) devrinde tasvir kırıclık en had

²¹ Ahrweiler, a.g.m., s.25.

²² Hussey, a.g.e., 72.

²³ Norwich, a.g.e., s.112.

²⁴ Hussey, a.g.e., 68.

safhaya ulaşmıştı²⁵. V. Konstantinos, tahta çıkış sırasında dahili Artavasdos'un isyanını bastırmak, harici ise Bulgarlar ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden ancak 750'li yıllarda tasvire karşı bir mücadele programı gerçekleştirebildi. V. Konstantinos'un tahta çıkışı sırasında kendisine zorluk çıkartan Artavasdos'un tasvir taraftarı olması da V. Konstantinos'u etkilemiş ve tasvire karşı şiddetli biçimde karşı çıkmasına neden olmuş olabilir.

III. Leon, tasvirler yasağını bir devlet şûrasına tasdik ettirmiş, V. Konstantinos ise tasvir kırıclığını bir kilise konsiline tasdik ettirerek dini bakımdan da bu konuda otoriter bir yaklaşım benimsenmesini sağlamıştı.

Dini konulara derin ilgi duyan Konstantinos, dini yazılar da kaleme almıştı. Dini konulardaki bilgisi hareket tarzını da etkilemiştir nitekim bunun bir örneği tasvire karşı çıkmasında görülebilir. V. Konstantinos, tasvir ile konusu arasında esas bakımdan bir ayırım yapan ve tasviri neoplatonik anlamda bir sembol olarak kabul eden tasvir taraftarlarının aksine İsa tasvirini dini bilgilerine dayanarak reddetmektedir. Yani bu reddetme sırasında V. Konstantinos, özellikle İsa'yı, hayatını ve onunla ilgili olan her konuyu konu alan dinbilim (Kristoloji) zemininde durmaktadır ve bu vesileyle tasvirlerle ibadeti özellikle putperestliğin yeniden doğuşu olarak saymak suretiyle mücadele eden daha önceki tasvir aleyhdarlarının bu hususta gösterdikleri delilleri de aşmaktadır.

Özellikle de Dimaşklı Ioannes ve patrik Germanos gibi tasvir taraftarları Mesih'in (*Khristos*) vücut bulması ve dünyaya insan olarak gelmesinden hareketle Kurtarıcı'nın insan olarak tasvir edilmesini, onun insanlaşmasının bir realitesi ve yine onun tanrılık vasfı taşımasının bir kabûlü saymaktaydı. Buna mukabil Konstantinos, Kurtarıcının aslında tanrısal bir tabiatı olduğu fikrine dayanarak gerçek bir *Khristos* tasvirinin olabileceğini reddetmektedir. Konstantinos'a göre Tanrısal özelliği nedeniyle İsa tasviri var olamazdı²⁶. Böylece V. Konstantinos dönemindeki tasvir kırıclık, Khristolojik dogmaya değinmiş ayrıca Hıristiyan ilahiyatı bakımından da bir ilerleme yaşanmasına neden olmuştur.

²⁵ Mango, "Historical Introduction", *Iconoclasm*, s.3; Ostrogorsky, a.g.e., s.99.

²⁶ Ostrogorsky, a.g.e., s.159-160; Bryer -Herrin, a. g. e., s. 182-183.

Tasvir kırıncılık konsili, 10 Şubat 754'te Boğaziçi'nin Anadolu sahilindeki Hiereia (Fenerbahçe) imparatorluk sarayında yapıldı. Bu konsilin amacı, tasvir kırıncılık siyasetini kilisenin doğru inancı olarak tasdik etmektir²⁷. Hepsi tasvir kırıncılığı kabul eden 338 piskoposun katıldığı bu konsil, bütün aziz tasvirlerine ve her türlü tasvire ibadetin kesin bir reddedişi ile sonuçlandı²⁸.

Ortodoks Kilisesi'nin başları olan Patrik Germanos ve merhum olmasına rağmen Dimaşklı Ioannes aforoz edildi. V. Konstantinos'un itibarı ise havari derecesine yükseltildi. Her yerde aziz tasvirleri imha olunarak yerlerine dünyevi resimler asıldı. Gerek kiliseler gerekse diğer binalar, özenli süsler, hayvan ve nebatat motifleri ve her şeyden önce imparator tasvirleri, onun itibarını yücelten savaş, av, araba yarışı ve tiyatro sahnelerine ait resimlerle süslendi²⁹.

Sonra imparator, aslında ökümenik bir tabiatı olmadığı halde kendisinin nazarında ökümenik olan kilise toplantısının kararlarına dayanarak tasvir kırıncılık görevini ateş ve kılıçla uygulamaya girişti. İmparatorun tasvir taraftarlarına karşı uyguladığı baskılar 760 yıllarında en şiddetli safhaya ulaştı. Tasvir taraftarlarının başı olan Auksentios Dağı³⁰ Manastırı'nın baş rahibi Stephanos, 765'te İstanbul sokaklarında şahsına karşı tahrik edilen halk tarafından zalim bir şekilde öldürüldü³¹. Sonra 19 yüksek memur ile subay ve Opsikion, Trakya ve Sicilya *Themasi*'nin *Strategosları* idam edildi³². Sonra 767 yılında başkentteki Hipodrom'da keşişler, birer kadının elini tutarak gösterişe zorlandı. 768-769 yılları arasında ise Ayasofya kilisesi ve Patrikhane'de bulunan çok sayıda tasvir ve kutsal emanet imha edildi³³.

²⁷ Cormack, a.g.e., s.116.

²⁸ Theophanes, a. g. e., bölüm 428, s. 117; Nikephoros, a. g. e., bölüm 72, s. 143,145; Anthony Bryer ve Judith Herrin, a.g.e., s. 183.;

²⁹ Ostrogorsky, a.g.e., s.161; Norwich, a.g.e., s.113; Martin, a. g. e., s. 45-46.

³⁰ İstanbul'daki Kadıköy 'ün 12 km. güneydoğusunda bulunan kutsal bir dağ, bugünkü Kayışdağı'dır; Alexander P. Kazhdan, "Aukxentios Mountain", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford Uni. Press, 1991, C. I, 236-237; Raymond Janin, "Aukxentios Mountain", *Les Eglises Et Les Monasteres Des Grands Centres Byzantines (Bithyine, Hellespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes, Thessalonique)*, Paris 1975, s. 43-47.

³¹ Cormack, a.g.e., s.116; Cyril Mango, "Historical Introduction", *Iconoclasm*, s.4; Hussey, a.g.e., 90; Fakat Ostrogorsky ise Stephanos'un ölüm tarihini 767 Kasım ayı olarak söylemektedir. (Bkz. Ostrogorsky, a.g.e., s.161).

³² Theophanes, a. g. e., bölüm 437-438, s. 125-126; Ostrogorsky, a.g.e., s.162.

³³ Hussey, a.g.e., 80; Cormack, a.g.e., s.107, 116.

Tasvir düşmanı politikaya karşı en sert direnişi Bizans keşişlik müessesesi gösterdi ve onlarla hesaplaşmada o nispette sert oldu. Tasvir taraftarlarına uygulanan baskı gittikçe keşişlik müessesine karşı yapılan bir savaşa dönüştü. Bu keşiş düşmanı istikamet gerek Anadolu'da ve gerekse başkent ahalsinin bir kısmınca desteklenmiş ve onaylanmış gibi görünmektedir. Artık keşişler tasvir taraflısı olduklarından değil, sadece keşiş olduklarından dolayı da takip ediliyor ve keşişane yaşayışlarından vazgeçmeye zorlanıyorlardı. Manastırlar kapatıldı veya kışla, hamam ya da başka kamu müesseseleri haline getirildi.

İmparator manastırların çok büyük olan arazi mülklerine el koydu. Bu suretle gelişmenin doruğunda iken tasvir kırıclık hareketi, Bizans keşişlik müessesesi ve manastırların sahip olduğu mülkiyet ile mücadeleye girmiş bulunuyordu. İmparatorun en hararetli yardımcılarında biri olan Thrakesion *Theması* kumandanı Mikhail Lakhanadrakon'un hareket şekli, V. Konstantinos idaresinde bu mücadelenin ne kadar sert yürütüldüğünü göstermektedir. Bu zat, kendi komuta bölgesi içinde bulunan keşişleri, ya keşiş libâsını terk edip evlenmek ya da gözleri kör edilerek sürülmek şıklarından birisini seçmeye zorlamıştı³⁴. Bunun neticesinde özellikle güney İtalya'ya dönük kuvvetli bir keşişler göçü vuku buldu ve güney İtalya'da manastır ve mektepler kurmak suretiyle Grek kültürü ile dolup taşan yeni merkezler vücuda gelmesine neden oldu³⁵.

V. Konstantinos'un manastırlara ve keşişlere böyle oldukça sert tepki göstermesi, imparatorun dediği gibi "söz edilemez" hale gelerek devlete hiç faydası olmayan, ekonomi ve askeri bakımdan da bir sürü sorun yaratan manastırların statüsünden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, daha önce de bahsettiğimiz üzere, tasvir kırıclık döneminde baskıların manastırlara odaklanması, dini açıdan değil, daha ziyade Bizans devletinin o sıradaki sosyal ve siyasal durumu ile ilgilidir. Zira, o zamanlar Bizans'ın verimli topraklarının üçte biri vergiden muaf tutulan manastırların elinde bulunmaktaydı ve devlete hizmet vermesi gereken gençlerin erkek-kadın fark etmeksizin hemen hepsi manastırlara sığınarak bu görevlerden

³⁴ Theophanes, a. g. e., bölüm 441, s. 128.

³⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s.162; Hussey, a.g.e., 80-81; Norwich, a.g.e., s.114.

kaçmaktaydılar ³⁶.

V. Konstantinos devrinde en doruk noktasına ulaşan tasvirlerle mücadele, V. Konstantinos 'un oğlu IV. Leon (775-780) döneminde azalmaya başladı. IV. Leon' un kısa saltanat süresi, V. Konstantinos zamanındaki tasvir kırıcılık hareketinin en hararetli safhasından İmparatoriçe Eirene zamanında tasvirlerle ibadet adetinin yeniden canlandırılmasına kadar süren bir geçiş devri teşkil eder. Meryem kültüne karşı girilen baskı durulduğu gibi, V. Konstantinos'un saltanatının ikinci yarısından itibaren benimsenilen keşiş düşmanlığından da vazgeçildi. Ancak IV. Leon da geleneğe uyarak tasvir düşmanı tutumunda ısrar etmiş ve hatta tasvirlerle ibadet eden bir çok saray memurunu alenen kırbaçlattırması ve hapse attırmıştı (780). Fakat bu, babasının hareketleriyle kıyaslanacak olursa gerçekten hafif bir cezalandırma şekli olup, ayrıca IV. Leon devrinde tasvir taraftarlarına karşı yapıldığı bildirilen yegane baskı olmuştur. Tasvir kırıcılığının IV. Leon devrinde bu şekilde dizginlenmesi, V. Konstantinos zamanındaki aşırılığın tabii bir reaksiyonu idi. Bunda Atina menşeli ve bizzat tasvirlerle ibadete eğilimli olan tasvir yanlısı İmparatoriçe Eirene'nin etkisi vardı ³⁷.

Bizans tarihindeki en azimli ve hevesli imparatoriçe olan Eirene, oğlu VI. Konstantinos ile giriştiği taht kavgası sırasında oğlunu bertaraf etmek için gözlerini kör ederek acımasız şekilde öldürmüş ve Bizans tarihindeki ilk kadın hükümdar olmuştur (797-802) ³⁸.

Eirene'nin tasvir ibadetini canlandırmak istemesinin sebebi, imparatoriçenin tasvire duyduğu şahsi eğilimin yanısıra benimsediği siyasette de aranabilir. Zira imparatoriçe tasvire karşı olan imparatorlar – III. Leon ve V. Konstantinos – gibi asker gücüne sahip değildi. Bu nedenle siyasi destek arayan imparatoriçe, önceki imparatorlar tarafından ağır baskı altında kalan tasvir taraftarları, keşişler ve manastırların desteğini almak için tasviri canlandırmak üzere harekete geçmişti³⁹.

³⁶ Norwich, a.g.e., s.114.

³⁷ Ostrogorsky, a.g.e., s.163; Mango, "Historical Introduction", Iconoclasm, s. 4.

³⁸ Ostrogorsky, a.g.e., s.168.

³⁹ Whittow, a. g. e., s.149-150.

Tasvirleri yeniden canlandırmak üzere harekete geçen Eirene'nin ilk konsili, 786 yılında İstanbul'daki Havarîyûn Kîlisesi'nde toplandı, fakat V. Konstantinos'a sadık kalan başşehrin muhafız alaylarına mensup askerlerin ayaklanmasıyla başarısız oldu. 787 Mayıs'ında tekrar harekete geçen Eirene, bu sefer İznik'te toplantı yapmayı başardı. 350 piskopos ve çok sayıda keşişin katıldığı bu toplantı, resmen VII. Ökümenik(Genel) konsil olarak adlandırılmakla beraber tasvir ibadetinin kabullenme konsili olarak da tanınmaktadır. Bu konsilde 754 yılındaki konsilde kabul gören resim düşmanlığı bir tür sapıklık olarak nitelendi ve tasvirlerle ibadet yeniden ihya edildi. Ayrıca Dimaşklı Ioannes'in düşüncesine uygun olarak tasvir problemi kurtuluş doktrini ile birleştirildi. İbadetin tasvire değil, tasvirde resmedilen aziz şahsiyete olduğu prensibi özellikle belirtilmişti⁴⁰.

Böylece 726 yılında başlanmış olan tasvirle mücadele, 787 yılındaki VII. Genel konsil ile sona erdi. Tasvirlerin mevkii, inancın bir simgesi olarak tekrar Ortodoks Kilisesi'ndeki yerini almıştır. Bu durum 815 yılında V. Leon'un (813-820) tasvirle tekrar mücadeleye girişmesine dek bir süre devam edecekti.

Monofizit eğilimi olan imparator Ermeni V. Leon tarafından 815 yılında yeniden canlandırılan tasvir kırıkcılık dönemi (815-843), ilk tasvir kırıkcılık dönemine (726-787) oranla az baskıcı bir dönem olmuştur. II. tasvir kırıkcılık dönemindeki diğer imparatorlara göre daha kararlı bir şekilde harekete geçen Theophilos'un (829-842) karısı imparatoriçe Theodora, oğlu III. Mikhaıl'in (842-867) tahta çıkışından hemen sonra 843 yılında tasvir kullanımını serbest bırakmıştır⁴¹. Böylece Bizans tarihinde 120 senelik uzun bir dönemi kapsayarak şiddetli tartışma yaratan tasvir kırıkcılık dönemi sona ermiştir.

⁴⁰ Theophanes, a. g. e., bölüm 463, s. 147; Ostrogorsky, a.g.e., s.165-166; Hussey, a.g.e., 84-87; Bryer - Herrin, a. g. e., s. 184.

⁴¹ Hussey, a. g. e., 98-104.

D. Tasvir Kırıcılık Döneminin Papa Etkisi Altındaki Batı Dünyasıyla Münasebeti

İmparator III. Leon, uzakta kaldığından İtalya'da tasvir kırıcılığı zor kullanarak uygulatamadı. Fakat İstanbul ile Roma arasındaki münasebetler için Bizans'ta kopan bu tasvir kırıcı fırtına önemli ve soyut sonuçlar doğurdu.

Tasvir aleyhdarı doktrini resmi olarak devlet ve kilise dogması haline yükselten bu emirnamenin ilanından sonra, uzun zamandan beri zorlukla önüne geçilebilen Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki ayrılık artık zorunlu hale geldi.

Papa III. Gregorios, 731 yılında toplanan bir konsilde III. Leon'u ve Bizans'taki tasvir düşmanı hareketi mahkum etti. Bunun üzerine Papa'yı kazanmak ümidinde yanılmış olduğunu gören III. Leon da III. Gregorios'un heyetlerini hapse attırdı. Bu dini ihtilafı siyasi ikilik izledi. Tasvir aleyhdarı hareketin ilk neticeleri, Bizans ile Roma arasındaki uçurumun derinleşmesi ve Bizans'ın İtalya'daki otoritesinin hissedilir derecede sarsılması oldu⁴². Fakat o zamanlar Langobardlar'ın baskısı altında kalan Papalık, Langobard baskısına karşı Bizans İmparatorluğu'nun yardımını elde edebileceğini düşündü ve bu manada Bizans'ın yerini tutabilecek başka bir kuvvet mevcut olmadığı müddetçe dini anlaşmazlığı bir kenara bırakarak kendi çıkarlarını korumak adına imparatorluğa sadakatini muhafaza etti.

Bu arada 751 yılında, Kuzey ve Orta İtalya'daki Bizans hakimiyetine son veren ve Papalığın Bizans İmparatorluğu'ndan yardım görmek ümidini kökünden silip süptüren bir olay vuku buldu. Ravenna, Langobardlar'ın eline düştü ve Ravenna *Eksarhlığı* ortadan kaldırıldı. Fakat aynı zamanda Roma açısından, hem himaye için Langobardlar'a karşı daha etkili olmak ümidi veren hem de Roma Kilisesi için bir çok bakımdan Bizans'a nazaran çok daha uygun görünen yeni bir kuvvet ortaya çıktı ve bu da Genç Frank Devleti idi.

Papa II. Stephanos bizzat Alpler'i geçerek 6 Ocak 754'te Ponthion'da Kral Pippin ile buluştu. Bu önemli buluşma Roma'nın Frank Devleti ile müşterek

⁴² Ostrogorsky, a.g.e., s.153.

hareketinin ve Roma Kilise Devleti'nin kurulmasının bir başlangıcı olmuştur⁴³. Bu buluşmada Kral Pippin, şimdilik Langobardlar'ın eline geçmiş olan Bizans'ın eski topraklarını alıp Papalığa bağışlayacağını söz verdi. Sonra 756'da Pippin İtalya'ya girerek Langobardlar'ı püskürttü ve gerçekten de önceleri Eksarhlığın idaresi altında olan Orta İtalya bölgesi, Ravenna, Perugia ve Roma dahil bütün bölgelerinin Papalığa ait olduklarını ilan etti⁴⁴.

Buna karşı doğal olarak Bizans Devleti, Kral Pippin'e elçiler göndererek eski topraklarını iade etmesini talip etmişti. Fakat Pippin'in cevabı, bu toprakları Aziz Petrus'a bağışladığı ve hiç kimsenin de bu toprakları tekrar geri alamayacağı şeklinde olmuştur.

Ayrıca o sırada Roma'da "Konstantinos'un bağışı" adı ile tanınan ve I. Konstantinos'un (324-337) sahte imzasını taşıyan bir belge de dolaşmaya başlamıştır. Muhtemelen Papalığın yetkilerini arttırmak adına yapılan bu sahtekarlığa göre, Papa I. Silvester sayesinde cüzam hastalığından iyileşen I. Kostantinos, Papa tarafından vaftiz edilmiş ve sözde Papalığa pek çok yetki tanıyan böyle bir belge düzenlemiştir. Bu belge ile I. Kostantinos güya, aslında imparatora ait olması gereken imtiyazların çoğunu ve Hristiyan kilisesinin tümü üzerindeki başpiskoposluk yetkisini Papaya vermiş ayrıca Roma, İtalya ile bütün batı dünyası üzerindeki yegane hakimiyetin de yine Papa'ya ait olduğunu belirtmiştir⁴⁵.

Böylece Papalığın Bizans İmparatoru'na sırtını çevirerek Frank kralı ile anlaşması, 50 yıl sonra 800'de Roma'daki Aziz Petrus Kilisesi'nde Papa III. Leon tarafından Büyük Karl'ın taç giydirilmesi ertesinde "Kutsal Roma İmparatorluğunu" doğuracaktı⁴⁶. Bu nedenle Tasvir Kırıcılık Dönemi, dini bakımdan daha çok siyasi açıdan Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi arasındaki Ayrılma (Schism)'ya doğru son adım olarak düşünülmektedir⁴⁷.

Tasvir kırıcılık dönemi boyunca Bizans imparatorunun yetkisinin gitgide

⁴³ Ostrogorsky, a.g.e., s.158.

⁴⁴ Norwich, a.g.e., s.115.

⁴⁵ Hussey, a.g.e., 76.

⁴⁶ Norwich, a.g.e., s.115, 118; Ostrogorsky, a. g. e., s. 172.

⁴⁷ Cross - Livingston, a. g. m., s. 816.

Doğu tarafı ile sınırlandırılması, Doğu-Batı olarak iki dünya merkezi arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve nihayet Roma'nın Grek doğudan, Bizans'ın ise Latin batıdan kovulmasına sebep olmuştur. Bunun anlamı ise, Bizans İmparatorluğu'nun ve Roma Kilisesi'nin evrensellik iddialarının dayandığı zeminin kaymaya başlamış olduğudur ⁴⁸.

E. Tasvir Kırıcılık Dönemi Sonrasında Ortodoks Kilisesi'nin Genel Durumu

Tasvir kırıcılık döneminin atlatılması, Bizans Devleti'nin kültürel gelişimi için büyük bir önem taşımaktaydı.

843 yılı Mart ayında toplanan bir *synod*, tasvir kültürünün yeniden kabulünü ilan etti. Bu olay hem sapkın sayılan dini mezheplere hem de tasvir düşmanlığına karşı kazanılan bir zafer olarak kabul gördü. Bu nedenle bu olayın anısına Grek – Ortodoks Kilisesi her yıl *Tessarakoste* (Lent)'nin ⁴⁹ ilk pazar gününü “Doğru inancın zaferi” olarak kutlamaktadır ⁵⁰.

Tasvir kırıcılık hareketinin çöküşü, Bizans'ta büyük inanç mücadeleleri içeren bir devreyi kapatmakta idi. Ayrıca devlet ve kilise ilişkisi bakımından tasvir kırıcılık hareketinin çöküşü, kilisenin tam olarak devlet iktidarına boyun eğdirilmesi girişiminin başarısız olduğu anlamını da taşımaktaydı ⁵¹.

Tasvir kırıcılık döneminden sonra Bizans için yeni bir devir açıldı. Bu yeni devir ardından kısa sürede güçlü bir siyasi yükselişin de geldiği büyük bir kültürel atılım devri olmuştur ⁵².

Khalke Kapısı üzerine ayakta duran dolayısı ile vücudunun tümü tasvir edilen

⁴⁸ Ostrogorsky, a.g.e., s.159; Hussey, a.g.e., 104.

⁴⁹ İsa'nın Haç'a gerilmeden önceki 40 günlük bir dönemidir. Hristiyanlar bu zamanları Hz. İsa'nın azap çektiği dönem olarak görmektedirler.

⁵⁰ Virgil Candea, “Iconoclasm”, a. g. e., s.2; F.L. Cross and E.A. Livingstone, “Icon”, a. g. e., s.816 ; Ostrogorsky, a. g. e., s.205.

⁵¹ Ostrogorsky, a.g.e., s.205.

⁵² Ostrogorsky, a.g.e., s.203.

bir İsa tasviri yeniden asıldı ve yeni basılan sikkeler üzerinde de uzun saçlı ve sakallı olarak resmedilen İsa'nın tasviri tekrar görülmeye başladı. Özellikle mozaik ve freskler eski statülerini yeniden elde ederek kilisenin sanatsal ve kültürel açıdan bir gelişme yaşamasına neden olmuştur ⁵³.

Tasvir kırıkcılık döneminde her türlü tasvirin özellikle de İsa'nın tasvirinin yasaklanmasıyla bu tasvirler yerine İsa'nın sembolü olarak daha ziyade haç kullanılması tercih edilmiştir. Bu nedenle tasvir kırıkcılık döneminden itibaren her boyutta ve sade ya da süslü haçlar (özellikle kolye ucu ve zincir şeklinde) kullanılmaya başlanmış ve rağbet görmüştür. Ayrıca haç, mimari açıdan da uygulama alanları bulmuştur. Örneğin orta boyuttaki kiliselerde Orta Bizans devrinin özelliği olarak kare ve haç planları kullanılmış, haç biçiminde kiliseler inşa edilmeye başlanmıştır⁵⁴.

Tasvir kırıkcılık döneminden sonra her yerde görülmeye başlayan tasvirlerin en önemli özelliği, uzun süren tasvir tartışmaları sırasında teolojik ve teorik açıdan tasvir konusu da dahil olmak üzere pek çok gelişmenin yaşanmış olmasıdır. Bu gelişmeler tasvir kırıkcılık döneminde Bizans'ın tasvir sanatını iki boyut ile sınırlandırarak üç boyutlu sanatlar olan heykeltıraşlık veya oyma işini neredeyse ortadan kaldırmıştı⁵⁵. Ayrıca tasvir kırıkcılık döneminin kapanmasından sonra eskisine oranla daha fazla Meryem Ana tasviri boy göstermiştir ⁵⁶. Aslında bir dinsel eğitim aracı olarak tasvir edilen ikonografiya sanatı daha geniş çapta gelişerek resim kitabı olarak da yayınlanmaya başlamıştır ⁵⁷.

⁵³ Cormack, a.g.e., s.141-142.

⁵⁴ Lowden, a. g. e., s. 169; Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 124, 140.

⁵⁵ Norwich, a.g.e., s.140.

⁵⁶ Cormack, a.g.e., s.178.

⁵⁷ Lowden, a.g.e., s.210.

SONUÇ

Bizans tarihinde tasvir kırıcılık hareketi ilk bakışta dini bir tartışma gibi görünse de, aslında imparatorların siyasetleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. İlk olarak 726 yılında İmparator III. Leon'un emriyle ortaya çıkmış olan tasvir kırıcılık dönemi yüz seneden fazla sürmüştür.

Bizans toplumunda V. yy'ın ortalarından itibaren her yerde bulunan tasvirlerin "insan eliyle yapılan" bir eşya halinden çıkarak kutsal bir ibadet aracı haline dönüşmesi, tasvir kullanımının bir anlamda putperestlik olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu sıralarda Bizans İmparatorluğu'ndaki Herakleios Hanedanı'nın yıkılmasından sonra cereyan eden taht kavgaları ve dışarıdan geniş çapta ve oldukça başarılı olarak sürdürülen Müslüman Arap faaliyetleri yüzünden Bizans Devleti için oldukça karanlık bir ortam da doğmuştu. Müslüman Araplar'ın tehdidi altında kalan Bizans toplumunun içinde yayılan bu durum, zaman içerisinde İslamiyet'in de etkisi ile tasvirlerle karşı bir mücadeleye dönüştü.

Bizans tarihinde tasvir kırıcılık hareketini başlatan İmparator III. Leon, hayatını savaş meydanlarında geçiren askeri açıdan yetenekli bir kumandan idi. Leon 30 yaşını henüz aşmış bir gençken, Bizans'ın en büyük *Themaları*'ndan biri olan Anatolikon *Theması*'nın *Strategosu* mevkiine yükselip kendisinin komuta ettiği *Thema*'daki asker gücünü kullanarak imparator tahtını bile elde etmişti.

Leon'un en büyük desteği olan Anadolu'daki Themalar arasında tasvir düşmanı bir hava gitgide yayılıyordu. 726 yılında Anadolu'da cereyan eden doğal felaketlerin¹ üst üste gelmesi, tasvirlerle ibadetin putperestliğe dönüşmesinden dolayı, bunlar Tanrı'nın Bizanslılar'a verdiği bir ceza idi. Leon 726 yılında İstanbul'daki Khalke Kapısı üzerinde bulunan İsa tasvirini kaldırarak tasvirlerle karşı mücadeleye girişti.

¹ Thera ve Theresias adaları arasında meydana gelen ve diğer bazı adalarla birlikte Anadolu ve Makedonia kıyılarını da etkileyen volkanik patlamadır. Bu konu, tezin III. Bölümü'nde anlatılmıştır.

730 yılında harekete geçmek üzere resmi bir ferman yayınlayan III. Leon, tasvir taraftarlarının çoğunu baskı altına aldı ve pek çok tasvir taraftarını sürgün, sakatlama ve malların alınması gibi ağır cezalarla cezalandırdı.

Tasvir kırılcılığın en şiddetli noktasında bulunan III. Leon'un oğlu V. Konstantinos ise, 754 yılında Hieria (Fenerbahçe) Sarayı'nda yapılan konsil ile tasvir kırılcılık hareketini resmen güçlendirerek 760 yılından itibaren tasvirlerle ve tasvir taraftarlarına karşı baskıları arttırdı. Kilise dahil her toplumsal yerde dini tasvirler tamamen kaldırılarak yerine laik resimler koyuldu. En ağır baskı ve cezalar özellikle manastırlar ve keşişler üzerine odaklandı. Bunun sebebi, dini bakımdan daha ziyade Bizans İmparatorluğu'nun o sıradaki sosyal ve ekonomik durumundan kaynaklanmaktadır. Zira VIII. yüzyıla varıldığında Bizans Devleti, imparatorluğun stratejik açıdan önemli yerlerini Müslüman Araplar'a kaptırarak zor durumda kalmıştı. Bunun yanı sıra Bizans içindeki verimli arazilerin çoğu vergiden muaf tutulan manastırların elinde bulunmaktaydı. Ayrıca devlete hizmet vermesi gereken gençlerin hemen hemen hepsi -erkek olsun kadın olsun fark etmeksizin- manastırlara sığınarak görevlerinden kaçmakta ve ekonomik, askeri ve toplumsal anlamda devlete ciddi oranlarda zarar vermekteydi. İmparatorluk için hiç de faydalı olmayan bu manastırların adeta tasvirleri korumak adına çalışan birer merkez haline dönmesi, imparator bakımından çok iyi bir bahane teşkil etmiş ve manastırların yetkisini kırmak üzere harekete geçmesini sağlamıştır.

Bunun üzerine tasvir taraftarı keşişler öldürülmüş ve manastırların muazzam mülkiyeti imparatorluk hazinesine devralınmıştır. Sonra Bizans tarihindeki ilk kadın hükümdar olan İmparatoriçe Eirene, devletin idari gücünü elinde tutmak için bir destek kuvvet aradığında, kendisinden önceki imparatorlar gibi (III. Leon ve V. Konstantinos) askeri bir güce sahip olmadığından tasvir taraftarları ve keşişler ile temasa geçmiş, ayrıca tasvir kullanımının tekrar serbest bırakılması siyasetini benimseyerek kuvvet kazanmaya çalışmıştır. 787 yılında İznik'te toplanan VII. Ökumenik Konsil'de tasvirlerle ibadetin serbest bırakılmasıyla 726 yılında başlamış olan tasvir kırılcılık hareketi bir süreliğine son buldu. Böylece tasvir kırılcılık hareketi 815 yılında V. Leon tarafından yeniden ortaya çıkartılana dek bir ara dönemine girmiştir.

Bu tasvir kırıclık hareketi, daha önceden başlamış olan Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki anlaşmazlığı daha derinleştirerek iki dünya arasındaki uçurumu artık kopacak hale getiren bir adım olmuştur. Nihayet 843 yılında tasvir kullanımının ebediyen serbest bırakılıp tasvir taraftarlarının zaferi ile sonuçlanan tasvir kırıclık döneminden sonra Ortodoks Kilisesi'nde de sanatsal ve kültürel açıdan bazı gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle mozaik ve fresko sanatlarının canlandırılması ile beraber ikonografya sanatı da iyice gelişmiş hatta bu konu ile ilgili resim kitapları da yayınlanmıştır.

SUMMARY

Icons are flat pictures, usually painted in egg tempera on wood, but also wrought in mosaic, ivory and other materials, to represent the Lord, the Virgin Mary or any other saint, which are used and venerated in the East Church.

Icons became numerous in the East from the 5th Century on, and consequent to that, the Iconoclastic Controversy was seen in the 8th and 9th Centuries. Since then, Icons have always played an essential part in the public as well as in the private worship of Byzantine Church, and people showed all the external marks of veneration common in the East, such as kisses, prostration and incense. As it is believed that through them the saints exercise their beneficent powers. The Icons preside at all the important events of human life and they are held to be effective remedies against illness, negativities and devils. As powerful channels of divine grace, they are used to drive away devils, to procure both spiritual and temporal blessings.

The word Iconoclasm comes from the Greek words *eikon* (image) and *klao* (break or destroy), and means literally the deliberate destruction of images. Between the years 726 and 843, the Byzantine Empire was embroiled in a theological debate known as the Iconoclast Controversy. The Iconoclast Controversy was specifically concerned with the appropriateness of the images in the context of worship, and the documentary records from this period show how religious art became the focus for intense, often violent, dispute over its place in Christian society.

The historical background to Iconoclasm involved widespread changes taking place in the Byzantine Empire during the sixth, seventh and eight centuries, in particular the threat passed by the rise of the militant new religion of Islam from the early seventh century onwards. After Muhammed's death in 632, the Muslim Arabs began their raid conquests. In 636, they overwhelmed what was left of the Persian Empire. Jerusalem fell to the Arabs in 638. In due course much of the Mediterranean coastline and many of its islands were lost. The Arabs raided Asia Minor

continuously, besieging Constantinople from 674 to 678 and from 717 to 718. In the late 7th century and in the early 8th century, the landscape of the Byzantine world was changed. Many of the Late Antique cities, still flourishing in the mid sixth century, were completely abandoned.

The spiritual background of Iconoclasm was the Bible. Christianity had inherited from Judaism, a fierce antipathy to the misuse of religious images. This was based on the commands given by God to Moses: “Thou shalt not make an idol..... Thou shalt not bow down to idols nor serve them” (Exdous 20:4-5). The word “idol”, like “icon” also has the root meaning “image”. Idols were decried in the Bible as images of false gods. Those who worshipped idols were therefore followers of false gods. In one view, Christians had become idolaters by worshipping images, and must therefore be displeasing to God. The only possible remedy was to remove the offending cause, the icons. The argument against images focused on their role in worship, and there can be no question that by the 8th century, religious images had come to be used in what could be considered as illegitimate ways.

The official policy of Iconoclasm began under Emperor Leo III (717-741), a successful general who came from the Syrian borderlands of the empire and usurped the throne in 717. In 725, according to the chronicler Theophanes, Leo III began to formulate a *logos* (document or policy) condemning the holy images. In 726, after a terrible earthquake, which was taken to be a divine portent, the image of Christ above the Chalke (Bronze) Gate of the imperial palace in Constantinople was removed. Some of the emperor's men were killed by the iconophiles, thus becoming the first iconoclast victims of Iconoclasm. In 730, Leo III promulgated an edict requiring the removal of religious images from all churches, and he replaced the Iconophile Germanos with an iconoclast, Patriarch Anastasios. Many prominent iconophiles were punished by amputation, flogging, exile, or confiscation of property, but apparently few, were put to death. At the same time, Leo is said to have closed the imperial university because he could not persuade its teachers to join the iconoclast movement.

Leo III seems to have believed that God was displeased with the Byzantines

on account of some misdemeanor. It was widely held at the time that Muslims were Christian heretics, worshipping the same God. Since Muslims had chosen to avoid images in their mosques, and were extraordinarily successful in battle, it was thought that God might be punishing the Byzantines for misusing religious images and falling into idolatry. The new political and social importance of the peasantry (*Themas*) of Asia Minor is the major factor accounting for the origin and success of the Iconoclast movement. These men, whether as soldiers or as peasants, bore the brunt of Moslem pressure. Their simple but passionate piety led them to seek a direct theological explanation for their dire situation. Their conduct must in some way be displeasing to God. They knew that God had forbidden the Israelites, whom they saw as foreshadowing themselves, to make any graven images. The solution appeared simple, to ban the use of religious images in Byzantium and hope for divine approval, which would become apparent through political and military success. Leo's reign of 25 years – longer than that his six predecessors combined – could thus be interpreted as an indication of God's satisfaction with Iconoclasm.

Iconoclasm reached its peak under Leo's son and successor, Constantine V (741-775). In 754, a church council met at the Hihereia (Fenerbahçe) palace in a suburb of Constantinople under emperor Constantine V, and later at the Blachernae church. It issued a definition of Iconoclasm as Orthodox Christian faith, and from this point onwards many images were destroyed or whitewashed over, and the supporters of images were subject to persecution.

Known cases of persecution all date after 760. The famous anchorite St. Stephen the Younger was put to death in 765. In 766, monks were made to parade in the Hippodrome of Constantinople, each one holding a woman by the hand. In 768, a number of important monasteries in the capital were either secularized or destroyed. Theophanes says that the Emperor converted the shrines of the martyrs into an armory and storehouse for manure, and turned many monasteries into inns or military barracks.

The persecutions, especially to monks under Constantine V appears to have been due more the political than to religious reasons. The monasteries in the Empire

had indeed multiplied to a dangerous degree. Huge areas of Asia Minor were still desperately underpopulated, particularly after the bubonic plague of 745-747 removed a third of the inhabitants. Manpower was urgently needed to cultivate the soil, to defend the frontiers and above all to reproduce. Instead, more and more of the population, male and female, were opting for a life utterly useless to the state.

However this policy was reversed by a Church Council at Nicaea in 787, called by the Empress Irene (widow of Leo IV), and later regarded as 7th Ecumenical Council. Iconoclasm was condemned as a detestable error, and in due course an image of Christ was again placed above the Chalke Gate of the imperial palace.

The Iconoclastic Controversy, more important for its practical than for its theological results, is usually considered the last step towards the great schism between East and West before the actual breach. The Caesaro – Papism, which showed itself during the struggle, encountered in this period relatively little resistance in the Greek Church, especially among the secular clergy, while the popes with growing apprehension viewed it. The unity achieved by imperial decree in 787 and again in 843 proved artificial, but with the restoration of Empire by the Franks and the development of the temporal power of the Papacy, the ground was prepared for the final separation between the independent Church of the West and the Church of the Byzantine Empire.

Byzantine Iconoclasm had wide ranging political and social repercussion, as well as profoundly affecting the conditions for artistic production. Byzantine Churches often exhibit a planned system of stylized and didactic decoration, covering the whole interior. After the Iconoclastic Controversy, this plan was adapted more precisely to the liturgy and stereotyped for centuries. In addition to working in mosaic and fresco, and to painting images in books. Byzantine artists continued the other crafts and techniques that had been practiced in earlier centuries, notably icon painting, ivory carving, metal working and enameling.

KAYNAKÇA

Ahrweiler, Helene, "The Geography of the Iconoclast World", **Iconoclasm**, Birmingham, 1977.

Avcı, Casim, **İslam Bizans ilişkileri**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2003.

Barker, Ernest, **Social and Political Thought in Byzantium: Pass from Byzantine Writers and Document**, Oxford, 1957.

Barnard, Lesile, "The Theology of Image", **Iconoclasm**, Birmingham, 1977.

Beck, Hans – Georg, **Kirche und Theologische Literatur Im Byzantinischen Reich**, München, 1959.

Browning, Robert, **The Byzantine Empire**, London, 1980.

Bryer, Anthony- J. Herrin, **Iconoclasm**, Birmingham, 1977.

Burgmann, Herausgegeben Von Ludwig, **Ecloga – Das Gesetzbuch Leons III. Und Konstantinos V. –**, Löwenklou-Gesellschaft, Frankfurt, 1983.

Cameron, Averil, "New themes and styles in Greek Literature: Seventh - Eighth Centuries", **The Byzantine and Early Islamic Near East**, Princeton, 1992.

Candea, Virgil, "Iconoclasm", **The Encyclopedia of Religion**, Macmillan Library Reference USA, 1995, C.VII, 1-2.

Charanis, Peter, "The Monk as an Element of Byzantine Society", **Dumbarton Oaks Papers**, 25 (1971), s.62-84.

Cormack, Robin, **Writing in Gold: Byzantine Society and its Icons**, London, 1985.

Cormack, Robin, **Oxford History of Art: Byzantine Art**, Oxford University Press, 2000.

Cross, F. L. – E. A. Livingstone, “Icon”, **The Oxford Dictionary of the Christian Church**, 3. bsk., Oxford University Press, 1997, s. 815-816.

Demirkent, Işın, “Bizans Kaynaklarına göre IV.-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23.5.2000)**, İstanbul Uni. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2001, s. 51-65.

Haldon, John, “ The Works of Anastasius of Sinai: A Key Source for the History of Seventh Century East Mediterranean Society and Belief”, **The Byzantine and Early Islamic Near East**, Princeton, 1992.

Haldon, John, **Byzantium in the Seventh Century**, Cambridge University Press, 1990.

Haldon, John, **Byzantium: A History**, Tempus Publishing, 2002.

Hearsey, John E.N., **City of Constantine 324-1453**, London, John Murray, 1963.

Herrin, Judith, “The Context of Iconoclast Reform”, **Iconoclasm**, (Yay. Anthony Bryer, J. Herren), Birmingham, 1997.

Herrin, Judith, **The Formation of Christendom**, London, Phoenix Press, 2001.

Hoyland, Robert, “The Rise of Islam”, **The Oxford History of Byzantium**, Oxford Uni. Press, 2002.

Hussey, J.M., **The Cambridge Medieval History**, Cambridge, 1966, C. IV.

Hussey, J.M., **The Orthodox Church in The Byzantine Empire**, Oxford, Clarendon Press, 1986.

Janin, Raymond, “ Aukxentios Mountain”, **Les Eglises Et Les Monasteres Des Grands Centres Byzantines (Bithyine, Hellespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes, Thessalonique)**, Paris 1975.

Jekins, Ramilly, **Byzantium: The Imperial Centuries AD 610-1071**, London, 1966.

Kaegi, Walter E., **Byzantium and The Early Islamic Conquest**, Cambridge Uni. Press, 1922.

Karlin – Hayter, Patrica, “Iconoclasm”, **The Oxford History of Byzantium**, Oxford Uni. Press, 2002.

Kazhdan, Alexander P., “Aukxentios Mountain”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Oxford Uni. Press, 1991, C. I, s. 236-237.

Kuban, Doğan, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Kutsal Kitap, İstanbul, Yeni Yaşam yay., 2001.

Lowden, John, **Early Christian and Byzantium Art**, London, Phaidon Press, 1977.

Mango, Cyril, “ New religion, old culture”, **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University, 2002.

Mango, Cyril, “Historical Introduction”, **Iconoclasm**, Birmingham, 1977.

Mango, Cyril, **The Art of the Byzantine Empire 312- 1453: Sources and Documents**, Englewood Cliffs, 1972.

Mango, Cyril, **The Oxford History of Byzantium**, Oxford Uni. Press, 2002.

Martin, E. J., **A History of the Iconoclastic Controversy**, London, 1978.

- Nikephoros Patriarch of Constantinople, **Short History**, (Çev. Cyril Mango), Washington D.C., 1990.
- Norwich, John Julius, **A Short History of Byzantium**, London, Penguin Books, 1998.
- Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. F. İşıltan), Ankara, TTK, 1995.
- Parry, Ken - David J. Melling, "Icon, Iconography", **The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity**, Blackwell Publishers, 1999, s.239-246.
- Pelikan, J., **Imago Dei; The Byzantine Apologia of Icons**, Yale Uni. Press, 1990.
- Reinink, G. J., "Ps. Methodius: A concept of History in Response to the Rise of İslam", **The Byzantine and Early Islamic Near East**, Princeton, 1992.
- Runciman, Steven, **The Byzantine Theocracy**, Cambridge Uni. Press, 1977.
- Sahas, Daniel J., **Byzantium and Islam: An Encounter of two Theocracies Mutual Admiration and Exclusion**, The Greek Canadian Association of Constantinople, Toronto, 1993.
- Schweinfurth, Philip, "Bizans İkonografyasında İsa", (Çev. Semavi Eyice), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1953, No.5-6, 1951/9-1952/3, C. III, 1-20.
- Sörries, Reiner, "Images", **The Encyclopedia of Christianity**, Wm. B Eerdmans Publishing Company, 2001, C. II, 658-660.
- Theophanes, **Chronographia**, yay. Carolus de Boor, Leipzig, 1883 –1885, C. I-II. İng. Çev. Harry Turtledove, **The Chronicle of Theophanes A.D. 602-813**, Philadelphia, 1982.

Treadgold, Warren, "The struggle for survival (640-780)", **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, 2002.

Treadgold, Warren, **A History of the Byzantine State and Society**, California, Stanford, 1997.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988, C.II.

Whittow, Mark, **The Making of Orthodox Byzantium, 600 – 1025**, New Studies in Medieval History, 1996.

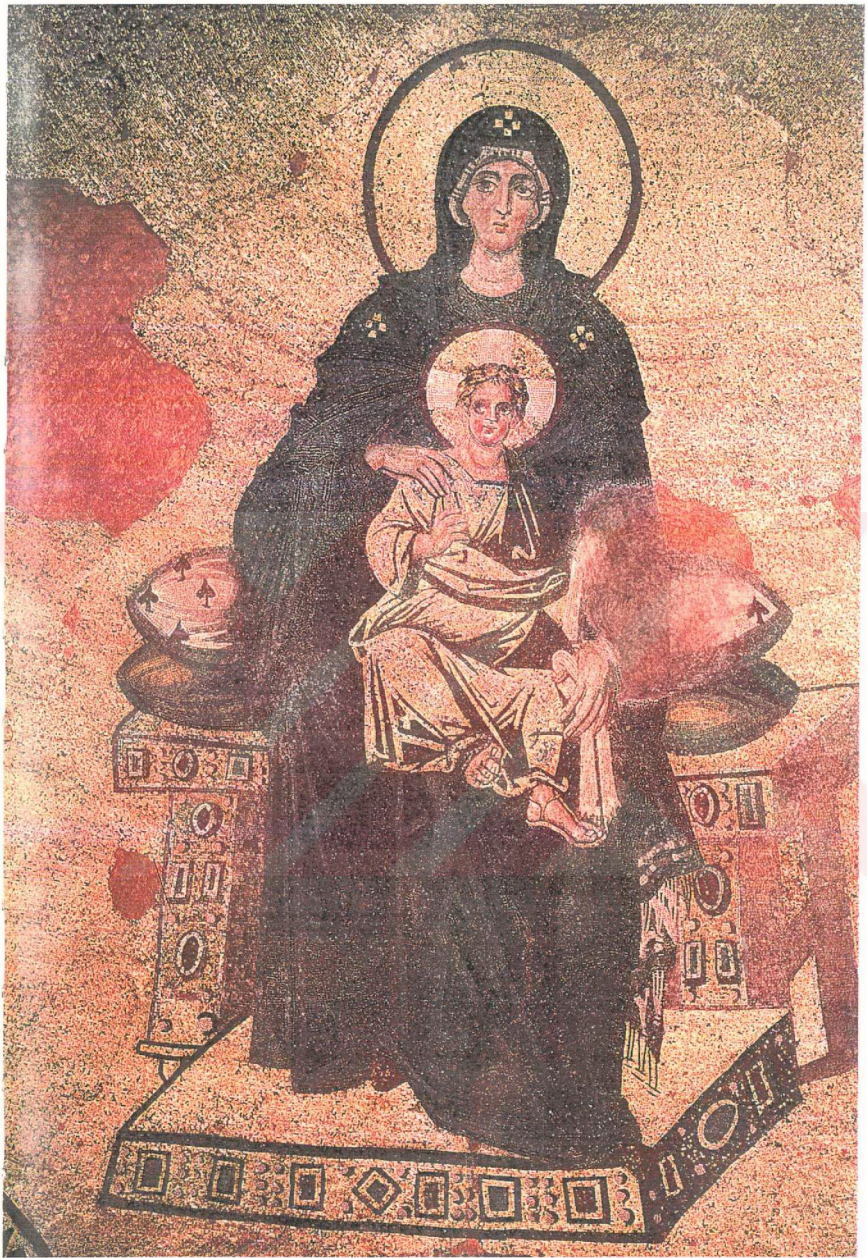
Yıldız, Hakkı Dursun, "İstanbul'un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları", **Lale**, İstanbul, 1982, No. 1, s. 27-32.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdûlmelik b. Mervan", **DİA**, I, 270.

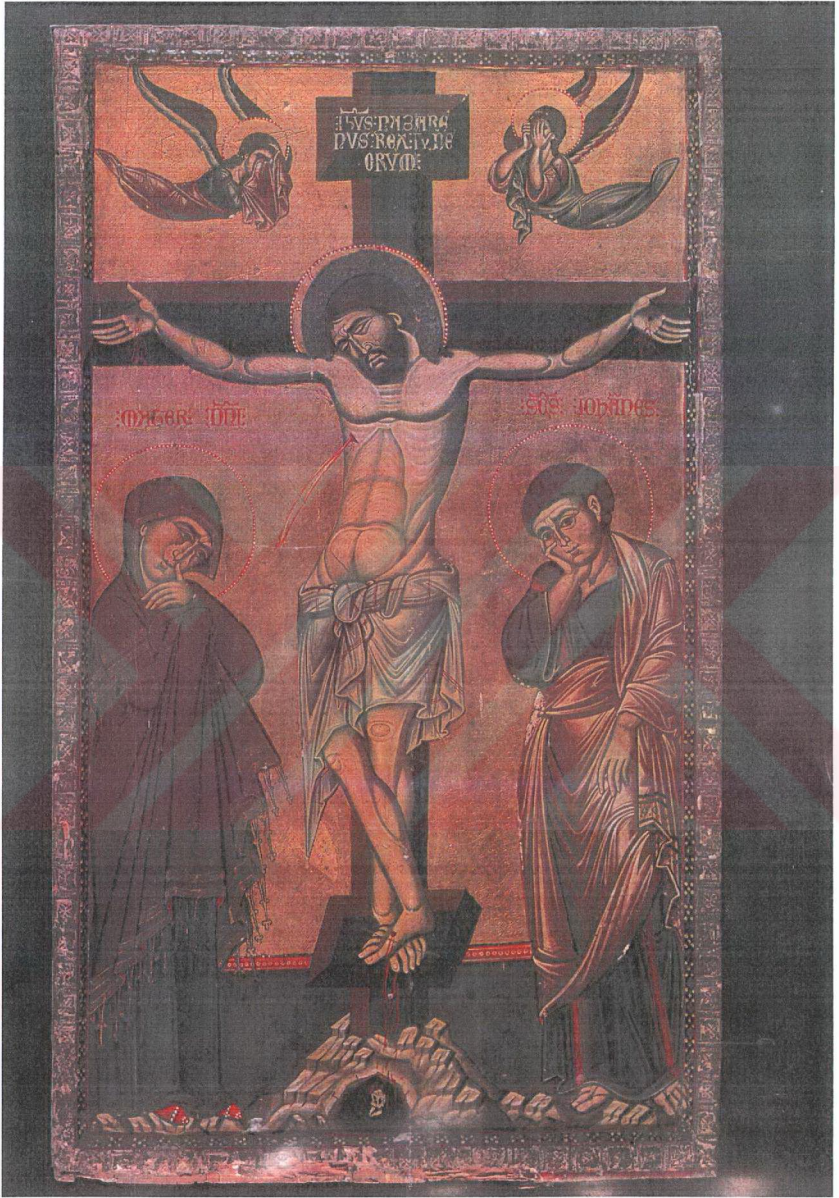

XIII. yy., İsa mozaïği, Ayasofya, İstanbul.

IX. yy., Meryem Ana ve bebek İsa mozaïği, Ayasofya, İstanbul.

XIII. yy, İsa'nın Çarmıha gerilmesi , Aziz Catherine Manastırı, Sine Dağı.

XV.yy., 843 yılında gerçekleşen tasvir ibadetini anan Ortodoks Kilisesi'nin zafer günü kutlaması, İmparatoriçe Theodora, oğlu III. Mikhail, Meryem Ana, İsa ve Ortodoks Kilisesi'nin piskoposları.

XIII. yy., Meryem Ana ve Kucağında İsa Tasviri, National Gallery of Art, Washington D. C.